

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОЛОВКО ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ

УДК 340.1 «192/194»

**ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПЦІЇ 1920-40-х РР.**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі
права

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ Д. В. ГОЛОВКО

Науковий керівник – Андрусишин Богдан Іванович, доктор історичних
наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Головко Д. В. Теоретико-правові концепції 1920-40-х рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2026.

У дисертації здійснено комплексне дослідження українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр. Предметом аналізу стали провідні інтелектуальні підходи, в межах яких у зазначений період розглядалися природа держави, правові засади національного самовизначення, форми політичної організації суспільства, зміст суверенітету та історичні передумови української державності. У роботі окреслено коло суміжних науково-теоретичних питань, без урахування яких неможливе повне розкриття заявленої теми, а також сформульовано низку положень, спрямованих на уточнення змісту, внутрішньої логіки та місця цих концепцій у структурі вітчизняної державно-правової думки.

Період 1920–1940-х рр. розглянуто як добу правових, політичних, соціальних та світоглядних змін, що супроводжувалися руйнуванням усталених імперських форм, боротьбою за державну самостійність і переоцінкою засад публічної влади. В такому історичному контексті українська правова думка набула особливої інтенсивності та концептуальної виразності. Актуальність звернення до теоретико-правових концепцій цього часу визначається їхньою придатністю для осмислення сучасних проблем української державності. За умов війни, зовнішньої агресії та тривалих безпекових загроз історико-правовий досвід міжвоєнної доби набуває ваги як інтелектуальний ресурс аналізу національної ідеї, форм державного буття, політичної відповідальності еліти та способів суспільної консолідації.

Дослідження ґрунтується на необхідності об'єктивного аналізу українського досвіду державо- і правотворення в його ідейному, доктринальному та історичному значенні. Вивчення теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр. дає підстави оцінити внесок українських юристів і мислителів у розвиток національної правової науки, відновити належний масштаб їхнього інтелектуального доробку та виявити ті концептуальні рішення, що зберігають пояснювальну силу для сучасного етапу.

У роботі доведено, що теоретико-правові доктрини розбудови української державності 1920–40-х рр. становлять вагомий пласт вітчизняної юридичної думки, в якому було вироблено принципові підходи до співвідношення нації та держави, права і влади, історичної традиції та політичної організації. Їхнє значення полягає у розробленні концепту національної єдності на основі територіального патріотизму, у визначенні функції відповідальної еліти в державотворчому процесі, у послідовному обґрунтуванні потреби сильної державної інституції та в правовому ствердженні суверенного права українського народу на самостійне державне існування.

Окрему увагу приділено вченню В. Липинського як одному з відомих представників української консервативної державно-правової думки. Його доктрина розбудови національної держави вирізняється цілісністю, внутрішньою впорядкованістю та чітко окресленою політико-правовою позицією. Центральним елементом цієї концепції є територіальний патріотизм, що тлумачиться як засаднича умова політичної консолідації нації. У межах такого підходу держава мислиться як форма організованого співжиття всіх мешканців певної землі, об'єднаних не спільністю походження, а політичною волею, історичною відповідальністю та спільним державним інтересом. Важливе місце у вченні В. Липинського посідає концепція класократії, тобто провідної верстви, покликаної забезпечити організацію та спрямованість

державотворчого процесу. Зміст цієї ідеї пов'язаний із переконанням, що державне життя потребує сформованої, дисциплінованої та державно зорієнтованої еліти, здатної нести відповідальність за політичну долю нації. У сучасних умовах «липинський аналіз» територіального патріотизму, еліти та державної організації зберігає наукове значення для перегляду проблем національної єдності, політичної відповідальності та інституційної стійкості української держави.

У дисертації підкреслено, що С. Томашівський зробив вагомий внесок у пошук оптимальних форм національної державності, акцентуючи увагу на історичних, геополітичних, церковно-релігійних і консервативних засадах українського державотворення. Його концепція ґрунтувалася на аналізі історичного досвіду, ролі Галичини, значенні Галицько-Волинської держави, греко-католицької церкви та ідеї поступового формування державницької традиції. С. Томашівський обґрунтовував необхідність сильної української держави як гарантії національного існування та суверенітету. Лише міцна держава може захищати свої кордони та інтереси на міжнародній арені, а також забезпечити сталий розвиток нації. Значення його доробку для розуміння сучасних державотворчих процесів в Україні полягає у необхідності вироблення адекватної зовнішньополітичної стратегії, що базується на реалістичній оцінці загроз і викликів.

Значну увагу приділено концепції В. Кучабського, який зосередився на дослідженні військово-політичних, консервативних та елітарних засад українського державотворення. Його погляди були спрямовані на утвердження необхідності сильної державної влади, провідної верстви, військової організованості та здатності українського народу власними силами протистояти зовнішнім загрозам. У його працях простежується прагнення довести, що українська державність можлива за умови внутрішньої організації суспільства, наявності дисциплінованого керівного класу та реалістичного усвідомлення міжнародно-політичних обставин. В

умовах сучасної агресії проти України його аргументація щодо ролі військового чинника, еліти та національної консолідації є вкрай актуальною.

Наголошено, що С. Дністрянський зробив вагомий внесок у розроблення вчення про правову організацію державного життя. С. Дністрянський активно обґрунтовував право українського народу на самовизначення та створення власної держави, розглядаючи її як форму організації національного життя. Його діяльність, зокрема в Українському вільному університеті, сприяла формуванню покоління правників, які продовжували ці державотворчі ідеї.

Аргументовано, що О. Ейхельман зосереджував свої пошуки на обґрунтуванні державно-правової концепції через енциклопедичний підхід до права. Він детально аналізував форми державного устрою, їхні правові засади та функціонування. Його науковий доробок спрямований на застосування правових знань до потреб українського державотворення. Він підкреслював значення правової культури та правової свідомості для ефективного функціонування держави, дотримання закону, що є актуальним і для сучасної України, яка бореться з правовим нігілізмом.

Доведено, що В. Старосольський здійснив новаторський внесок у політико-правові ідеї, поєднавши соціологічний, психологічний та історичний підходи до розуміння права. Його концепція права як «волі організованої спільноти», а не лише як акту державної влади, «випереджала свій час». Він наголошував на психологічному вимірі права, стверджуючи, що норми набувають чинності тоді, коли вони внутрішньо прийняті індивідами. У контексті державотворення В. Старосольський досліджував роль нації у формуванні держави. Його праця «Теорія нації» (1922 р.) є прикладом визначення об'єктивних та суб'єктивних ознак нації, що було досить важливим для обґрунтування права українців на власну

державу. Загалом його погляди вирізнялися прагненням створити теорію, що пояснювала б взаємодію соціуму, держави і права.

Мета дослідження полягає у комплексному науковому аналізі та систематизації провідних українських теоретико-правових концепцій, що розвивалися у період 1920-40-х років, а також у з'ясуванні та характеристиці ключових ідейно-теоретичних засад, методологічних підходів та практичних наслідків цих концепцій в умовах правових, політичних, соціально-економічних трансформацій, притаманних зазначеному періоду.

У роботі удосконалено:

- наукове розуміння консервативного напрямку української державно-правової думки 1920-40-х рр. через систематизацію його ключових концептуальних ознак, до яких віднесено пріоритет державності над партійними інтересами, визначальну роль національної еліти в державотворенні та розгляд державного суверенітету як необхідної умови існування нації. Це дало змогу уточнити місце консервативних концепцій у розвитку української теорії та історії держави і права;

- наукову оцінку державно-правової концепції С. Томашівського шляхом виявлення її концептуальних принципів, зокрема поєднання історичного, національно-державницького підходів до обґрунтування української державності. Доведено, що в концепції вченого внутрішня політична консолідація суспільства розглядалася як ключовий чинник легітимації та збереження національної держави;

- усвідомлення концепції територіального патріотизму В. Липинського шляхом виявлення її взаємозв'язку з теорією провідної верстви. Доведено, що мислитель розглядав політичну консолідацію населення українських земель та існування зрілої політичної еліти як взаємозалежні умови становлення та функціонування української держави;

отримали подальший розвиток:

– положення про значення української теоретико-правової думки 1920-40-х рр. як інтелектуального підґрунтя сучасних концепцій державного суверенітету та національної консолідації. Обґрунтовано, що ідеї українських правників міжвоєнного періоду можуть бути використані для дослідження правових і політичних механізмів забезпечення стійкості держави в умовах воєнних загроз;

– положення про зумовленість українських теоретико-правових концепцій 1920-40-х рр. соціальними, політичними та економічними умовами їх виникнення. Встановлено, що особливості історичного контексту безпосередньо впливали на сутність концептуальних підходів до державності, права та національного розвитку, що дало змогу уточнити їхній потенціал і межі застосування для аналізу сучасних державно-правових явищ;

вперше:

– проведено системний аналіз теоретико-правових концепцій українських правознавців у зіставленні із загальноєвропейськими правовими ідеями 1920-40-х років. Це уможливило визначити не лише оригінальність і унікальність української правової думки в контексті тогочасних світових подій, а й показати, як українські мислителі застосовували світові ідеї до українських реалій;

– здійснено порівняння підходів С. Дністрянського та О. Ейхельмана до співвідношення національного чинника і правової організації держави, що дало змогу виявити відмінності у розумінні механізмів легітимації державної влади;

– проаналізовано концепцію В. Старосольського в контексті сучасних дискусій про взаємодію права та суспільства, роль психологічних чинників у правотворчості та правореалізації, соціальну обумовленість правових норм. Встановлено, що у державно-правовій концепції В. Старосольського нація розглядається як юридично-політичний суб'єкт,

для якого прагнення до власної державності є визначальною ознакою політико-правової самоорганізації.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх використання у науковій, освітній, правотворчій та експертно-аналітичній діяльності. Сформульовані у дисертації положення уточнюють зміст і місце українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр. у розвитку національної державно-правової думки та створюють підстави для глибшого вивчення інтелектуальних джерел українського державотворення, проблем суверенітету, національної єдності, публічної влади та інституційної стійкості держави.

Результати дослідження можуть бути використані у науково-дослідній роботі під час подальшого опрацювання проблем теорії держави і права, історії української політико-правової думки, а також при вивченні концептуальних засад формування української державності в умовах історичних трансформацій. Висновки дисертації придатні для розширення наукових уявлень про співвідношення нації, держави і права, значення територіального патріотизму в політичній організації суспільства, роль провідної верстви у державотворчому процесі та правові способи обґрунтування суверенного існування українського народу.

Матеріали дисертації можуть бути залучені до освітнього процесу при підготовці підручників, навчальних посібників, навчально-методичних комплексів, силабусів, робочих програм і лекційних курсів. Вони становлять практичний інтерес для викладання навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Філософія права», «Історія вчень про державу і право», оскільки дають змогу конкретизувати матеріал у межах відповідних курсів, поглибити висвітлення національної правової традиції та ввести до навчального обігу концепції, що мають істотне значення для розуміння історії української державницької думки.

Практичний потенціал результатів дослідження пов'язаний також із правотворчою діяльністю. Теоретичні узагальнення, сформульовані в дисертації, можуть бути враховані при підготовці проєктів нормативно-правових актів, концептуальних документів, аналітичних матеріалів і пропозицій у сферах, дотичних до питань державної політики, національної безпеки, суспільної консолідації, правового забезпечення суверенітету та розвитку інститутів публічної влади. У цьому відношенні висновки роботи можуть становити інтерес для фахівців у галузі права, науково-консультативних, аналітичних центрів, а також міжгалузевих робочих груп, залучених до підготовки рішень нормотворчого характеру.

Результати мають значення і для вивчення зарубіжного правового досвіду в умовах сучасної реформи законодавства України. Матеріали дисертації дають можливість підходити до цього процесу з урахуванням власної державно-правової традиції, історично сформованих уявлень про державність, а також доктринальних засад, на яких будувалося українське розуміння суверенітету, політичної організації нації та правового порядку. Такий підхід є важливим у контексті входження України до європейського правового простору й узгодження національного законодавства з принципами і нормами європейського та міжнародного права.

Окреме практичне значення дисертації пов'язане з можливістю використання її результатів при виробленні підходів до зміцнення національної єдності та суспільної згуртованості в умовах триваючої війни. Досліджені у роботі ідеї територіального патріотизму, політичної відповідальності еліти, сильної державної організації та правового утвердження самостійного державного існування українського народу можуть бути змістовною основою для подальших наукових і прикладних розробок, спрямованих на посилення внутрішньої стійкості української держави та консолідацію суспільства навколо її базових державно-правових цінностей.

Ключові слова: право, державність, правова держава, суверенітет, форма державного устрою, правотворчість, нація, національна ідентичність, територіальний патріотизм, політична еліта, правова культура, правова свідомість.

SUMMARY

Holovko D. V. Theoretical and Legal Concepts of the 1920s-1940s. is a qualifying scientific work, manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 Law. Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, 2026.

The dissertation provides a comprehensive study of Ukrainian theoretical and legal concepts of the 1920s–1940s. The subject of analysis comprises the leading intellectual approaches within which, during the period in question, scholars addressed the nature of the state, the legal foundations of national self-determination, the forms of the political organization of society, the substance of sovereignty, and the historical preconditions of Ukrainian statehood. The study also outlines a range of related scholarly and theoretical issues, without due consideration of which the declared topic cannot be fully disclosed, and formulates a number of propositions aimed at clarifying the substance, internal logic, and place of these concepts within the structure of the national state-legal tradition.

The period of the 1920s–1940s is examined as an era of legal, political, social, and ideological change, accompanied by the disintegration of established imperial forms, the struggle for independent statehood, and a reassessment of the foundations of public authority. Within this historical context, Ukrainian legal thought acquired particular intensity and conceptual clarity. The relevance of turning to the theoretical and legal concepts of that period is determined by their capacity to illuminate contemporary problems of Ukrainian statehood. Under conditions of war, external aggression, and prolonged security threats, the historical and legal experience of the interwar period assumes particular importance as an intellectual resource for the analysis of the national idea, the forms of state existence, the political responsibility of the elite, and the means of social consolidation.

The study is grounded in the need for an objective analysis of the Ukrainian experience of state-building and law-making in its ideological, doctrinal, and historical significance. The examination of the theoretical and legal concepts of the 1920s–1940s makes it possible to assess the contribution of Ukrainian jurists and thinkers to the development of national legal scholarship, to restore the proper scale of their intellectual legacy, and to identify those conceptual solutions that retain explanatory value at the present stage.

The dissertation demonstrates that the theoretical and legal doctrines of Ukrainian state-building developed in the 1920s–1940s constitute a significant body of national legal thought within which fundamental approaches were formulated to the relationship between the nation and the state, law and authority, historical tradition and political organization. Their significance lies in the development of the concept of national unity grounded in territorial patriotism, in defining the function of a responsible elite in the process of state-building, in the consistent substantiation of the need for a strong state institution, and in the legal affirmation of the sovereign right of the Ukrainian people to independent state existence.

Particular attention is devoted to the doctrine of V. Lypynskyi as one of the prominent representatives of Ukrainian conservative state-legal thought. His doctrine of national state-building is marked by coherence, internal order, and a clearly defined political and legal position. A central element of this concept is territorial patriotism, interpreted as a foundational condition for the political consolidation of the nation. Within this approach, the state is conceived as a form of organized coexistence of all inhabitants of a given land, united not by common origin, but by political will, historical responsibility, and a shared state interest. An important place in V. Lypynskyi's teaching is occupied by the concept of classocracy, that is, the leading stratum called upon to ensure the organization and direction of the state-building process. The substance of this idea is connected with the conviction that state life requires a formed,

disciplined, and state-oriented elite capable of bearing responsibility for the political destiny of the nation. Under contemporary conditions, Lypynskyi's analysis of territorial patriotism, elite, and state organization retains scholarly significance for reconsidering the problems of national unity, political responsibility, and the institutional resilience of the Ukrainian state.

The dissertation emphasizes that S. Tomashivskyi made a substantial contribution to the search for optimal forms of national statehood by focusing on the historical, geopolitical, ecclesiastical-religious, and conservative foundations of Ukrainian state-building. His concept was based on an analysis of historical experience, the role of Galicia, the significance of the Galician-Volhynian State, the Greek Catholic Church, and the idea of the gradual formation of a state-building tradition. S. Tomashivskyi substantiated the necessity of a strong Ukrainian state as a guarantee of national existence and sovereignty. Only a strong state is capable of protecting its borders and interests in the international arena and of securing the sustainable development of the nation. The significance of his scholarly legacy for understanding contemporary state-building processes in Ukraine lies in the need to develop an adequate foreign policy strategy grounded in a realistic assessment of threats and challenges.

Considerable attention is devoted to the concept of V. Kuchabskyi, who focused on the military-political, conservative, and elitist foundations of Ukrainian state-building. His views were directed toward affirming the necessity of strong state authority, a leading stratum, military organization, and the capacity of the Ukrainian people to resist external threats through their own efforts. His writings consistently convey the idea that Ukrainian statehood is possible provided that society is internally organized, that a disciplined governing class exists, and that international political circumstances are assessed realistically. In the context of contemporary aggression against Ukraine, his arguments concerning the role of the military factor, the elite, and national consolidation retain particular relevance.

It is emphasized that S. Dnistrianskyi made a substantial contribution to the development of the doctrine of the legal organization of state life. He actively substantiated the right of the Ukrainian people to self-determination and to the establishment of their own state, viewing the latter as a form of organization of national life. His scholarly and academic activity, particularly at the Ukrainian Free University, contributed to the formation of a generation of jurists who continued to develop these state-building ideas.

It is argued that O. Eikhelman concentrated his scholarly efforts on substantiating a state-legal concept through an encyclopaedic approach to law. He examined in detail the forms of state structure, their legal foundations, and their functioning. His scholarly legacy was directed toward applying legal knowledge to the needs of Ukrainian state-building. He emphasized the significance of legal culture and legal consciousness for the effective functioning of the state and for compliance with the law, a position that remains relevant for contemporary Ukraine in its struggle against legal nihilism.

It is demonstrated that V. Starosolskyi made an innovative contribution to political and legal thought by combining sociological, psychological, and historical approaches to the understanding of law. His concept of law as the “will of an organized community”, rather than merely as an act of state authority, was ahead of its time. He emphasized the psychological dimension of law, maintaining that norms acquire validity when they are internally accepted by individuals. In the context of state-building, V. Starosolskyi examined the role of the nation in the formation of the state. His work *The Theory of the Nation* (1922) offers an example of identifying the objective and subjective features of the nation, which was of considerable importance for substantiating the right of Ukrainians to their own state. More broadly, his views were marked by an attempt to construct a theory capable of explaining the interaction between society, the state, and law.

The purpose of the study is to provide a comprehensive scholarly analysis and systematization of the leading Ukrainian theoretical and legal concepts that developed during the 1920s–1940s, as well as to clarify and characterize their key ideological and theoretical foundations, methodological approaches, and practical implications in the context of the legal, political, and socio-economic transformations characteristic of that period.

The dissertation improves:

- the scholarly understanding of the conservative current in Ukrainian state-legal thought of the 1920s–1940s through the systematization of its key conceptual features, including the priority of statehood over party interests, the decisive role of the national elite in state-building, and the interpretation of state sovereignty as a necessary condition for the existence of the nation. This made it possible to clarify the place of conservative concepts in the development of the Ukrainian theory and history of state and law;

- the scholarly assessment of S. Tomashivskyi's state-legal concept through the identification of its conceptual principles, in particular the combination of historical and national-state approaches to the substantiation of Ukrainian statehood. It is demonstrated that, in the scholar's conception, the internal political consolidation of society was regarded as a key factor in the legitimation and preservation of the national state;

- the understanding of V. Lypynskyi's concept of territorial patriotism through the identification of its interrelation with the theory of the leading stratum. It is demonstrated that the thinker viewed the political consolidation of the population of the Ukrainian lands and the existence of a mature political elite as interdependent conditions for the formation and functioning of the Ukrainian state.

The following provisions were further developed:

- the proposition concerning the significance of Ukrainian theoretical and legal thought of the 1920s–1940s as an intellectual foundation for contemporary

concepts of state sovereignty and national consolidation. It is substantiated that the ideas advanced by Ukrainian jurists of the interwar period may be employed in the study of the legal and political mechanisms through which state resilience is secured under conditions of military threats;

- the proposition concerning the dependence of Ukrainian theoretical and legal concepts of the 1920s–1940s on the social, political, and economic conditions of their emergence. It is established that the specific features of the historical context directly shaped conceptual approaches to statehood, law, and national development, which made it possible to define more precisely both their analytical potential and the limits of their application to the study of contemporary state-legal phenomena.

For the first time:

- provides a systematic analysis of the theoretical and legal concepts advanced by Ukrainian jurists in comparison with general European legal ideas of the 1920s–1940s. This made it possible to determine the originality and distinctiveness of Ukrainian legal thought in the context of the world events of that period and to demonstrate the manner in which Ukrainian thinkers adapted broader intellectual currents to Ukrainian realities;

- offers a comparison of the approaches of S. Dnistrianskyi and O. Eikhelman to the relationship between the national factor and the legal organization of the state, which made it possible to identify differences in their understanding of the mechanisms of legitimating state authority;

- analyzes V. Starosolskyi's concept in the context of contemporary discussions concerning the interaction between law and society, the role of psychological factors in law-making and law implementation, and the social conditioning of legal norms. It is established that, within V. Starosolskyi's state-legal concept, the nation is regarded as a legal and political subject for which the striving for its own statehood constitutes a defining feature of political and legal self-organization.

The practical potential of the research findings is also related to law-making activity. Theoretical generalizations formulated in the dissertation may be taken into account in the preparation of draft normative legal acts, conceptual documents, analytical materials, and proposals in areas related to state policy, national security, social consolidation, the legal safeguarding of sovereignty, and the development of institutions of public authority. In this respect, the conclusions of the study may be of interest to legal scholars and practitioners, academic advisory bodies, analytical centres, as well as intersectoral working groups involved in the preparation of norm-setting decisions.

The findings are also relevant to the study of foreign legal experience in the context of the current reform of Ukrainian legislation. The materials of the dissertation make it possible to approach this process with due regard for Ukraine's own state-legal tradition, historically formed conceptions of statehood, and the doctrinal foundations upon which the Ukrainian understanding of sovereignty, the political organization of the nation, and legal order was built. Such an approach is important in the context of Ukraine's integration into the European legal space and the harmonization of national legislation with the principles and norms of European and international law.

A distinct practical significance of the dissertation lies in the possibility of using its findings in developing approaches to strengthening national unity and social cohesion under the conditions of the ongoing war. The ideas examined in the study – territorial patriotism, the political responsibility of the elite, strong state organization, and the legal affirmation of the independent state existence of the Ukrainian people – may serve as a substantive basis for further scholarly and applied work aimed at enhancing the internal resilience of the Ukrainian state and consolidating society around its fundamental state-legal values.

Keywords: law, statehood, rule-of-law state, sovereignty, form of state structure, law-making, nation, national identity, territorial patriotism, political elite, legal culture, legal consciousness.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Головка Д. В. Теоретико-правові засади української державності у поглядах Василя Кучабського. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах*. Вип. 14. 2023. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. С. 442–445. DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2023-14-442-445>

2. Головка Д. В. Обґрунтування державно-правової доктрини Отто Ейхельманом. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Право. 2023. Вип. 40. С. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2023.40.02>

3. Головка Д. В. Концепція розбудови національної держави В. Липинського. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова*. Серія 18. Право. 2024. Вип. 41. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.41.04>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Токарчук О. В., Головка Д. В. Державно-правові ідеї представників історичної школи права університету св. Володимира. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 22-23 березня 2023 р. / за заг. ред. О. Р. Антонова, С. І. Москаленко. Кропивницький : ЛА НАУ, 2023. С. 136–141.*

5. Токарчук О. В., Головка Д. В. Видатний науковець і адвокат Володимир Старосольський. *Видатні випускники юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та їхня роль в історії українського державотворення: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 24 березня 2023 р.) / І. Й. Бойко (голова редколегії), Ю. В. Олійник (відп. секр.). Львів, 2023. Вип. 3. С. 42–47.*

6. Токарчук О. В., Головка Д. В. Інститут копного суду у баченні Андрія Яковліва. *Вісімнадцяті юридичні читання. Людина, закон і право у державновладній парадигмі* : матеріали міжнародної наукової конференції, 24 травня 2023 року / за заг. ред. доц. П. В. Горінова. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 60–62.

7. Головка Д. В. Впровадження західноєвропейських демократичних цінностей у державно-правову концепцію В. Старосольського. *Дев'ятнадцяті юридичні читання. Наука і освіта в Україні: актуальні проблеми розвитку*: матеріали міжнародної наукової конференції, 29–30 квітня 2025 року. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. С. 197–199.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЙ 1920-40 РР.....	30
1.1. Теоретико-правові концепції 1920-40-х рр. у фокусі сучасних юридичних досліджень	30
1.2. Методологія дослідження державних та правових концепцій 1920-40-х рр.	53
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	64
РОЗДІЛ 2. КОНСЕРВАТИВНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ДОКТРИНИ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ	69
2.1. Доктрина розбудови національної держави В. Липинського	69
2.2. Роль концепції українського державотворення С. Томашівського в умовах сучасності.....	86
2.3. Право українського народу на власну державність у поглядах В. Кучабського	99
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	112
РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКИЙ НАПРЯМ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ.....	115
3.1. Вчення про правову організацію державного життя С. Дністрянського	115
3.2. Обґрунтування державно-правової доктрини О. Ейхельманом	132
3.3. Теоретико-правові ідеї у науковому доробку В. Старосольського	148
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	164
ВИСНОВКИ	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
ДОДАТКИ.....	191

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку України характеризується неухильним обстоюванням українським народом права на державну незалежність. Україна здійснює боротьбу за свою національну державу, вільну від будь-якого іноземного втручання. Процес українського державотворення, незважаючи на значні здобутки, характеризується складними внутрішньополітичними проблемами, що значною мірою пов'язані з браком безперервного державотворчого досвіду, адже український народ, на відміну від багатьох інших європейських народів, пережив тривалі періоди «бездержавності». Така особливість актуалізує теоретико-правові розробки, у центрі яких, як правило, перебуває фундаментальне розуміння національної ідеї та її нерозривний зв'язок із державотворчими чинниками.

Науковий аналіз цих процесів вимагає комплексного підходу, що враховує не суто юридичні, а й історичні, соціологічні, політологічні та культурологічні аспекти. Особливу увагу має бути приділено теоретико-правовим концепціям 1920–40-х рр., що характеризуються значним внеском у розвиток української і світової правової думки та стосуються національної ідеї як основи консолідації суспільства й її трансформації в конкретні інституційні форми. Наукова цінність цих ідей полягає в тому, що вчені 1920–40-х рр. не просто адаптували існуючі західні погляди, а творчо їх переосмислили, створили цілісні й оригінальні концепції, що враховували специфіку українського державно-правового розвитку.

Сьогодні процес українського державотворення вимагає наукового осмислення історичних передумов, актуальних викликів і перспективних стратегій розвитку. Це уможливить протистояти зовнішнім загрозам і сформувати потужну, демократичну та суверенну державу.

Проблеми аналізу теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр., що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах, знайшли відображення у наукових працях, що становлять концептуальну базу даного дослідження, таких учених: Б. Андрусишин, В. Андрущенко, Т. Андрусяк, С. Бобровник, І. Бойко, О. Головка, В. Гончаренко, С. Гусарєв, О. Копиленко, А. Колодій, М. Костицький, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, О. Скрипнюк, О. Тихомиров, О. Токарчук, М. Цвік, Ю. Шемшученко та ін.

Проте, незважаючи на достатньо високий інтерес, тематика державно-політичних концепцій 1920–40-х рр. актуалізується на сучасному етапі розвитку науки через усвідомлення вченими та практиками недостатньої ефективності точкових трансформацій задля успішного реформування правової системи та потреби в комплексних позитивних змінах, що обумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана на кафедрі права у рамках планових наукових досліджень Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 4 від 30 березня 2023 року).

Робота виконана відповідно до основних положень Плану дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова», затвердженого Комітетом міністрів Ради Європи 14 грудня 2022 року, Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про цілі Сталого розвитку України на період до 2030 року».

Тема роботи відповідає пріоритетним тематичним напрямам наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного

стану в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476).

Мета дослідження полягає у комплексному науковому аналізі та систематизації провідних українських теоретико-правових концепцій, що розвивалися у період 1920–40-х років, а також у з’ясуванні та характеристиці ключових ідейно-теоретичних засад, методологічних підходів та практичних наслідків цих концепцій в умовах правових, політичних, соціально-економічних трансформацій, притаманних указаному періоду.

З огляду на мету дослідження визначені такі *завдання*:

- з’ясувати ступінь наукової розробки досліджуваної теми та особливості її концептуалізації;
- визначити теоретико-методологічні основи для аналізу державно-правових концепцій 1920–40-х років, інтегруючи сучасні підходи до правових досліджень;
- проаналізувати ідею розбудови національної держави В. Липинського як ключову консервативну концепцію;
- дослідити роль концепції українського державотворення С. Томашівського в контексті пошуку оптимальних форм національної державності та обґрунтувати її значення для розуміння сучасних державотворчих процесів в Україні;
- розкрити зміст та значення обґрунтування В. Кучабським права українського народу на власну державність, оцінивши його внесок у розвиток правових аргументів на захист суверенітету та незалежності України;
- проаналізувати вчення С. Дністрянського про правову організацію державного життя та обґрунтування державно-правової доктрини О. Ейхельманом, виявивши їхній внесок у розвиток теорії держави і права;

- дослідити правові ідеї у науковому доробку В. Старосольського, оцінивши його оригінальний синтез соціологічних, психологічних та історичних підходів до розуміння права і держави;

- систематизувати ключові ідеї української державно-правової думки 1920–40-х років, виявивши спільні риси та відмінності у концепціях провідних представників означеного періоду.

Об'єктом дослідження є закономірності формування та розвитку поглядів українських правознавців і мислителів у період 1920–40-х рр.

Предметом дослідження є теоретико-правові концепції 1920–40-х рр. та їхній вплив на правотворчість, правозастосування та державотворення в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить поєднання загальнотеоретичних, історико-правових та спеціально-юридичних підходів, застосованих з урахуванням предмета дослідження (українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр.). Такий підхід зумовлений характером досліджуваного матеріалу, оскільки аналіз ідей В. Липинського, С. Томашівського, В. Кучабського, С. Дністрянського, О. Ейхельмана та В. Старосольського потребує одночасного врахування історичних обставин їх формування, внутрішньої логіки відповідних доктрин, понятійного апарату тогочасної правової думки та їхнього значення для розвитку українського вчення про державу і право. Дослідження побудоване на засадах наукової об'єктивності, історичної конкретності, системного бачення та послідовного зіставлення концептуальних положень у межах того інтелектуального середовища, в якому формувалися уявлення про державність, суверенітет, націю, еліту та правовий порядок.

Історичний метод дозволив простежити генезис та еволюцію підходів до вивчення державно-правових концепцій в історико-правовій науці (1.1, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Метод порівняльного аналізу*

застосовувався для зіставлення різних поглядів на інтерпретацію історико-правових джерел та досліджень (1.1). *Метод системного аналізу* уможливив виділити ключові елементи та взаємозв'язки у розвитку юридичної думки періоду 1920–40-х років (1.1, 2.1, 3.1). *Діалектичний метод* використовувався для аналізу правових явищ у їхньому постійному розвитку, взаємозв'язку та суперечностях (1.1, 1.2). *Герменевтичний метод* застосовувався для інтерпретації та глибокого розуміння змісту першоджерел: правових текстів, наукових праць, історичних документів (1.2, 3.1, 3.2, 3.3). *Метод сходження від абстрактного до конкретного* дозволив перейти від загальних теоретичних положень до конкретних проявів державно-правових концепцій (1.1, 1.2). *Системний підхід* передбачає інтеграцію різних методів і міждисциплінарний аналіз для всебічного вивчення об'єкта та предмета дослідження (1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Прогностичний метод* застосовувався для оцінки потенційної актуальності концепцій у сучасних умовах (2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Системно-структурний метод* було використано для виділення ключових елементів та логічних взаємозв'язків у вченнях (2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Аксіологічний метод* застосовано для оцінки ціннісних орієнтирів, закладених у концепціях 1920–40-х рр. (2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень теоретико-правових концепцій, що розвивалися у період 1920–40-х рр. з позицій сучасної юридичної науки.

У роботі знайшли висвітлення суміжні з темою дослідження науково-теоретичні проблеми, що потребують вирішення, обґрунтовано низку теоретичних положень, що містять елементи наукової новизни та стануть підґрунтям для подальшого осмислення порушеної проблематики, зокрема:

вперше:

- проведено системний аналіз теоретико-правових концепцій українських правознавців, порівнюючи їх із загальноєвропейськими правовими ідеями 1920–40-х років. Це уможливило визначити оригінальність і унікальність української правової думки в контексті тогочасних світових подій та підтвердити, як українські мислителі застосовували світові ідеї до українських реалій;

- здійснено порівняння підходів С. Дністрянського та О. Ейхельмана щодо співвідношення національного чинника і правової організації держави, що уможливило з'ясувати різницю в розумінні механізмів легітимації державної влади;

- проаналізовано концепцію В. Старосольського в контексті сучасних дискусій про взаємодію права та суспільства, роль психологічних чинників у правотворчості та правореалізації, соціальну обумовленість правових норм. Установлено, що в державно-правовій концепції В. Старосольського нація розглядається як юридично-політичний суб'єкт, для якого прагнення до власної державності є визначальною ознакою політико-правової самоорганізації;

удосконалено:

- наукове розуміння консервативного напрямку української державно-правової думки 1920–40-х рр. через систематизацію його ключових концептуальних ознак, до яких віднесено пріоритет державності над партійними інтересами, визначальну роль національної еліти в державотворенні та розгляд державного суверенітету як необхідної умови існування нації. Це дало змогу уточнити місце консервативних концепцій у розвитку української теорії та історії держави і права;

- науковий зміст державно-правової концепції С. Томашівського шляхом виявлення її концептуальних принципів, зокрема поєднання історичного, національно-державницького підходів до обґрунтування

української державності. Доведено, що в концепції вченого внутрішня політична консолідація суспільства розглядалася як ключовий чинник збереження національної держави;

– усвідомлення концепції територіального патріотизму В. Липинського шляхом виявлення її взаємозв'язку з теорією провідної верстви. Доведено, що мислитель розглядав політичну консолідацію населення українських земель та існування зрілої політичної еліти як взаємозалежні умови становлення й функціонування української держави;

отримали подальший розвиток:

– положення про значення української теоретико-правової думки 1920–40-х рр. як інтелектуального підґрунтя сучасних концепцій державного суверенітету та національної консолідації. Обґрунтовано, що ідеї українських правників міжвоєнного періоду можуть бути використані для дослідження правових і політичних механізмів забезпечення стійкості держави в умовах воєнних загроз;

– положення про зумовленість українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр. соціальними, політичними та економічними умовами їх виникнення. Встановлено, що особливості історичного контексту безпосередньо впливали на сутність концептуальних підходів до державності, права та національного розвитку, що дало змогу уточнити їхній потенціал і межі застосування для аналізу сучасних державно-правових явищ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані у науковій, освітній, правотворчій та експертно-аналітичній діяльності. Сформульовані у дисертації положення уточнюють зміст і місце українських теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр. у розвитку національної державно-правової думки та створюють підстави для глибшого вивчення інтелектуальних джерел українського державотворення, проблем

суверенітету, національної єдності, публічної влади та інституційної стійкості держави.

Наукові положення та висновки, отримані в результаті дослідження, можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі – для подальшого теоретичного дослідження і розв’язання актуальних проблем сучасного українського державотворення та правового розвитку;

освітньому процесі – під час написання підручників, навчальних посібників, навчальних програм; під час викладання навчальних дисциплін: «Теорія держави та права», «Філософія права», «Історія вчень про державу і право»;

правотворчій діяльності – як теоретичне підґрунтя для розробки проєктів нормативно-правових актів; можуть бути основою для вироблення дієвих стратегій консолідації українського суспільства на засадах територіального патріотизму, що є критично важливим в умовах триваючої війни.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації положення, що відображають наукову новизну дослідження, розроблені автором особисто. Для аргументації окремих наукових положень використані праці інших учених, на які є відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри права Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, викладені в доповідях на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, а саме: «Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції» (Кропивницький, 22–23 березня 2023 р.), «Видатні випускники юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та їхня роль в історії українського державотворення» (Львів,

24 березня 2023 р.), «Трансформація законодавства України в сучасних умовах» (Київ, 23 травня 2023 р.), «Вісімнадцяті юридичні читання. Людина, закон і право у державно-владній парадигмі» (Київ, 24 травня 2023 р.), «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 20–24 травня 2024 р.), «Дев’ятнадцяті юридичні читання. Наука і освіта в Україні: актуальні проблеми розвитку» (Київ, 29–30 квітня 2025 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки та узагальнення, сформульовані у дослідженні, знайшли відображення у 7 публікаціях, зокрема у 3 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, та у 4 тезах виступів на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій за темою дисертації, вступу, трьох розділів, що об’єднують 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (126 найменувань на 19 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 192 сторінки, із них основного тексту – 153 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЙ 1920-40 РР.

1.1. Теоретико-правові концепції 1920-40-х рр. у фокусі сучасних юридичних досліджень

З проголошенням незалежності України дослідження проблем розвитку української державності набуло нового поштовху. З точки зору сучасних юридичних досліджень, теоретико-правові концепції 1920–1940-х рр. постають як фундаментальні джерела для осмислення генезису та еволюції юридичної думки. Цей період, відзначений соціальними, політичними та економічними трансформаціями, став каталізатором для розробки низки впливових правових теорій, які значною мірою сформували архітектуру сучасного правознавства.

Сучасні наукові пошуки у цьому напрямі зумовлені різними чинниками. Криза класичних парадигм і пошук нових методологічних підходів спонукають до переосмислення історичного досвіду. 1920–40-ті роки були часом бурхливих дискусій щодо природи права, його зв'язку з державою, мораллю, економікою та суспільством, що знаходить відгук у сучасних дебатах про межі правового регулювання та роль права у глобалізованому світі.

Актуальність цього періоду посилюється через зростаючий інтерес до міждисциплінарних досліджень. Саме тоді були закладені основи таких напрямів, як соціологія права, психологія права, філософія права, що дозволило подолати вузькодогматичний підхід і розглядати право у більш широкому соціальному контексті. Аналіз цих концепцій є ключовим для розвитку сучасних комплексних юридичних досліджень.

Уроки антидемократичних тенденцій, що знайшли своє відображення у правових доктринах цього періоду, залишаються надзвичайно актуальними. Дослідження таких явищ, як юридичний

позитивізм у його крайніх проявах та нормативізм, дозволяє глибше зрозуміти механізми маніпулювання правом і загрози для прав людини, що є важливим для розбудови правової держави та демократичного суспільства.

Таким чином, звернення до теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр. у сучасному юридичному дискурсі є не лише актом історичних роздумів, а й нагальною потребою для формування цілісного розуміння правової дійсності, ідентифікації її викликів та розробки ефективних рішень для майбутнього. Це відкриває широкі перспективи для порівняльно-правових досліджень, аналізу впливу політичних ідеологій на право, а також для критичного осмислення наукового доробку минулого у контексті сучасних глобальних трансформацій.

Успішна держава не може існувати без державотворчої об'єднавчої ідеології та відповідних інститутів, метою яких є відтворення національної ідеї у свідомості як на суспільному, так і на індивідуальному рівні. В умовах сьогодення для суспільства єдиною ідеологією, здатною забезпечити стабільність держави й належний рівень матеріального та духовного життя індивіда, є система цінностей, заснована на домінуванні принципу верховенства права, політичному плюралізмі, вільній ринковій економіці. Державотворча ідеологія обумовлює державний устрій, а громадянське суспільство повинно бути певним, що він є справедливим. У будь-якій діяльності людина визначає мету. Метою всього народу є ідеологія суспільства, окреслена законом. Без цієї ідеї немає єдності людей, а отже, і прогресу в матеріальній і духовній сферах [80, с. 11].

Сучасні науковці зосередилися на вивченні різних аспектів теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр., зокрема:

- повалення царського режиму та його вплив на українське питання;

- революційні та правові засади відновлення української державності;
- правовий статус української держави та її політичні відносини з іншими країнами;
- головні принципи функціонування правової держави та її взаємодія з правом;
- моделі державно-церковних відносин та їх значення для суспільства;
- забезпечення ефективної роботи судової влади як гаранта справедливості.

Важливим внеском у дослідження українського державотворення стала праця В. Потульницького, який одним із перших здійснив ґрунтовний аналіз політичних концепцій української еміграції міжвоєнного періоду. Він дослідив настрої та завдання післяреволюційної еміграції, підкресливши інтелектуальну та культурну цінність її політичних поглядів і доктрин. У своїй книзі «Нариси з української політології (1819–1991)» В. Потульницький представив детальний аналіз теоретичної спадщини емігрантів, сприяючи кращому розумінню їхнього внеску у розвиток української державності [77].

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України проводить системну роботу з написання історико-правових праць та теоретичного осмислення проблем, що містяться в науковій спадщині правників міжвоєнної української еміграції. Результатами цих досліджень стали численні наукові видання, що сприяють поверненню до наукового обігу малодосліджених ідей, концепцій та персоналій, важливих для розуміння розвитку української державно-правової думки [121, с. 60].

Окремий напрям наукової роботи Інституту пов'язаний із дослідженням української історії держави і права, а також життя та діяльності видатних постатей української державно-правової та політичної

думки. Вагомий внесок у ці дослідження роблять такі вчені Інституту, як Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, В. Горбатенко, К. Вислобоков, І. Кресіна, О. Кресін, І. Музика, Є. Ромінський, А. Кіянов.

Праці зазначених науковців мають важливе значення для реконструкції інтелектуального контексту розвитку українського правознавства, оскільки дають змогу простежити еволюцію державно-правових ідей, виявити їхній зв'язок із суспільно-політичними процесами та оцінити їхнє місце у формуванні сучасної юридичної науки.

Методологічне значення для нашого дослідження мала монографія вченої Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України О. Токарчук «Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920–1930-і рр.)» [99].

Монографія відображає історико-правовий доробок українського зарубіжжя та його значення для сучасності. У монографії досліджено та узагальнено історико-правовий доробок представників українського зарубіжжя 20–30-х років ХХ століття.

Значення цього дослідження полягає в тому, що монографія сприяє розумінню історико-правової спадщини українського зарубіжжя та її значення для вирішення сучасних проблем державотворення та розвитку правової системи України. Дослідження, представлене в монографії, є важливим внеском у розвиток історико-правової науки та має практичне значення для вдосконалення законодавства та правової практики в Україні.

Окреме місце серед джерел, важливих для дослідження української консервативної державно-правової думки, посідають наукові збірники «В'ячеслав Липинський та його доба», видані за редакцією Ю. Терещенка та впорядковані Т. Осташко і Ю. Терещенком. Зміст цих видань, передусім першої книги, дає змогу простежити інтелектуальну вагу спадщини В. Липинського, її значення для формування консервативного напрямку

української політико-правової думки та державницької школи національної історіографії [14–18]. Значення цих видань полягає в тому, що вони репрезентують основні напрями творчої спадщини В. Липинського, дають змогу простежити становлення його ідей та їхній вплив на розвиток української консервативної традиції. У збірниках також вміщено роботи однодумців В. Липинського та сучасних авторів, у яких аналізується творча спадщина українського мислителя.

У книзі другій знаходимо листування В. Липинського з відомими українськими вченими, громадсько-політичними та церковними діячами. Це листування є важливим джерелом для розуміння епохи, в якій жив і працював В. Липинський, а також для вивчення його поглядів та ідей. Окрім листування, у книзі також представлені аналітичні дослідження сучасних науковців, присвячені епістолярній спадщині мислителя. Ці дослідження допомагають глибше зрозуміти значення листування В. Липинського для вивчення його творчості та біографії [15].

У додатку до книги опубліковано фотографії з фондів Національного музею історії України, архіву Української вільної академії наук у Нью-Йорку та Волинського краєзнавчого музею. Ці фотографії є тим ілюстративним матеріалом, що допомагає відтворити атмосферу періоду, в який творив В. Липинський.

Третя книга збірника містить текст монографії В. Липинського «Україна на переломі», а також продовження трактату «Листи до братів-хліборобів». Ці праці є важливими для розуміння історико-філософських і політичних поглядів В. Липинського [16].

Монографія «Україна на переломі» присвячена аналізу складного періоду в історії України, що став переломним у її національному розвитку. «Листи до братів-хліборобів» є відображенням соціально-політичних поглядів В. Липинського та його бачення шляхів розвитку української держави.

Монографія І. Передерій «В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець» [72] є дослідженням життя та творчості видатного українського мислителя В'ячеслава Липинського. У монографії автор аналізує біографію, громадсько-політичну діяльність та наукові дослідження В. Липинського, здійснені ним в умовах еміграції.

У монографії І. Передерій дослідження постаті В. Липинського вибудовано як цілісне осмислення його біографічного, громадсько-політичного та інтелектуального буття, що дало змогу відтворити його життя, внутрішню логіку формування його світогляду, політичних переконань і доктринальних орієнтирів. Авторка переконливо доводить, що життєвий шлях В. Липинського, його участь у громадсько-політичному житті й еволюція його наукових зацікавлень повинні розглядатися в органічній єдності, оскільки в такому поєднанні виявляється масштаб цієї постаті для української політичної та історико-правової думки. Істотне місце в праці посідає аналіз його наукової спадщини, передусім досліджень з історії України, проблем державності, нації, еліти та форм політичної організації, що дозволяє виявити державницьке мислення. Окрему наукову вагу монографії надає підготовлений І. Передерій доповнений бібліографічний перелік праць В. Липинського, що розширює джерельну основу подальших студій і виконує важливу функцію систематизації у справі впорядкування його інтелектуального доробку. Особливої уваги заслуговує здійснений у монографії аналіз доктрини легітимної монархії зі спадкоємною гетьманською владою, яку авторка розглядає як одну з центральних конструкцій політико-правового вчення В. Липинського, сформовану внаслідок його осмислення кризових форм модерної влади та пошуку такої моделі державного устрою, що, спираючись на історичну легітимність, політичний і провідницький принципи, могла б забезпечити організованість українського національного буття.

Отже, монографія І. Передерій «В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець» [72] є внеском у дослідження української історико-правової думки. Вона розкриває багатогранність особистості В. Липинського, його внесок у розвиток української національної ідеї та державності.

Автори підручника «Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія» В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, аналізуючи філософсько-політичну доктрину В. Липинського, підкреслюють його філософське обґрунтування принципів українського державотворення [7].

Щодо філософського обґрунтування державотворення, то В. Липинський здійснив системний аналіз проблем українського державотворення, розробивши низку соціологічних концепцій, що перекликаються з ідеями таких мислителів, як Ж. Сорель, В. Парето, Р. Міхельс. В. Липинський був провідником ідей консерватизму й елітаризму в соціальній організації суспільства. Ці ідеї він використовував для осмислення причин занепаду української державності, умов її відродження та ролі провідної верстви у процесах політичної консолідації. Саме тому його наукова спадщина посідає помітне місце в розвитку української філософської, політико-правової та соціологічної думки.

У навчальних посібниках у короткій та доступній формі подаються основні концепції держави і права різних історичних періодів: від Стародавнього світу до Новітнього часу. Особлива увага приділяється осмисленню державно-правових концепцій представників української еміграції міжвоєнного періоду в контексті загальноцивілізаційних надбань.

О. Мироненко та В. Горбатенко виокремлюють чотири основні напрями політичної думки української еміграції початку XX століття: ліберально-демократичний, соціалістичний, монархічно-консервативний, націоналістичний.

Вчені акцентують увагу на ідеї «національно-незалежного державотворення» в ученнях української еміграції, яка збагатила сучасну політико-правову думку [66, с. 411].

На жаль, у деяких навчальних посібниках, наприклад у праці О. Ладиченка та В. Орленка [54], присвяченій формуванню та розвитку концепцій держави і права у слов'янських народів, недостатньо уваги приділено державницьким ученням таких представників української еміграції, як С. Дністрянський, В. Старосольський, О. Ейхельман, О. Бочковський, С. Томашівський та В. Кучабський [53].

Навчальна література відіграє важливу роль у формуванні уявлення про державно-правові концепції різних епох та напрямів. Важливо, щоб у навчальних посібниках було представлено широкий спектр поглядів, зокрема державно-правові концепції української еміграції міжвоєнного періоду.

І. Усенко зазначає, що становлення правничого джерелознавства стало можливим завдяки зустрічному руху з боку як правничої, так і історичної науки. Наші попередники розробили науковий підхід до оцінки джерел правового характеру, зокрема видатних правових пам'яток. Проте, за словами вченого, не було сформовано якихось зразків правових джерелознавчих досліджень [119, с. 106].

Як слушно зазначає Т. Андрусяк, значущість вивчення української правової думки цього періоду зумовлена тим, що багато завдань, які постали перед українським суспільством у добу державотворчих змін, залишаються актуальними і сьогодні. Водночас повноцінне дослідження цього пласту правової думки вимагає не лише звернення до різномірних джерел, а й вироблення власних критеріїв їх упорядкування та системного використання [5, с. 21].

Аналіз джерел історії української правової думки в європейському контексті є важливим для:

- усвідомлення внеску українських мислителів у розвиток правової думки;
- з'ясування місця української правової думки в європейській правовій традиції;
- формування об'єктивного погляду на історію української правової думки.

Отже, звернення до таких джерел сприятиме глибшому розумінню історії українського права та його значення для розвитку європейської правової культури.

Переяславська угода 1654 року є однією з найбільш дискусійних подій в історії України. Її значення та наслідки викликають багато суперечок серед істориків.

О. Ейхельман, С. Дністрянський, В. Липинський та інші науковці зверталися до аналізу змісту Переяславської угоди, наголошуючи на різному сприйнятті сторонами сутності договору та поступовій зміні його змісту. Зокрема, О. Ейхельман бачив в угоді міжнародно-правовий договір «союзу і гарантії» України як суверенної держави з московським царем для оборони від зовнішніх ворогів.

В. Липинський розрізняв поняття «Переяславська Умова» та «Переяславська Легенда», вважаючи останню створеною під ідеологічним московським впливом та ґрунтованою на ідеї злуки з Москвою, що стала основою теорії «возз'єднання Русі».

Значне державно-правове значення договору 1654 р. зумовило його тривале і різноаспектне осмислення в історико-правовій науці. При цьому українські історики права в еміграції, попри відсутність одностайності щодо юридичної природи Переяславської угоди, загалом не підтримували її тлумачення як акту «возз'єднання» чи «інкорпорації», виходячи з того, що після укладення договору українська держава зберігала статус самостійної державно-правової одиниці [98, с. 52].

У вітчизняній державно-правовій думці важливим напрямом стало обґрунтування державності України через право націй на самовизначення. При цьому нові засади повоєнної політичної організації світу, сформульовані В. Вільсоном і Лігою Націй, сприймалися як такі, що поширюються і на українців, які осмислювалися як окрема нація зі своєю державною історією [68, с. 337].

У сучасній юридичній літературі, за словами Н. Мяловицької, і з цим можна погодитися, «немає одностайних поглядів щодо договірних умов про політико-правовий статус України у складі росії після Переяславської ради 1654 р.». Водночас автор наголошує на тому, «що Україна була історично першою державно-етнічною територією, що увійшла до складу російської держави не як безправна завойована держава, а на певних умовах із забезпеченням прав і привілеїв». У монографії підкреслюється, що «автономні права, одержані Україною за Переяславською угодою, стосувалися у повному обсязі лише Гетьманщини», на іншій частині української території, а саме Слобожанщині, «правові норми і судочинство майже не відрізнялися від російських» [70, с. 377].

Історики права в еміграції наголошували, що українська держава продовжувала існувати як самостійна одиниця. О. Ейхельман вказував на некоректність із юридичної точки зору проголошення IV Універсалом «самостійності України “отнині”», а також писав про недоліки усіх чотирьох Універсалів, адже Україна на правових підставах лише відновила власну державність.

Учені-емігранти, досліджуючи історію української державності, звернули увагу на один із найменш досліджених періодів – так звану литовсько-руську добу.

Дослідження литовсько-руської доби має важливе значення для глибшого розуміння історії української державності, з'ясування місця українських земель у політичній системі Східної Європи та формування

об'єктивного погляду на історичне минуле України. Новий погляд на цей період, запропонований ученими-емігрантами, дає змогу переосмислити роль українських земель у розвитку європейської цивілізації та відійти від однобічних радянських інтерпретацій [70, с. 273].

Сучасні науковці відзначають вагомий внесок С. Дністрянського у розвиток науки цивільного права. Тритомне видання «Австрійське право облігаційне» (1901 р., 1909 р.); «Заручини в австрійському праві» (1899 р.); «Полагода шкоди з огляду економічного і соціального» (1897 р.) мають значний теоретичний і прикладний потенціал і потребують детального вивчення. У 1928 р. автор опублікував монографію чеською мовою під назвою «Основи сучасного приватного права», а у 1929 р. – монографію німецькою мовою «Zur Geschichte und Theorie des internationalen Privatrechts» [79, с. 127–128].

Станіслав Дністрянський належить до кола провідних українських правознавців кінця XIX – початку XX століття, наукова діяльність яких поєднувала теоретичне осмислення права з практичними потребами державного та суспільного розвитку. Його праці з теорії права, конституціоналізму, конституційного та цивільного права засвідчують широту наукових інтересів ученого і дають підстави розглядати його як одну з помітних постатей західноукраїнської правничої думки.

Важливою є його роль в організації української юридичної науки та освіти за кордоном. С. Дністрянський стверджував, що народ мусить бути сильним, а держава повинна мати передусім внутрішню силу, оскільки зовнішня сила стане наслідком внутрішньої. Правовий порядок та правова організація, на думку вченого, є основою держави.

Закінчивши у 1893 році юридичний факультет Віденського університету, він також навчався в університетах Берліна та Лейпцига. Заслуживши повагу серед однодумців передусім як «вчений-конституціоналіст», С. Дністрянський підготував проєкт Конституції

Західно-Української Народної Республіки та переклав для потреб ЗУНР Цивільний кодекс Австрії, видавши його власним коштом.

У цивілістичних працях С. Дністрянського частина його наукової спадщини демонструє прагнення поєднати приватноправову проблематику з ширшими питаннями соціального розвитку, правового порядку та функціонування держави [118, с. 382].

Серед найвідоміших праць С. Дністрянського, опублікованих у Празі, варто відзначити такі: «Загальна наука права і політики» (1923 р.) (фундаментальна праця, що охоплює широке коло питань теорії права та політики); «Загальна наука права і політики. Генеза та основи права» (1923 р.) (дослідження, присвячене генезі та основам права); «Річеве право» (1923 р.) (праця, в якій досліджуються питання речового права); «Провідні думки в історії і теорії міждержавного приватного права» (1923 р.) (дослідження, присвячене історії та теорії міждержавного приватного права); «Нова держава» (1923 р.) (праця, в якій С. Дністрянський розглядає питання побудови нової держави); «Погляд на теорії права та держави» (1925 р.) (аналіз теорій права та держави); «Соціальні форми права» (1928 р.) (дослідження, присвячене соціальним формам права) [124, с. 621].

Окрім С. Дністрянського, серед відомих українських правознавців того часу був і Володимир Йохимович Старосольський (1878-1942). Він зробив значний внесок у розвиток юридичної науки і освіти.

Володимир Старосольський був тим науковцем, який працював у різних галузях знання. Його науковий доробок можна поділити на три основні напрями: теорія держави і права, соціологія й історія.

У галузі теорії держави і права Старосольський досліджував широке коло питань, зокрема реформування законодавства, принцип більшості, конституційне право, форми держави, методологічні проблеми науки про державу, кризу конституційної держави, співвідношення держави і права.

Отто Оттович Ейхельман (1854–1943) є одним із відомих представників української державно-правової думки, наукова спадщина якого в еміграційний період охоплювала кілька взаємопов'язаних напрямів, безпосередньо дотичних до проблем українського державотворення.

Як слушно показує Я. Турчин, у центрі його досліджень перебували правове обґрунтування системи міжнародних відносин із урахуванням геополітичної ситуації та визначення місця України в ній, а також питання правової організації держави й адміністративного управління із використанням світового досвіду, адаптованого до українських потреб. У галузі міжнародного права О. Ейхельман відстоював ідею природного права як єдиного джерела правових норм у міждержавних відносинах, критично ставився до застосування в цій сфері засад звичаєвого права, розробляв соціологічно-юридичне бачення позитивної теорії в партикулярних нормах міжнародного права та заперечував доцільність кодифікації його норм. У сфері державного права вчений наголошував на необхідності вдосконалення системи вищої установчої, тобто народної, влади та форм її взаємодії із законодавчою, виконавчою і судовою гілками, поряд із якими розглядав державно-фінансовий контроль і місцеве самоврядування як важливі публічно-правові інститути. Водночас О. Ейхельман послідовно обґрунтовував розширення повноважень місцевих адміністративних одиниць, підтримував пропорційну виборчу систему, виступав за запровадження плюральних голосів і скасування так званих «зв'язаних» списків. Окреме місце у його наукових пошуках посідала проблема суверенітету, який він осмислював не через тезу про його «обмеження», а через потребу його розумної організації та соціального вдосконалення. Для характеристики належного державного устрою вчений використовував ідею «культурної держави», заснованої на правовому ладі нового типу, а в центрі його демократичних уявлень

перебувала концепція конституційної державності, у межах якої узгоджувалися республіканська форма правління, народний суверенітет, федералізм, референдарні механізми та розвинене місцеве самоврядування [116, с. 38–39].

У міжвоєнній українській політико-правовій думці О. Ейхельман посідає важливе місце як учений, чий погляд був пов'язаний з обґрунтуванням української державності на засадах народного суверенітету, демократично-республіканської форми правління та федералізму. У науковій літературі його віднесено до кола мислителів, які розглядали проблеми нації і держави на рівні методології та наукових критеріїв, а його конституційний проєкт УНР оцінюється як цінна пам'ятка української політико-правової думки, побудована на ідеї народоправства та активної участі народу у здійсненні державної влади [112, с. 104–106]. Водночас окремий і вагомий напрям наукових пошуків О. Ейхельмана становило осмислення державно-церковних відносин, які він розглядав у контексті розбудови правової держави і громадянського суспільства. У цій площині вчений відстоював принцип релігійної свободи, відокремлення державно-правових норм від релігійного життя, невтручання держави у внутрішню сферу церкви та необхідність розвитку взаємин між ними на засадах моделі «вільної церкви у вільній державі» [113, с. 268–271].

В основі наукових розробок О. Ейхельмана лежить порівняльний метод, що дав можливість зіставити основні форми державного устрою та структурні елементи суспільства у різних країнах світу. Науковий доробок О. Ейхельмана є важливим джерелом для дослідження історії політичної та правової думки. Його праці сприяли розвитку української державності та збагатили її новими ідеями та концепціями.

В'ячеслав Липинський посідає важливе місце в українській політико-правовій думці як представник консервативного державницького напрямку, у центрі уваги якого перебували проблеми національної держави,

історичної легітимності влади та ролі провідної верстви у політичній організації суспільства [22, с. 31–35]. У сучасних дослідженнях його спадщини обґрунтовано підкреслюється, що однією з ключових категорій його вчення є поняття національної аристократії, що розглядається як відповідальна провідна сила, покликана забезпечити організованість нації та стабільність державного розвитку [120, с. 272–276]. Не менш важливою у вченні В. Липинського є ідея територіального патріотизму, через яку українська політична спільнота осмислюється як єдність усіх мешканців української землі, об'єднаних спільною лояльністю до держави та спільною політичною волею [22, с. 31–35]. Відповідно, його концепція становить одну зі спроб поєднати історичну традицію, елітарний принцип державотворення та ідею національної консолідації в межах української консервативної політико-правової думки.

Степан Теодорович Томашівський (1875–1930) належить до кола українських істориків і політичних мислителів, у творчості яких проблема української державності розкривалася через поєднання історичного, церковного та політичного чинників. Аналіз його праць, присвячених історії України, історії Церкви, українсько-польським взаєминам та осмисленню поразок і перспектив українського державотворення, дає підстави стверджувати, що вчений пов'язував збереження української самобутності насамперед із західноукраїнським історичним середовищем, де, на його думку, завдяки близькості до західноєвропейського культурно-політичного простору, опорі на церковну організацію та збереженню традиції державного життя найповніше утримувалися передумови тяглості української національної окремішності [102–110].

Василь-Дмитро Васильович Кучабський (1895–1971) – український військовий діяч, історик, дипломат і публіцист, чий інтелектуальний доробок формувався під безпосереднім впливом воєнного, дипломатичного та політичного досвіду доби визвольних змагань. Серед

його найвідоміших праць, зокрема: «Українська дипломатія і держави Антанти в 1919», «Польська дипломатія і східногалицьке питання на Паризькій мировій конференції в 1919», «Україна і Польща», «Симон Петлюра в світлі історії», «Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис». Ці праці дають змогу простежити, що у центрі його уваги перебували проблеми міжнародного становища України, західноукраїнського питання, військово-політичної боротьби та державницької організації української нації [25, с. 609].

Політико-правові погляди В. Кучабського формувалися у стилі українського консервативного державництва, для якого визначальними були проблеми сильної державної влади, організуючої ролі провідної верстви та історичних передумов національного самоствердження. У цьому інтелектуальному контексті праці В. Липинського, С. Томахівського та В. Кучабського дають змогу простежити становлення консервативного напрямку української політико-правової думки, в якому центральне місце посідали питання державності, політичної організації нації, історичної традиції та відповідальної еліти. Після відновлення державної незалежності України на початку 1990-х рр. відкрилися нові можливості для неупередженого вивчення інтелектуальної спадщини української еміграції, яка тривалий час залишалася поза повноцінним науковим обігом. Це, зокрема, дало підстави по-новому оцінити ідейний зміст консервативної доктрини В. Липинського, в якій особливого значення надається національній державі, територіальному патріотизму та ролі провідної верстви в державотворчому процесі [22, с. 31–35]. У сучасній науковій літературі також обґрунтовано підкреслюється, що поняття національної аристократії є одним із ключових елементів політико-правового вчення В. Липинського, оскільки через нього мислитель пов'язував можливість політичної організації суспільства зі

здатністю еліти брати на себе відповідальність за історичну долю нації та держави [120, с. 272–276].

Праці В. Липинського, С. Томашівського та В. Кучабського дають змогу простежити розвиток консервативного напрямку української політико-правової думки, виявити його ключові ідейні акценти та з'ясувати значення цих концепцій для подальшого осмислення проблем українського державотворення.

Демократизація політичних процесів на початку 90-х років XX століття та здобуття Україною незалежності відкрили нові можливості для українських учених у дослідженні раніше забороненої юридичної спадщини українських учених-емігрантів міжвоєнного періоду.

Після проголошення незалежності України ця проблематика поступово увійшла до активного наукового обігу. Етапи та особливості розвитку української політико-правової думки знайшли своє перше відображення у наукових роботах сучасних учених, таких як М. Кармазіна [42], Б. Кухта, Ю. Левенець, В. Потульницький [75–77], О. Салтовський, О. Токарчук [96–100] та інші.

Здебільшого українські науковці виявляли зацікавленість окремими аспектами вказаної проблематики, що вивчалися такими дослідниками, як Б. Андрусишин [2–4], Т. Андрусяк [6–7], І. Бегей, С. Віднянський, О. Вішка, І. Вдовичин, М. Женченко, Ф. Кирилюк, А. Круглашов, І. Курас, О. Мошак [67; 68], Ю. Манелюк, В. Піскун, М. Петрів, Ю. Римаренко, Т. Осташко, Ю. Терещенко [14–18], П. Стецюк, В. Трощинський та інші.

Активні дослідження у сфері юридичної думки України проводилися і за кордоном, зокрема А. Заїкіним, М. Галаганом, С. Наріжним [71], Т. Гунчаком, Р. Шпорлюком, Я. Пеленським, Є. Пизюром, І. Лисяком-Рудницьким [58; 59] та іншими.

Сучасні дослідження юридичної думки української еміграції спрямовані на відновлення історичної справедливості та об'єктивне вивчення внеску українських учених у розвиток юридичної науки.

Дослідження теоретико-правових концепцій української еміграції 1920-40-х років є вкрай важливим для розуміння інтелектуальної еволюції української політичної думки в міжвоєнний період. Масова еміграція української інтелігенції, політичних і військових діячів після поразки національно-визвольних змагань створила унікальне середовище для формування та дискусії щодо майбутнього України, її державного устрою, національної ідеї та міжнародного становища. Різноманітні теоретико-правові концепції, що виникли в цьому середовищі, відображають складні ідеологічні пошуки та прагнення до відновлення української державності.

Докладний аналіз цих концепцій потребує всебічної та систематизованої джерельної бази, яка охоплює різні типи матеріалів, що відображають інтелектуальне, державно-правове, культурне життя української еміграції.

Періодичні видання відігравали вагомий роль у формуванні та поширенні ідей в українському еміграційному середовищі. Вони слугували платформою для дискусій, обміну думками та артикуляції теоретико-правових концепцій.

Наукові та громадсько-політичні журнали:

1. «Літературно-науковий вісник» (Львів; у різні періоди також Київ). Одне з провідних українських інтелектуальних видань, на сторінках якого публікувалися матеріали з літератури, науки, культури та суспільної думки. У контексті дискусій довкола раннього українського модернізму це видання згадувалося С. Єфремовим серед тих, що друкували твори, пов'язані з новими естетичними тенденціями, зокрема символістськими та декадентськими пошуками [26, с. 181–182].

2. «Нова Україна». Щомісячний журнал, що виходив у 1922–1928 рр. (у 1922–1923 рр. у Берліні). Засновником і редактором видання був М. Шаповал, причому у 1922 р. журнал певний час виходив як тижневик [62, с. 145].

3. «Вістник». Це видання стало продовженням «Літературно-наукового вісника», що виходив у 1933–1939 рр. під редакцією Д. Донцова; видавцем була О. Бачинська [62, с. 50].

4. «Дзвони». Журнал католицького напрямку, що у 1931–1939 рр. виходив у Львові за підтримки митрополита А. Шептицького та ректора Й. Сліпого; відповідальним редактором був П. Ісаїв [62, с. 71].

5. «Науковий збірник Українського вільного університету в Празі». неперіодичне наукове видання, що виходило у Празі в 1923, 1930 і 1942 рр. Загалом було опубліковано чотири томи [62, с. 129].

Політико-правові газети та бюлетені:

1. «Українське слово». Газета однойменного видавництва в Берліні, що виходила у 1921–1923 рр.; спочатку була тижневиком, потім двотижневиком, а з 3 лютого 1922 р. стала щоденною [62, с. 220].

2. «Тризуб». Орган УНР, заснований з ініціативи С. Петлюри; головним редактором був В. Прокопович, редактором Б. Ольхівський, а в 1940 р. О. Шульгин. Видання мало низку додатків, зокрема «Наша жінка на чужині», «Трибуна молодих», «Пласт на чужині», «Наші діти на чужині» [62, с. 210].

3. «Український вісник». Орган Українського Національного Об'єднання, що виходив у Берліні в 1936–1945 рр.: спершу неперіодично, з 1938 р. як щомісячник, а згодом як двотижневик і тижневик; відповідальним редактором був Т. Омельченко, а в 1940–1945 рр. редактором В. Маруняк [62, с. 222].

4. «Юнак». Підпільний машинописний журнал, що виходив у Львові в 1928–1937(?) рр. і видавався структурами українського

націоналістичного молодіжного руху; його зміст становили суспільно-політичні матеріали, спрямовані на поширення націоналістичного світогляду серед молоді, а також публікації з військового вишколу, конспіративної діяльності, офіційні матеріали Крайової Екзекутиви ОУН та ілюстративні матеріали практичного характеру [62, с. 247].

Книжкові та окремі монографічні видання українських еміграційних авторів становлять особливо цінну частину джерельної бази, оскільки саме в них теоретико-правові, історико-політичні та державницькі ідеї дістали найбільш послідовне, концептуально завершене й аргументоване викладення. З-поміж таких праць, насамперед, слід виокремити В. Липинського «Листи до братів-хліборобів», у яких системно обґрунтовано засади українського монархізму, державницького консерватизму та ролі провідної верстви в організації державного життя. Важливе місце в цій групі джерел посідає праця С. Томашівського «Під колесами історії», що відображає спробу осмислити українське історичне та політичне становище крізь призму проблем державності та національної ідеї. Істотне значення для дослідження мають також окремі праці В. Кучабського, присвячені питанням міжнародного становища України, західноукраїнського питання, воєнно-політичної боротьби та ролі провідників національного руху. Отже, книжкові видання українських еміграційних авторів є не лише носіями фактичного матеріалу, а й самостійним інтелектуальним простором, у межах якого формувалися та розвивалися ключові теоретико-правові концепції української еміграції міжвоєнного періоду.

До видань наукових інститутів і товариств слід віднести насамперед друковану продукцію Українського наукового інституту в Берліні, який у 1930-х рр. залишався важливим осередком української науки в еміграції та розгорнув видавничу діяльність. Поряд із продовженням попередніх інституційних серій, інститут видавав «Ukrainische Kulturberichte» і

українськомовні «Вісті», започаткував нерегулярну серію «Beiträge zur Ukrainekunde», до якої входили спеціально підготовлені наукові праці, переклади та збірки доповідей, а також розвивав лексикографічний напрям, результатом якого стали військові, авіаційні, технічні, медичні та загальномовні словники. Водночас видавнича діяльність УНІ була пов'язана не лише з продукуванням наукових текстів, а й з їх цілеспрямованим поширенням через бібліотеку та відділ книгообміну серед українських еміграційних осередків і закордонних наукових установ, що дає підстави розглядати інститут як один із ключових центрів організації, репрезентації та трансляції українського наукового знання в міжвоєнній Європі [12, с. 208–211].

Поряд із виданнями Українського наукового інституту в Берліні важливу роль у збереженні безперервності українського наукового життя відігравало також Наукове товариство імені Шевченка. Попри істотне звуження матеріальних можливостей у повоєнний період і неможливість підтримувати довоєнний масштаб видавничої діяльності, Товариство все ж спромоглося налагодити наукове видавництво, зберегти вихід «Записок Наукового товариства імені Шевченка», хоч і значно рідше, ніж раніше, а також започаткувати нові популярно-наукові видання, зокрема «Стару Україну» та «Сьогочасне й Минуле». Водночас члени Товариства активно друкували свої праці й поза межами власних серій в інших українських видавництвах, у тому числі академічних та еміграційних, що забезпечувало подальшу циркуляцію українського наукового знання, підтримувало інтелектуальну тяглість гуманітарних і суспільних студій [39, с. 34].

Важливе місце в джерельній базі посідають мемуарні та епістолярні матеріали, оскільки вони дають змогу простежити не лише перебіг політичних подій, а й внутрішню логіку державницького мислення української еміграції. Особливу цінність у цьому контексті мають спогади П. Скоропадського, у яких відображено авторське бачення проблем

державного будівництва, організації влади та політичної відповідальності. Загалом джерела особового походження є важливими для з'ясування ідейних засад і концептуальних уявлень про українську державність у міжвоєнний період.

Важливим різновидом джерел є програмні документи політичних організацій, оскільки саме вони найбільш виразно фіксують їхні офіційні ідейні засади, уявлення про державний лад і національно-політичні цілі. Зокрема, документи Українського національно-демократичного об'єднання відображають не консервативну, а ліберально-центристську модель українського державницького мислення, що спиралася на позакласову національно-державницьку ідеологію, принципи політичного й економічного плюралізму, приватної власності, демократії, а також дотримання прав особи і нації. Водночас у Платформі УНДО від 11 липня 1925 р. чітко задекларовано орієнтацію на національну єдність усього українського народу та здобуття Соборної Незалежної Української Держави на всіх українських землях, що дає підстави розглядати програмні документи цієї партії як важливе джерело для дослідження української теоретико-правової та політичної думки міжвоєнного періоду [84, с. 26, 49–50].

Важливими програмними джерелами української політико-правової думки революційної доби є універсали Центральної Ради та акти, що визначали засади автономного устрою України. Зокрема, II Універсал Центральної Ради закріплював перетворення поповненої представниками національних меншин Центральної Ради на найвищий орган революційної демократії України, а Генерального секретаріату — на відповідальний перед нею орган крайової влади після затвердження Тимчасовим урядом. У розвиток цих положень 16 липня 1917 р. було прийнято «Статут вищого управління України», який фактично становив основу конституційного оформлення автономного устрою, визначаючи права, обов'язки та межі

компетенції Генерального секретаріату. Водночас видана Тимчасовим урядом «Тимчасова інструкція для Генерального секретаріату» істотно звужувала права України, що засвідчувало гостроту політико-правового конфлікту навколо реального змісту української автономії [11, с. 328–329].

Варто виокремити документи гетьманського руху, а саме: маніфести, звернення, конституційні акти, що відображають консервативно-монархічні погляди на українську державність; резолюції та звернення – документи з'їздів, конференцій та інших зібрань політичних організацій, що фіксують їхні офіційні позиції з ключових питань; протоколи засідань керівних органів, які містять інформацію про внутрішні дискусії та процеси прийняття рішень; листування між політичними діячами та організаціями, де розкриваються неформальні аспекти формування ідей та політичних стратегій. Листування між Д. Донцовим, В. Липинським, Є. Коновальцем та іншими є важливим джерелом для розуміння формування їхніх ідей [38].

Отже, сучасний стан юридичного осмислення теоретико-правових концепцій 1920–40-х рр. дає підстави розглядати їх не як периферійний фрагмент історії вітчизняної думки, а як один із ключових етапів формування української моделі державницького мислення. Саме в цей період, у складних умовах революції, втрати державності, еміграції, ідеологічної полеміки та пошуку нових форм політичної самоорганізації, були вироблені концепти народного суверенітету, правової держави, національної єдності, конституціоналізму, федералізму, ролі еліти, місця церкви, суду та міжнародного чинника в процесі державотворення, що не втратили свого значення і в сучасних умовах. Водночас аналіз сучасних досліджень переконує, що, попри помітне розширення наукового інтересу до спадщини міжвоєнної української еміграції, ця проблематика все ще потребує глибшої систематизації, точнішого джерелознавчого опрацювання та цілісного міждисциплінарного прочитання. Саме тому,

звернення до інтелектуального доробку цього періоду має не лише історико-пізнавальне, а й виразне методологічне та практичне значення, оскільки сприяє глибшому розумінню витоків сучасної української правової думки, її відновленню та виробленню науково обґрунтованого бачення подальшого розвитку української державності.

1.2. Методологія дослідження державних та правових концепцій 1920-40-х рр.

Методологію дослідження державно-правових концепцій 1920–1940-х рр. не може бути зведено до формального переліку наукових прийомів, оскільки предметом аналізу є розрізнені судження, доктринальні конструкції, складний інтелектуальний комплекс, у межах якого правові, політичні, світоглядні та історичні уявлення перебувають у стані постійної взаємодії. Розглядаємо такий рівень правової думки, де теоретичне осмислення держави, права, влади, свободи, національної спільноти та суспільного порядку відбувалося в умовах радикальної історичної нестабільності, руйнування попередніх політичних форм і напруженого пошуку нових моделей легітимного державного буття.

Специфіка аналізованого матеріалу полягає в тому, що державно-правові концепції міжвоєнної доби постають як результат наукової рефлексії, форма політичного самовизначення і спосіб інтелектуальної відповіді на виклики бездержавності, еміграції, ідеологічної поляризації та кризи традиційних правових орієнтирів. За таких умов методологічний підхід має бути побудований так, щоб забезпечити дослідження засадничих уявлень, на яких ґрунтувалися відповідні моделі права і держави. Таким чином, предметом пізнання тут є текст як словесна форма та доктрина як цілісна система понять, оцінок, ієрархій і нормативних очікувань, укорінених у конкретній історичній ситуації.

З огляду на це методологічна основа підрозділу базується на поєднанні наукових підходів, що забезпечує одночасне бачення історичної динаміки, нормативного змісту, ціннісного підґрунтя та інтерпретаційної багатшаровості досліджуваних концепцій. Сучасне правознавство виробило для цього належний інструментарій, однак його застосування набуває наукової продуктивності лише за умови внутрішньої узгодженості та підпорядкування єдиному дослідницькому задуму. Тому в даному випадку методологія покликана виконати не допоміжну, а визначальну функцію, адже вона забезпечує можливість побачити в багатоманітті наукових праць, політичних текстів, публіцистики, програмних документів і джерел особового походження не механічну сукупність висловлювань, а структурований простір української державно-правової думки 1920–1940-х рр., придатний для наукової реконструкції, типологізації та доктринальної оцінки.

З урахуванням предмета цього дослідження методологічно важливим є звернення до принципів права як до вихідних, найбільш загальних і стабільних вимог, у яких відображаються базові суспільні цінності та визначаються характер, зміст і напрями розвитку права. Такий підхід дає змогу аналізувати державно-правові концепції 1920–1940-х рр. не лише на рівні окремих норм чи політичних декларацій, а й крізь призму їх відповідності фундаментальним правовим засадам. Насамперед ідеться про справедливість, рівність, свободу та гуманізм як основоположні принципи права, а також про правову визначеність, пропорційність, добросовісність і розумність як загальні принципи, що спрямовують нормотворчість, правозастосування і тлумачення права. Саме опора на ці принципи дозволяє виявити ціннісний зміст досліджуваних концепцій, з'ясувати їх уявлення про належний правопорядок, межі державної влади та допустимі способи юридичного регулювання, що є особливо важливим для

подальшого аналізу як джерел, так і конкретних державно-правових доктрин міжвоєнного періоду [49, с. 69–75].

Важливим складником методології дослідження є формування репрезентативної джерельної бази, до якої належать нормативно-правові акти українських державних утворень першої половини XX ст., праці правників, політичних мислителів і публіцистів української еміграції, матеріали періодичної преси та наукових видань, програмні документи політичних організацій, а також джерела особового походження — мемуари, спогади та листування. Саме сукупність цих різнорідних джерел дає змогу реконструювати зміст державно-правових концепцій та інтелектуальне середовище, у межах якого вони формувалися та функціонували [99; 62; 84].

Для дослідження правової реальності у цій роботі використовується сукупність взаємопов'язаних емпіричних і загальнонаукових методів, що забезпечують первинне виявлення, впорядкування та інтерпретацію державно-правових явищ. Спостереження, аналітичний опис і зіставлення застосовуються не ізольовано, а як єдина пізнавальна послідовність, у межах якої фіксація матеріалу поєднується з його подальшим смисловим опрацюванням. Особливе місце при цьому посідає порівняння, оскільки саме воно дає змогу виявляти спільні та відмінні риси правових інститутів, доктрин, ідей і моделей їх розвитку, а відтак виступає вихідною підставою для порівняльно-правового аналізу [74, с. 14–15].

Методологічна конструкція дослідження ґрунтується на засадах цілісності та комплексного бачення об'єкта пізнання. Це означає, що теоретико-правові концепції 1920–1940-х рр. розглядаються не як сукупність ізольованих поглядів окремих авторів, а як взаємопов'язаний інтелектуальний масив, сформований під впливом правових, політичних, соціальних і світоглядних чинників. Саме тому системний підхід дає можливість простежити внутрішні зв'язки між доктринальними

положеннями, історичним середовищем їх виникнення та практичними наслідками їх функціонування у правовій думці.

Ключовим у роботі виступає також історико-правовий метод, який уможлиблює реконструкцію генези державно-правових уявлень у зв'язку з конкретно-історичними умовами їх формування. Його застосування дозволяє досліджувати відповідні правові акти, політичні тексти, наукові праці та публіцистичні джерела першої половини ХХ ст. не лише як фіксацію окремих ідей, а як свідчення цілісного процесу розвитку української правової думки в умовах державотворчих змагань, еміграції та міжвоєнних політичних трансформацій.

Застосування історико-правового методу у цьому дослідженні передбачає не лише формальне окреслення кола нормативних джерел, а насамперед їх включення до цілісного процесу реконструкції правових уявлень про державність, громадянську належність, еміграцію та правовий статус особи в умовах політичних трансформацій першої половини ХХ ст. У цьому зв'язку до аналізу залучаються конституційні акти Української Народної Республіки, законодавство Української Держави, правові акти Західноукраїнської Народної Республіки, а також нормативні приписи радянської влади, що регулювали порядок виїзду за кордон, питання громадянства, правового зв'язку особи з державою та наслідки перебування поза межами її юрисдикції. Це дає змогу простежити, яким чином у різних політико-правових режимах осмислювалися межі державного суверенітету, обсяг прав особи та підстави її правового включення або виключення з публічно-правового простору.

Не менш важливим є звернення до міжнародно-правових актів відповідної доби, оскільки в поєднанні внутрішньодержавного та міжнародного нормативного матеріалу може бути належно відтворено правовий контекст, у межах якого формувалися підходи до статусу біженців, апатридів, національних меншин та інших категорій осіб із

нестабільною або спірною державно-правовою належністю. Саме тому історико-правовий метод у даному разі виконує не описову, а концептуально-реконструктивну функцію, адже дозволяє виявити генезу відповідних правових моделей, їхню внутрішню логіку, політичну зумовленість і місце в еволюції української державно-правової думки міжвоєнного періоду.

Порівняльно-правовий метод у межах цього дослідження розглядається як провідний, але не самодостатній елемент методології. Багаторівневий характер методології порівняльного правознавства зумовлений тим, що вона спирається практично на весь методологічний масив сучасної юридичної науки, тоді як власне порівняння виступає основним способом виявлення схожості та відмінності між правовими явищами, нормами, інститутами, галузями та системами права. Саме завдяки порівнянню стає можливим попередньо встановити загальні, сталі та специфічні ознаки досліджуваних об'єктів, що є необхідною передумовою формування правових понять, категорій і закономірностей. Водночас порівняльний метод не може розглядатися ізольовано від інших логічних і наукових засобів пізнання, оскільки накопичення емпіричного матеріалу шляхом зіставлення потребує подальшого осмислення за допомогою аналізу, синтезу, індукції, дедукції, а також історичного, логічного, соціологічного, статистичного, системного, функціонального, формально-юридичного методу та методу правового моделювання [74, с. 14–15].

Важливе методологічне значення для цього дослідження має компаративний підхід, оскільки передбачає здійснення наукової класифікації правових систем. Нагромадження значного масиву компаративного матеріалу, виокремлення спеціального предмета таких досліджень, а також формування вимог до їх методології та методики зумовили утвердження порівняльного правознавства не лише як окремого

дослідницького методу, а і як відособленої галузі наукового знання [49, с. 318]. Це, своєю чергою, дає підстави використовувати компаративний підхід для зіставлення державно-правових концепцій 1920–1940-х рр., виявлення їхніх типологічних особливостей та місця в розвитку української правової думки.

З огляду на те, що дослідження державно-правових концепцій 1920–1940-х рр. неможливе без оцінки їх крізь призму ціннісних засад права, вагоме методологічне значення має природно-правовий підхід. Його використання дає змогу розглядати право не лише як сукупність установлених державою норм, а насамперед як явище, пов'язане з невідчужуваними правами людини, ідеями справедливості, рівності та свободи. У межах цієї доктрини принциповим є розрізнення природного права, що випливає із самої природи людини, і позитивного права, закріпленого в законодавстві, а також визнання того, що держава покликана не створювати права людини, а визнавати, закріплювати та забезпечувати їх. Не менш суттєвим для методології дослідження є й те, що природно-правове праворозуміння виходить із внутрішнього зв'язку права і моралі, а відтак дозволяє оцінювати державно-правові концепції міжвоєнної доби не лише з формально-нормативного, а й з аксіологічного погляду, особливо в частині їх відповідності уявленням про справедливий і правовий державний лад [49, с. 33–34].

Важливе значення має порівняльно-правовий метод, що передбачає зіставлення правових підходів до регулювання еміграційних процесів в Україні та інших європейських державах міжвоєнного періоду. Це дасть змогу виявити специфічні риси української концептуалізації еміграції та її відмінності від загальноєвропейських тенденцій [74, с. 15].

Порівняльний аналіз законодавства та правових доктрин інших країн, що зіткнулися з масовою еміграцією чи приймали значну кількість біженців (наприклад, Польщі, Чехословаччини, Франції, Німеччини,

США), дозволить виявити спільні та відмінні риси у правовому регулюванні цих процесів.

Порівняння може здійснюватися за такими аспектами: визначення поняття «емігрант» та «біженець», умови надання притулку, правовий статус емігрантів, а також правові механізми підтримки емігрантських громад.

Вивчення правових доктрин інших країн може розкрити теоретичні підходи до осмислення еміграції як соціально-правового явища, а також вплив політичних ідеологій на формування відповідного законодавства. Порівняльний аналіз судової практики різних країн у справах, що стосуються емігрантів, також може бути корисним для розуміння практичної реалізації правових норм.

Для дослідження теоретико-правових концепцій 1920–1940-х рр. важливе значення має герменевтичний метод, оскільки тлумачення правових текстів є однією з істотних сторін наукового пізнання права. Герменевтика, що історично сформувалася як учення про природу розуміння та інтерпретації через такі категорії, як текст, зміст, мова та герменевтичне коло, у юридичній площині орієнтована передусім на дослідження особливостей тлумачення саме юридичних текстів. При цьому методологічно значущим є не лише буквальне прочитання тексту, а й категорія розуміння, оскільки у правотлумачній діяльності виразно виявляються світоглядні позиції інтерпретатора, його моральні, політичні та ментально-цивілізаційні орієнтири. Саме тому герменевтичний підхід дає змогу аналізувати праці українських правників і політичних мислителів не лише як сукупність висловлених положень, а як цілісні інтелектуальні конструкції, зміст яких розкривається у зв'язку з принципами права, суспільними реаліями та загальною логікою правової системи [49, с. 256–257].

До ключових постатей, чиї праці потребують герменевтичного аналізу, належать: В'ячеслав Липинський [56; 57], Степан Томашівський [101–110], Василь Кучабський [53], Станіслав Дністрянський [28–30], Володимир Старосольський [86–93], Отто Ейхельман [34–36] та інші представники української інтелектуальної еліти. Їхні ідеї щодо національної ідентичності, державного будівництва, прав людини, ролі діаспори та майбутнього України мають важливе значення для розуміння теоретико-правового контексту.

Аналіз цих текстів має враховувати їхній історичний контекст, ідейні впливи, політичні переконання авторів та їхнє ставлення до еміграції як суспільного явища. Важливо виявити, які правові аргументи вони використовували для обґрунтування своїх поглядів, як вони розуміли права та обов'язки емігрантів, а також які правові рішення вони пропонували для врегулювання проблем.

У контексті методології дослідження доцільним є застосування діяльнісного (біхевіористичного) методу, який, за слушним спостереженням дослідниці, дає змогу врахувати мотиви поведінки людей, через їхню діяльність виявити співвідношення суспільних сил і простежити способи впровадження правових приписів у повсякденне життя [99, с. 84–85]. У нашому дослідженні цей підхід має значення передусім для з'ясування практичного виміру теоретико-правових концепцій української еміграції, зокрема в частині уявлень про незалежність судової влади, суддівський розсуд і морально-професійні засади здійснення правосуддя.

Як слушно зазначає О. Токарчук, антропологічний підхід дає змогу поставити в центр дослідження проблему української духовності, свободи людської особи та забезпечення її природних прав, а також схарактеризувати вчення українських мислителів в еміграції як такі, що були спрямовані на пошук найкращої форми держави та її взаємозв'язків із

церквою та на усвідомлення сутності людини як основи державного і суспільного розвитку [99, с. 85–86]. Отже, антропологічний підхід у межах цього дослідження є важливим для розкриття людиноцентричного змісту державно-правових концепцій української еміграції, у яких держава, право, духовність і свобода осмислювалися через їхній зв'язок із гідністю людини, її природними правами та визначальною роллю особи в історичному розвитку.

Аксіологічний підхід у цьому дослідженні дає можливість розглядати право як систему формально встановлених приписів, а також як сферу вияву та закріплення суспільно значущих цінностей. У цьому зв'язку аксіологія та деонтологія постають як суміжні проблемні напрями наукового знання, що дозволяють перевести загальнотеоретичні уявлення у площину конкретніших понять, пов'язаних відповідно з цінністю та її носієм, а також із нормою, вимогою та виконавцем. Такий підхід уможлиблює виявлення того, яким чином політичні, моральні, релігійні та правові цінності функціонують у межах усього суспільства, перетворюючись на систему взаємних вимог, обов'язків і значущих орієнтирів, необхідних для підтримання соціального порядку. Водночас деонтологічний аспект дає змогу простежити механізм переходу суспільних вимог у свідомість і поведінку особи, тобто з'ясувати, як ціннісно-нормативні уявлення набувають регулятивного значення у суспільному житті [85, с. 730]. У контексті цього дослідження такий методологічний ракурс є продуктивним для осмислення державно-правових концепцій 1920–1940-х рр. як таких, що формувалися на рівні політичних програм і правових доктрин, цінностей, суспільних вимог і моделей належної поведінки.

Окреме місце в методології дослідження посідає контент-аналіз, оскільки він дає змогу працювати з масивами текстової інформації як із репрезентативним відображенням соціальної реальності певної історичної

добі. Його застосування передбачає насамперед виважений добір джерельної бази та чітке окреслення часових меж аналізу, адже саме вибір конкретного джерела та визначеного інформаційного періоду задає рамки подальшої інтерпретації отриманих результатів. Водночас цей метод відкриває можливість не лише синхронного спостереження за змістом масової комунікації, а й ретроспективного вивчення соціальної дійсності, цінностей, норм і зразків минулого, що робить його особливо продуктивним для дослідження політико-правових ідей 1920–1940-х рр. на матеріалі періодичної преси, програмних текстів та інших документів відповідної епохи [85, с. 451].

Аналіз газетної публіцистики, журнальних матеріалів та інших текстів масової комунікації дає змогу не лише фіксувати тематичне наповнення публічного дискурсу, а й виявляти соціально значущі смисли, ціннісні орієнтації та моделі суспільної взаємодії, що циркулювали в інформаційному просторі відповідної доби. З огляду на те, що засоби масової інформації виступають потужним чинником впливу на суспільну свідомість, обґрунтування політичних відносин і поширення політико-правових норм і принципів, вивчення матеріалів періодичної преси та програмних текстів уможливорює реконструкцію ідеологічних акцентів, способів публічної легітимації тих чи інших рішень, а також домінуючих уявлень про належний суспільний і правовий порядок. У цьому аспекті контент-аналіз постає як метод, спрямований на виявлення стану і тенденцій розвитку соціально значущого змісту мас-медіа, зокрема політичних цінностей, історико-культурних смислів і зразків соціальної взаємодії, що робить його методологічно продуктивним для дослідження інтелектуального та політико-правового контексту 1920–1940-х рр. [85, с. 442–443, 449–450].

Мемуарні та інші джерела особового походження мають самостійну методологічну цінність, оскільки дозволяють виявити фактичний перебіг

еміграційних процесів, індивідуальне переживання правової реальності їхніми учасниками та свідками. Саме через такі тексти стає можливим простежити, яким чином емігранти осмислювали власний правовий статус, сприймали межі своїх прав і обов'язків, оцінювали зіткнення з різними правовими порядками та фіксували труднощі адаптації до нових політико-правових умов. У поєднанні з нормативними, доктринальними, публіцистичними та програмними джерелами ці матеріали істотно поглиблюють дослідження, оскільки вводять до нього особистісний, практичний і, водночас, ціннісний вимір.

Системне використання окресленого комплексу методів забезпечує можливість розглядати теоретико-правові концепції 1920–1940-х рр. не фрагментарно, а як складний інтелектуальний феномен, укорінений у конкретному історичному, політичному та соціокультурному контексті. Поєднання історико-правового, порівняльно-правового, герменевтичного, аксіологічного, антропологічного підходів, а також контент-аналізу та допоміжних способів наукового опрацювання матеріалу уможливорює виявлення як змісту відповідних правових ідей, так і механізмів їх формування, функціонування та подальшої трансформації. Ця методологічна побудова дозволяє реконструювати окремі концептуальні положення міжвоєнної української правової думки, внутрішню логіку її розвитку, зв'язок із політичними обставинами доби та її значення для подальшої еволюції національної державно-правової традиції.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Проведене у розділі дослідження дає підстави для висновку, що теоретико-правові концепції 1920–1940-х рр. становлять один із найбільш змістовно і методологічно продуктивних сегментів української державно-правової думки, в межах якого були сформовані політичні судження, ситуативні ідеологічні реакції, системні інтелектуальні конструкції, спрямовані на правове осмислення державності, суверенітету, національної спільноти, легітимності влади, меж державного примусу та підстав належного правопорядку. В умовах втрати державної форми, політичного розлому, еміграційного розпорошення та світоглядної полеміки українська правнича думка виявила здатність до самозбереження, концептуального самоуточнення, виробивши низку доктрин, що не втратили свого евристичного та нормативно-орієнтаційного значення.

Встановлено, що сучасне юридичне осмислення цієї проблематики вже вийшло за межі поодиноких біографічних, історіографічних або джерелознавчих спостережень, однак ще не досягло того рівня системності, за якого міжвоєнна українська державно-правова думка могла б бути реконструйована як цілісний інтелектуальний феномен із власною внутрішньою логікою, понятійною структурою та лініями доктринального розвитку. Звідси випливає, що звернення до концепцій 1920–1940-х рр. має розглядатися як факультативний напрям історико-правової ретроспекції та необхідна форма відновлення української правничої традиції, тривалий час перерваної ідеологічними деформаціями, політичним витісненням та науковим маргіналізуванням значної частини національного інтелектуального доробку.

Доведено, що досліджувані концепції не можуть бути адекватно описані в межах вузького формально-догматичного підходу, оскільки вони виникали на перетині права, політики, історії, філософії, соціології,

публіцистики та національно-державницької рефлексії. Їхня сутність полягає в тому, що право в них осмислюється як сукупність приписів, санкціонованих владою, форма впорядкування національного буття, засіб інституційного самоствердження політичної спільноти та критерій відмежування легітимної державності.

Обґрунтовано, що методологія дослідження такого об'єкта має не декларативний, а конструктивний характер. Її завданням є формування цілісної пізнавальної моделі, здатної відтворити багаторівневу природу досліджуваного матеріалу. Тому методологічну основу підрозділу становить поєднання історико-правового, порівняльно-правового, герменевтичного, системного, аксіологічного, антропологічного підходів, а також контент-аналізу та загальнонаукових засобів логічного опрацювання матеріалу. За умови їх внутрішньої узгодженості стає можливою науково коректна реконструкція української державно-правової думки 1920–1940-х рр. як структурованого простору понять, оцінок, ідейних орієнтацій і нормативних моделей.

З'ясовано, що історико-правовий метод у даному дослідженні виконує концептуально-реконструктивну функцію. Його значення полягає у виявленні генезу правових уявлень у нерозривному зв'язку з конкретною історичною ситуацією, досвідом національно-визвольних змагань, втратою інституційної державності, еміграційним існуванням інтелектуальної еліти, боротьбою різних моделей політичної легітимації та конкуренцією ідейних проєктів майбутньої України. Завдяки цьому теоретичні конструкції міжвоєнної доби постають як інтелектуально опрацьовані відповіді на реальні виклики історії.

Порівняльно-правовий підхід дозволив встановити, що українська правнича думка зазначеного періоду перебувала у складному діалозі з європейськими теоріями держави і права, але не розчинялася в них. Вона сприймала, переробляла і переосмислювала зовнішні інтелектуальні

впливи, підпорядковуючи їх власному державницькому запиту. Відповідно, українські концепції 1920–1940-х рр. слід розглядати не як похідний продукт західної політико-правової думки, а як самобутній сегмент європейського інтелектуального простору, в якому універсальні питання права і держави були поставлені в особливо загостреній формі (через призму бездержавності, національного самовизначення та боротьби за політичну суб'єктність).

Особливого значення набуває герменевтичний підхід, без якого неможливо проникнути у справжню смислову будову досліджуваних текстів. Правові, політичні та публіцистичні праці міжвоєнної доби потребують тлумачення категоріального апарату, полемічних інтенцій, історичних алюзій, прихованих нормативних акцентів і світоглядних передумов. У цьому контексті спадщина В. Липинського, С. Дністрянського, В. Старосольського, О. Ейхельмана, С. Томашівського, В. Кучабського та інших мислителів повинна сприйматися як складна система аргументів і понять, у якій кожне положення набуває значення лише у зв'язку з цілістю авторського бачення права, держави, нації та історичного призначення України.

Встановлено, що аксіологічний вимір дослідження має визначальне значення для оцінки змісту відповідних концепцій. Їх неможливо належно зрозуміти, якщо абстрагуватися від тих цінностей, на яких вони будувалися: свободи, справедливості, правової визначеності, моральної відповідальності, національної солідарності, гідності особи, органічності суспільного розвитку, обмеженості влади та історичної легітимності державного ладу. У межах цього підходу стає очевидним, що міжвоєнна українська державно-правова думка була рефлексією щодо політичної доцільності, напруженим пошуком належного порядку, в якому право мало виступити не технікою панування, а формою справедливого співжиття політичної спільноти.

Не менш важливим є антропологічний ракурс дослідження, оскільки значна частина аналізованих концепцій зосереджена на питанні про форму держави, людину як носія свободи, обов'язку, гідності, політичної лояльності та історичної пам'яті. Це дозволяє констатувати, що українська державно-правова думка 1920–1940-х рр. не була цілком державоцентричною у вузькому сенсі. Навіть тоді, коли в центрі її уваги перебувала сильна державна влада, еліта чи національна дисципліна, відповідні ідеї, як правило, співвідносилися з ширшим питанням про умови самозбереження людини і нації в історії, про моральні межі влади та про культурні та духовні основи політичного порядку.

Доведено також, що повноцінне дослідження цього інтелектуального комплексу є неможливим без розширеного розуміння джерельної бази. Остання має охоплювати наукові праці, нормативні акти, програмні документи партій і політичних рухів, періодичну пресу, мемуаристику, листування, спогади та інші джерела особового походження. Така багат шарова джерельна структура дозволяє виявити зміст тих чи інших доктрин, середовище їх народження, канали поширення, форми публічної легітимації, полемічні контексти та механізми інтелектуального впливу. У цьому полягає принципова передумова для переходу від опису окремих текстів до реконструкції цілісного дискурсу української державно-правової думки міжвоєнної доби.

Отже, підсумком розділу є висновок про те, що теоретико-правові концепції 1920–1940-х рр. мають розглядатися як самостійний і внутрішньо організований предмет сучасного юридичного пізнання, а не як додаток до загальної політичної історії чи ілюстративний матеріал для історії ідей. Їх дослідження вимагає методологічної суворості, джерельної дисципліни, інтерпретаційної глибини та здатності поєднувати історичну конкретику з доктринальним узагальненням. За такої умови можна належно виявити місце міжвоєнної української правничої думки в еволюції

національної правової традиції, оцінити її реальний внесок у формування концептів суверенітету, державності, правового порядку та національної єдності, а також використати її інтелектуальний потенціал для сучасного осмислення проблем українського державотворення.

РОЗДІЛ 2. КОНСЕРВАТИВНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ДОКТРИНИ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

2.1. Доктрина розбудови національної держави В. Липинського

У контексті української державно-правової думки першої половини ХХ ст. концепція В'ячеслава Липинського займає виняткове місце з огляду на ступінь її теоретичної сформованості, чіткість понятійного апарату та послідовність у постановці питання про державну форму існування нації. Її значення визначається тим, що проблема української державності виводиться тут із площини політичного бажання чи історичної ностальгії та переводиться у площину доктринально опрацьованого вчення про владу, традиції, територію й організацію суспільства. У цьому відношенні праці В. Липинського належать до тих інтелектуальних явищ, без яких реконструкція українського державницького мислення міжвоєнної доби була б неповною.

Звернення до його доктрини вимагає врахування тієї історичної ситуації, в якій вона сформувалася. Поразка визвольних змагань, руйнування імперських структур, нестійкість революційних політичних форм, досвід еміграції та криза віри в стихійну самодостатність національного руху створили підґрунтя для появи концепції, у центрі якої опинилося питання про умови тривкого державного існування. У В. Липинського воно набуває принципового характеру: державність мислиться як результат політичної організації, дисципліни, історичної пам'яті та суспільної здатності до творення власного владного порядку.

Доктрина В. Липинського не вичерпується її зовнішнім ідеологічним маркуванням. Для її належного розуміння вирішальне значення має аналіз внутрішньої побудови цього вчення, у межах якого поєднано історичну аргументацію, соціологічне бачення суспільства та окреслену політико-правову позицію. Його міркування зосереджені на тих елементах, від яких

залежить здатність нації набути організованої державної форми: територіальна солідарність, наявність провідної верстви, політична воля, авторитет влади, пам'ять традиції та перевага державного інтересу над груповим розпорошенням. У цій системі координат розкривається зміст «липинського підходу» до держави як до форми впорядкованого національного життя.

Науковий інтерес до цієї концепції зберігається і в сучасних умовах, оскільки вона містить послідовну постановку питань, що й нині залишаються центральними для українського державного розвитку: джерела політичної єдності, межі соціальної дезорганізації, значення еліти в державотворчому процесі, співвідношення історичної традиції та актуального політичного рішення, підстави легітимності влади. Цінність цього вчення полягає в тому, що воно дає концептуально щільний матеріал для аналізу природи української державності як проблеми політичної форми, правового порядку та національної консолідації.

В Австрії В'ячеслав Липинський видає збірник «Хліборобська Україна», на сторінках якого вийшла робота «Листи до братів-хліборобів». Відомою є його праця «Україна на переломі. 1657–1659», що вперше аналізує справу відновлення української державності. У 1926–1927 роках В. Липинський зробив важливий внесок у теоретичні основи світової суспільно-політичної думки як класик теорії циркуляції еліт разом з італійськими філософами В. Парето і Г. Москою. Ключові поняття доктрини В. Липинського стали: «традиція», «аристократія», «нація», «демократія», «охлократія», «класократія» [56, с. 72–73; 57, с. 145–151; 83, с. 174–178; 120, с. 273].

В. Липинський підтримував демократичні тенденції залежно від того, якою мірою національна демократія співвідносилася з прагненням до утворення незалежної держави.

У концепції В. Липинського проблема нації виводиться за межі етнографічного розуміння та пов'язується з політичним оформленням суспільства в межах певної території. Вирішальне значення у цьому процесі мислитель надавав суспільній силі, здатній до організації, об'єднання та державного проводу [56, с. 72–73; 72, с. 274]. Звідси випливає, що в його вченні нація мислиться не як попередньо готова спільність, а як результат політичної консолідації, яка потребує внутрішнього порядку, авторитету та тривалого державного спрямування.

З цією постановкою питання безпосередньо пов'язане і його розуміння провідної верстви. В. Липинський виходив із того, що державу творить не аморфна маса, а активна меншість, спроможна взяти на себе відповідальність за політичну долю країни [72, с. 274; 83, с. 175]. У доктринальному плані це положення означає, що державність у його концепції має виразно організаційний характер: вона залежить від існування верстви, яка володіє політичним досвідом, дисципліною, історичним чуттям і здатністю діяти в категоріях загального інтересу.

Ключем до такого об'єднання виступає територіальний патріотизм. В. Липинський пов'язував політичну єдність України з почуттям солідарності між усіма постійними жителями української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, соціального стану чи віросповідання [83, с. 175]. Унаслідок цього українська державність у його вченні набуває політичного, а не етнографічного змісту. Її підвалиною стає спільна належність до землі, держави та історичної долі, що дозволяє розглядати націю як політичну спільноту, відкриту до внутрішньої інтеграції.

Провідна роль аристократії у В. Липинського також має функціональне, а не суто станове значення. Вона покликана забезпечити зв'язок між історичною традицією і новим державним будівництвом, внести в національне життя елемент стабільності та надати політичній організації тривкого характеру [120, с. 275]. Тому аристократія у його

вченні є насамперед носієм державотворчої відповідальності. Це дозволяє тлумачити його концепцію еліти не як захист привілею, а як спробу пояснити, за рахунок яких внутрішніх сил нація здатна перейти від соціальної розпорошеності до організованого державного існування.

Не менш показовим є і те, що В. Липинський підпорядковував питання зовнішньої орієнтації проблемі внутрішньої організації українства. Пріоритет державного будівництва, політичної дисципліни та внутрішнього зміцнення нації над зовнішньополітичними сподіваннями становить одну з наскрізних ліній його доктрини [120, с. 275]. У підсумку його вчення формує цілісну модель, у межах якої нація, територія, провідна верства і державний інтерес поєднуються в єдину систему державно-правового мислення.

Зіставлення української держави виключно з громадянським суспільством В. Липинський вважав неприйнятним, оскільки в такому разі державне відродження ставало б неможливим: від держави були б відсторонені найбільш освічені та генетично найбільш здатні до державного будівництва представники верхніх соціальних верств. Мислитель визначив джерела оцінки правової держави, завданням якої є підтримка правопорядку і сила якої полягає в подоланні суспільних суперечностей [56, с. 72–73; 57, с. 145–151].

Поняття державотворчої ідеології в площині «липинського вчення» не зводиться до політичної риторики та програмних декларацій. Його зміст визначається системою засад, через які нація набуває внутрішньої впорядкованості, виробляє уявлення про законний державний лад і формує здатність до тривалого політичного існування. Для консервативного типу державницького мислення, в якому працював В. Липинський, вирішальне значення мають історична традиція, органічна суспільна ієрархія, приватна власність, релігійно-моральні підвалини, громадська укоріненість, держава та національно зорієнтована владна еліта [73, с. 40–41]. Ідеологія за таких

умов виконує конститутивну функцію, адже вона задає ціннісні межі політичної дії, підтримує зв'язок між правосвідомістю та владою й утримує суспільство від перетворення на механічну сукупність розрізнених інтересів.

З цим безпосередньо пов'язане питання безпеки. Політико-правові цінності мають значення як елемент стійкості держави, суспільства і людини в умовах загроз [81]. Коли суспільство не виробляє спільних орієнтирів щодо влади, права, обов'язку та державної лояльності, руйнується внутрішня єдність політичного цілого. Через це державотворча ідеологія повинна розглядатися як одна з передумов збереження суверенітету, легітимності публічної влади та здатності держави підтримувати правопорядок у кризових обставинах.

Державне значення мають і внутрішні ресурси нації, однак їх наявність ще не означає політичної сили. Інтелектуальні, духовні, моральні, культурні й організаційні можливості суспільства набувають державотворчого змісту лише тоді, коли вони зібрані в єдину волю та спрямовані на спільне політичне завдання [100, с. 13]. Мова, історична пам'ять, релігія, культура та інші форми колективної самоідентифікації не створюють державу автоматично; вони стають чинниками державного будівництва за умови включення до впорядкованої політичної системи, правосвідомості та суспільної дисципліни. Відтак державотворча ідеологія означає не сукупність символів, а спосіб переведення національної енергії у форму стійкого політичного порядку.

Вирішальна роль у цьому процесі належить еліті. У доктрині В. Липинського провідна верства концентрує історичну відповідальність за політичний напрям нації, за якість державної організації та за здатність суспільства діяти в координатах загального інтересу. Тому рівень еліти прямо впливає на характер державотворчої ідеології: зрілість надає

суспільству політичної єдності, тоді як його занепад породжує розклад і безсилля [73, с. 40–41; 100, с. 13].

Отже, у межах «липинської концепції» державотворча ідеологія охоплює ціннісний лад суспільства, правосвідомість, безпекову стійкість та здатність нації до політичної самоорганізації. Її значення полягає в тому, що вона перетворює суспільну множинність на державну форму існування і надає правопорядку внутрішньої опори. Через це проблема ідеології у В. Липинського належить до кола базових питань українського націєтворення, а не до периферії політичної публіцистики.

Концепція українського націєтворення у політико-правовій спадщині В'ячеслава Липинського залишається актуальною і сьогодні, оскільки порушує питання державності, еліти, територіального патріотизму та консолідації суспільства. Дослідженню української державотворчої концепції у науковому доробку В. Липинського присвячені праці С. Гелія, В. Смолія, Т. Осташко, В. Масненка, О. Проценка, В. Рички, Ю. Перенського, В. Чепінохита та інших.

Представник консервативного напрямку в українській суспільно-політичній думці, історик, політолог, соціолог і дипломат, В. Липинський був одним із мислителів першої половини ХХ століття, ідеї та висновки якого змістовно дуже близькі до проблем сьогодення. Розбудова національної української держави була сенсом його життя і найвищою політичною цінністю. Період, у який він жив, був часом, коли концепція національної держави перебувала на периферії політичних інтересів української інтелігенції. Виховані на марксистських ідеях і сприйнявши націоналістичну та просвітницьку ідеологію, українські інтелектуали бачили в державі насамперед «апарат насильства» для придушення народних мас. Коли всі були федералістами і соціалістами, В. Липинський був самостійником і монархістом. У той час як «прогресивні елементи» підтримували демократію і республіканізм, В. Липинський відродив такі

поняття, як честь і гідність, засновані на лицарстві [117; 83, с. 174–178; 120, с. 273].

У центрі історичних студій В. Липинського перебувала козацька революція середини XVII ст., через аналіз якої він прагнув з'ясувати походження української державності та механізм утвердження нової політичної форми.

Важливим елементом його історіософської конструкції було вчення про завоювання як первинний спосіб постання держави. У такому розумінні держава виникає внаслідок перемоги однієї політичної сили над іншою, що припиняє попередню боротьбу за владу й започатковує новий державний порядок. Через це форма держави залежить від характеру завоювання, від суб'єкта, який його здійснює, та від політичного середовища, в межах якого воно відбувається [64, с. 154].

В. Липинський виходив із того, що завоювання, у тому числі внутрішнє, завжди пов'язане із застосуванням сили. Саме в цій логіці він тлумачив події доби Богдана Хмельницького: припинення соціальної та політичної боротьби відкрило можливість для встановлення гетьманської монархічної влади, підтримуваної на козацькі, шляхетсько-лицарські та селянські елементи [64, с. 155].

На думку В. Липинського, важливим етапом державотворення стало укладення Переяславської угоди 1654 р. Для нього Переяславська угода була умовним військовим союзом. Він порівнює цей союз із попередніми угодами гетьмана з Кримом та Туреччиною. На відміну від багатьох дослідників, В. Липинський вважає, що основні пункти Переяславської угоди були сформульовані чітко. Однак різні політичні цілі України та Москви стали причиною того, що кожна з них інтерпретувала угоду по-своєму [20, с. 84].

У своїх дослідженнях В. Липинський розвинув ідеї про національний контекст Переяславської угоди. При цьому він проводив чітке

розмежування між історично встановленим Переяславським договором і переяславською легендою, яка народилася в період руйнації козацької державності і остаточно сформулювалася після поразки І. Мазепи і втрати українською козацькою шляхтою волі до незалежної держави [20, с. 85].

У своїй праці «Україна на переломі. 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті» В. Липинський намагається з'ясувати значення переяславської легенди для українського суспільства загалом і національної аристократії зокрема. Подібно до того, як легенда про добровільну Люблінську унію злуки Русі з Польщею відігравала чималу роль у житті української аристократії в Речі Посполитій, так і переяславська легенда свого часу відігравала таку ж роль в історії української козацької аристократії в Російській імперії. Як і польська Люблінська легенда, російська Переяславська легенда врятувала українську аристократію від завоювання, поневолення і перетворення на чужий клас рабів, ідеологічно і юридично, після банкрутства власної держави. Ці легенди давали всі права і привілеї національної державної аристократії, як там, так і тут, на тій підставі, що наша аристократія добровільно прилучилася до них, не будучи примушена до цього [57, с. 145].

У політико-правовій програмі В. Липинського провідне місце посідає вимога повного національного визволення та утворення власної держави як форми політичної, культурної і державно-правової самостійності української нації. Ідейною передумовою такого проєкту він уважав національний ідеалізм, тобто підпорядкування станових і групових поділів спільній меті незалежності. Поразку української державності 1917–1920 рр. мислитель пов'язував із позицією значної частини демократичної інтелігенції, для якої соціально-аграрна проблематика виявилася вагомішою за державницьку, а федеративні та зовнішньоорієнтовані політичні настанови послабили саму ідею самостійної української

держави. Натомість українське панство він розглядав як історичну національну еліту, спроможну надати державотворенню матеріальну опору, культурну спадщину і політичну організацію. У цьому ж аспекті гетьманат обґрунтовувався як монархічна форма влади, покликана забезпечити незалежність державного центру від партійної боротьби, мінливих масових настроїв і недержавницьких впливів, з опорою на аристократію як найбільш організовану частину нації [83, с. 176–177].

Узяті в сукупності, ці положення дають підстави розглядати програму В. Липинського не як набір окремих консервативних тез, а як цілісну доктрину політичного оформлення нації. Її внутрішня логіка полягає в тому, що незалежність мислиться як безумовний зміст національної ідеї, еліта як носій державної волі, а гетьманат як інституційна форма, здатна надати цій волі тривкості, дисципліни та історичної безперервності. Тому вчення В. Липинського слід аналізувати в площині історії політичних ідей і контексті розвитку української державно-правової думки, де питання національної свободи, політичної стійкості і форми влади утворюють єдину доктринальну конструкцію.

У цьому зв'язку гетьманат у В. Липинського набуває значення не випадкової історичної форми, а принципово обґрунтованої моделі української монархічної державності. Його доцільність мислитель виводив із потреби у верховній владі, здатній піднести державний інтерес над партійним суперництвом і надати політичній організації нації внутрішньої стійкості. Гетьманська влада в цій конструкції постає як персоніфікований центр державної ідеї, покликаний тримати в єдності суспільство, подолане класовими та політичними поділами. Соціальною опорою такого ладу виступає аристократія, яка завдяки матеріальній незалежності, культурному рівню та організаційній здатності може бути носієм державної дисципліни й історичної відповідальності.

Для того аби держава вижила і удосконалювалася як нація, вона повинна бути економічно, політично та духовно об'єднана в одну державу і триматися на одній національній ідеї. Держава охоплює всіх жителів землі, об'єднаних любов'ю до цієї землі як до певної території, що належить саме цим жителям. Нація у такому розумінні постає як народ, згуртований любов'ю до власної землі та усвідомленням її належності спільноті. Держава, відповідно, є територіальним об'єднанням людей, заснованим на територіальному патріотизмі [96, с. 96].

Із такого розуміння держави та нації у В. Липинського випливає і коло передумов, без яких державне оформлення народу залишається неможливим. Йдеться насамперед про наявність на певній території політично дієздатного людського середовища, яке не лише прагне влади, а й визнає правомірність та історичну виправданість власного державницького становлення. Однак самої політичної активності для цього недостатньо. Вона повинна бути поєднана з почуттям патріотичної прив'язаності до землі, з наявністю осіб, здатних формувати ідейні орієнтири суспільства, а також із силами, що забезпечують організацію матеріального життя. Вирішального значення в цій системі набуває державна ідеологія, оскільки саме вона надає окремим чинникам внутрішньої єдності, перетворює їх на спільний напрям політичної дії та створює підґрунтя для формування національної свідомості [22, с. 33].

За такої постановки питання національна аристократія постає не як привілейований стан у вузькому соціальному значенні, а як активний організуючий елемент народної маси, здатний зібрати її навколо певних політичних цінностей і надати їй форми нації. У цьому полягає одна з провідних ідей липинської концепції державності: політично неоформлена етнографічна спільнота сама по собі ще не творить нації, доки в її межах не виникає сила, спроможна підпорядкувати розпорошені інтереси спільній державній меті. Тому проблема еліти у В. Липинського пов'язана не з

питанням соціального престижу, а з питанням історичної відповідальності за організацію народу в державу.

В. Липинський пов'язував існування нації з наявністю організуючої верстви, без якої етнографічна маса не переходить у стан політично оформленого колективу. У цьому зв'язку він розрізняв три способи формування національної аристократії. Класократичний спосіб передбачає здобуття провідного становища активною меншістю з подальшим упорядкуванням відносин із більшістю на основі закону; охлократичний виростає з насильницького виступу маси проти власної аристократії та спирається на емоційно засвоювану ідею; демократичний, або хаотичний, пов'язаний із ненасильницьким входженням меншості у провідне становище, яке надалі підтримується примусовими можливостями державного апарату [83, с. 177].

У такому поділі Липинський фактично окреслює не лише різні техніки здобуття влади, а різні моделі політичного ладу. Проблема національної аристократії у його вченні набуває фундаментального значення: ідеться не про привілейований стан у вузькому соціальному сенсі, а про ту силу, що визначає характер зв'язку між державою, правом і суспільством. Перевага класократичного варіанта пояснюється тим, що він, на відміну від охлократичного і хаотично-демократичного способів, відкриває можливість поєднати легітимність і правовий порядок у межах стійкої національної держави.

Водночас соціальну основу такого проводу В. Липинський убачав у хліборобському класі. Він прямо виходив із того, що саме цей клас за своїм авторитетом, внутрішньою силою та суспільною укоріненістю здатний політично зорганізувати українську етнографічну масу, тобто витворити державу та націю. Визначальною ознакою хліборобської свідомості він уважав не розмір земельного наділу і не кількість найманої праці, а особистий зв'язок із землею та індивідуальну працю на ній. Через

це й бідний, і заможний хлібороб, попри відмінність майнового становища, належать до одного класу, бо мають спільний спосіб продукції, спільний економічний інтерес, спільну трудову традицію та похідну від неї культуру [56, с. 72–73].

Звідси випливає висновок, що в концепції В. Липинського хліборобський клас є не лише економічною категорією, а соціальним ґрунтом державності. В ньому мислитель убачав джерело тієї аристократії, яка може спочатку витворити себе як провідну верству, а потім надати всій нації організованої політичної форми. Отже, національна аристократія, класократія і хліборобська основа державного ладу становлять у В. Липинського єдину логічну побудову, в межах якої проблема соціальної структури безпосередньо переходить у проблему державотворення.

Разом із тим В. Липинський не ідеалізував хліборобський клас як уже готову та внутрішньо цілісну соціальну основу державності. Його увагу було зосереджено на тих суперечностях, що послаблювали українське село, розкладали його політичну єдність і перешкождали перетворенню хліборобської верстви на справді організуючу силу нації. Звідси випливало значення аграрного питання: внутрішні конфлікти між бідними та заможними господарями, у його баченні, не могли лишатися стихійними, а потребували впорядкування в межах майбутньої реформи та належного правового регулювання. У цій частині його міркувань соціальна проблема вже безпосередньо переходить у державно-правову, оскільки йдеться не просто про господарський інтерес, а про передумови політичної консолідації суспільства.

Широта «липинського вчення» виявляється і в тому, що воно не обмежується питаннями соціальної структури, еліти та форми влади. Воно охоплює також метод пізнання політичного життя, тобто спосіб, у який слід розглядати державу як явище, вкорінене водночас у праві, історії, релігії, культурі та суспільній організації. Саме тому В. Липинський одним

із перших у межах української державно-правової думки поставив питання про якісно різні моделі співвідношення між політикою і релігією, а також між церквою і державою. У такому зв'язку аналіз державно-конфесійних відносин стає логічним продовженням його загальної концепції державності.

Першу модель співвідношення політики та релігії В. Липинський пов'язував з охлократичним типом державної організації. За такої конструкції світська влада прагне підпорядкувати собі духовний авторитет і перетворити релігію на інструмент власного панування. Церква втрачає самостійне значення як моральний обмежувач політичної сили, а державна влада перебирає на себе функції найвищого духовного арбітра [72, с. 442]. Такий тип відносин є принципово небезпечним для правового порядку, оскільки руйнує відмінність між владою, що організовує публічне життя, і духовною інстанцією, здатною стримувати політичне свавілля. У підсумку релігія перестає бути джерелом моральної легітимації суспільного ладу та вбудовується в механізм державного примусу.

Другий тип державно-конфесійних відносин В. Липинський пов'язував із демократичним способом політичної організації, в якому релігія витісняється зі сфери публічного державного життя і переноситься до приватної справи окремої особи. У такій моделі організована віра втрачає значення суспільно об'єднувального чинника, а держава починає мислитися як порядок, що може існувати без духовної опори та церковного авторитету [72, с. 443]. Для Липинського така позиція також була проблемною, оскільки вона позбавляє політичну спільноту одного з джерел внутрішньої дисципліни та моральної відповідальності. За цих умов релігійна сфера не зникає повністю, проте втрачає організовану форму і може бути замінена випадковими духовними авторитетами, пристосованими до мінливих політичних потреб.

Третю модель В. Липинський пов'язував із класократичним ладом, у межах якого співвідношення держави та церкви будується на взаємному визнанні їхньої природи і меж компетенції. Держава у такій системі не привласнює духовного авторитету, а церква не підміняє собою світське управління; кожна з цих інституцій виконує властиву їй функцію, підтримуючи цілісність суспільного порядку [72, с. 443]. У такому розумінні релігія не зводиться до приватного переживання і не стає службовим додатком політичної влади. Вона зберігає значення моральної інстанції, здатної обмежувати свавілля, зміцнювати легітимність публічної влади та надавати державному життю духовної дисципліни.

Порівняння трьох моделей державно-конфесійних відносин дає підстави стверджувати, що для В. Липинського релігійний чинник був складовою проблеми легітимності державної влади. Охлократичний тип деформує цю легітимність через підпорядкування духовного авторитету світській силі; демократичний тип послаблює її через витіснення організованої віри за межі публічного порядку; класократичний тип, навпаки, передбачає інституційну рівновагу між державою і церквою, за якої політична влада зберігає світську компетенцію, а духовна влада утримує морально-нормативне значення для суспільства. У цій конструкції церква не підміняє державу, проте й держава не поглинає церкви. Така рівновага є для «липинської» доктрини принциповою, оскільки вона забезпечує внутрішнє обмеження влади, підтримує дисципліну політичної спільноти та перешкоджає перетворенню держави на самодостатній механізм примусу.

У концепції В. Липинського український консерватизм пов'язаний із наявністю державницької еліти, спроможної забезпечити політичну організацію нації, сталість правопорядку та підпорядкування суспільних інтересів меті державної незалежності. Еліта трактується не як соціально привілейована група, а як провідна верства, що поєднує політичну

компетентність, культурний рівень, матеріальну самостійність і правову відповідальність. Відсутність такої організованої верстви, слабкість державницького мислення та низький рівень правової культури В. Липинський розглядав як істотні внутрішні причини поразки українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

У сучасний період справжній консерватизм характеризується правдивістю принципу «держава для свого народу». Насправді держава – це сукупність усіх інституцій, створених народом, а не тільки тими, хто перебуває при владі на всіх рівнях. Еліта за В. Липинським – це ті, хто поєднує патріотизм із вродженим інтелектом, високим рівнем знань, високим рівнем духовності та жертвним духом. З погляду В. Липинського, еліта має не лише суворий класовий, але й національний детермінізм. Це правило діє і для України, і для світу.

У політико-правовій концепції В. Липинського монархічна ідея постає не як самоціль, а як форма обґрунтування сталої, легітимної та відповідальної державної влади. Водночас найбільш значущим для сучасного осмислення українського державотворення є його вчення про територіальний патріотизм, у межах якого політична єдність нації пов'язується не з етнічним походженням, а з належністю до спільного державного простору, правовою лояльністю та відповідальністю за долю України.

Мислитель залишався переконаним, що лише сильне місцеве самоврядування може повернути Українську державу до європейської групи цивілізованих, демократичних і культурних держав. Загалом, розвинена система місцевого самоврядування є свідченням сформованої правової та демократичної держави.

На думку В. Липинського, територіальний патріотизм – це єдність і співпраця постійних мешканців, незалежно від походження, соціального класу, етнічної належності чи віросповідання, що гарантує єдність

держави. Він також акцентував свою увагу на поняттях громадянства та громадського об'єднання (громади).

У В. Липинського територіальний патріотизм виступає передумовою формування державної нації, оскільки протиставляється колоніальній моделі політичної роз'єднаності, за якої поняття «свого» визначається не спільністю території та правопорядку, а належністю до окремих партійних, етнічних чи екстериторіальних угруповань. За такого підходу українська нація може постати лише як органічна територіальна спільнота, об'єднана спільною історичною традицією, взаємною правовою відповідальністю та визнанням єдиної законності для всіх мешканців української землі [56, с. 256].

У логіці В. Липинського нація не є самодостатньою культурно-етнографічною даністю, адже її життєздатність визначається наявністю власної суверенної державної організації та спроможністю національної аристократії вести суспільство до вищих форм матеріальної, моральної й організаційної творчості. Активна меншість, яку мислитель окреслював як національну аристократію, виконує державотворчу функцію лише за умови матеріальної сили, внутрішньої організованості та морального авторитету, достатніх для того, щоб спрямувати пасивну більшість до творення власної культури, правопорядку та державного життя [56, с. 198–199, 211]. Тому відсутність такої провідної верстви або її організаційна та моральна деградація, за В. Липинським, неминуче послаблює націю, робить її залежною від чужих форм влади та позбавляє реальної здатності до суверенного існування.

В. Липинський зазначав, що тільки тоді, коли державники українські всіх місцевих класів і всіх місцевих націй переможуть агентів, яких метрополії мають на Україні теж у всіх місцевих класах і всіх місцевих націях («нації українській») – зможе повстати Українська Держава. І тільки в Українській Державі, а також у процесі співжиття мешканців України на

одмежованій державно території – може витворитись з них Українська Нація. Так, наприклад, як повстає на наших очах Американська Нація з процесу співжиття різних націй і різних класів на території Сполучених Держав [16, с. 16].

Подальший аналіз В. Липинського пов'язаний не з формальною класифікацією державного устрою, а з типологією способів організації провідної верстви. Мислитель виокремлював три методи організації національної аристократії: охлократію, класократію і демократію, розглядаючи їх як різні моделі політичного оформлення суспільства. Охлократія, за його підходом, постає там, де суспільство ще не виробило органічно сформованих класів і залишається політично безформною масою, керованою згуртованою владною організацією. Класократія, навпаки, ґрунтується на існуванні сталих продуктивних класів, поєднаних способом праці, соціальною психікою та історичною традицією. Демократію В. Липинський трактував критично, а саме як стан розпаду органічних класових зв'язків, за якого нація втрачає внутрішню соціальну впорядкованість і перетворюється на сукупність формально рівних, але взаємно відчужених індивідів [56, с. 191–192].

Історико-правове підґрунтя монархічної ідеї у вченні В. Липинського пов'язане з тим, що монархічна державність у різних формах була присутня на українських землях упродовж тривалих етапів їхнього політичного розвитку (від давньоруської традиції до пізніших періодів залежності від зовнішніх державних центрів). У науковій літературі підкреслюється, що до польсько-литовської доби українські землі мали власну державу і свого монарха, тоді як після занепаду Київської Русі держава та монарх для населення поступово набули, переважно, невизначеного характеру [95, с. 129]. Варто погодитися з твердженнями В. Липинського, що не будь-які спадкові монархи здатні керувати державою чітко і впевнено. Тому автор наголошує на конституційній

монархії, в якій повноваження монарха обмежені. Такі обмеження закріплюються у вищому законі (конституції), інших законах чи підзаконних актах.

Отже, звернення В. Липинського до монархії не було простим поверненням до минулого; воно мало на меті віднайти таку форму легітимної влади, що могла б забезпечити політичну стабільність, внутрішню дисципліну провідної верстви та об'єднання розрізнених суспільних елементів навколо єдиного державного центру.

2.2. Роль концепції українського державотворення С. Томашівського в умовах сучасності

Воєнний період загострив питання української державності в її базових вимірах: територіальній цілісності, політичній суб'єктності, інституційній витривалості, правовій організації влади та здатності суспільства до самооборони. Збройна агресія російської федерації проти України надала історико-правовим студіям практичного значення, оскільки проблема держави знову постала як питання національного існування, політичної дисципліни, відповідальності провідних верств і спроможності народу діяти у формі організованої правової спільноти.

У цьому контексті доробок Степана Теодоровича Томашівського становить окремий напрям українського консервативного державницького мислення. Він розглядав історію як спосіб обґрунтування української політичної окремішності. Його інтелектуальна позиція формувалася в галицькому середовищі, де питання національної традиції, церковної організації, європейської орієнтації та політичної зрілості українства мали державотворчий зміст. Після навчання у Самбірській гімназії С. Томашівський вступив на філософський факультет Львівського

університету, а рання праця про Самуїла Кушевича започаткувала його співпрацю з Науковим товариством імені Тараса Шевченка у Львові.

Початкове перебування С. Томашівського в орбіті історіографічної школи М. Грушевського згодом поступилося самостійній концептуальній позиції, у межах якої визначального значення набули Галичина, Галицько-Волинська держава, греко-католицька традиція та консервативна організація суспільства. Розбіжності між С. Томашівським і М. Грушевським у середовищі Наукового товариства імені Тараса Шевченка відображали різне бачення українського історичного процесу, ролі наукової інституції в національному русі та практичного призначення історичної науки. Для С. Томашівського історична реконструкція мала служити виробленню державної свідомості та пошуку реальних засобів українського державного самоутвердження.

І. Лисяк-Рудницький писав: «Томашівський був визначним істориком і талановитим публіцистом, але як людина і громадський діяч він був суперечливою постаттю... За ним ходила слава інтригана і кар'єриста; так принаймні висловлювався про нього у своїх листах до Липинського Дмитро Дорошенко. У цьому було чимало перебільшень, проте до витворення такої некорисної opinio причинився таки він сам, Томашівський, своїм тяжким, мізантропічним характером» [82, с. 27].

Політичний досвід С. Томашівського в добу ЗУНР мав істотне значення для формування його державницької концепції. У листопаді 1918 р. – лютому 1919 р. він був делегатом Української Національної Ради ЗУНР, згодом головним політичним радником уряду. На відміну від діячів, які пов'язували перспективи західноукраїнського питання з підтримкою Антанти, С. Томашівський виходив із потреби збереження галицького осередку української державності. У листі до І. Кривецького 1922 р. він пояснював, що після поразки 1919 р. сподівався через Паризьку мирну конференцію зберегти «мінімум автономної державності в Галичині» і

сформувати з неї майбутній український «П'ємонт», однак тактика національного максималізму за принципом «все або ніщо» унеможливила цей шлях [82, с. 27]. Ця позиція відображала характерну для С. Томашівського установку на політичну обачність, інституційне закріплення досягнутого та поступове нарощування державотворчого потенціалу.

У працях «Церковний бік української справи», «Ватиканські матеріали до історії України», «Під колесами історії», «Бісмарк і Україна», «До історії перелому Хмельниччини», «Історія церкви на Україні», «Історія України. Старинні і середні віки» С. Томашівський вибудовував історичну аргументацію української державності довкола Галичини, Галицько-Волинської держави, церковної традиції та західного цивілізаційного зв'язку. Його звернення до церковної історії, Хмельниччини, Мазепинської доби, Закарпаття та міжнародного становища України мало спільний зміст: показати, що українська самобутність зберігалася там, де вона спиралася на територіальну цілісність, інституційну форму та власну політичну пам'ять.

Державна незалежність у розумінні С. Томашівського вимагала тривалої суспільної підготовки, а не революційного жесту. Звідси його орієнтація на еволюцію форм влади, практику державного життя, правову дисципліну та критику політиканства як боротьби за вплив замість національної праці. Для нього служіння Україні означало вироблення державної свідомості, відповідальності провідників і здатності суспільства до організованого політичного існування.

У межах дослідження концепції С. Томашівського особливої уваги заслуговує його підхід до інтерпретації історичного процесу, що яскраво проявився у монографії «Угорщина і Польща на початку XVIII в.». У зазначеній праці С. Томашівський репрезентує поступ як домінуючу ідею трансформації, що активно конкурує на історичній арені з ідеєю

збереження або консерватизму. Важливо зазначити, що, незважаючи на висловлену автором прихильність до неминучості поступу, він утримується від його абсолютної абсолютизації. Ця діалектична суперечність, що є характерною рисою мислення С. Томашівського, знаходить своє відображення у різних семантичних шарах його текстів [126, с. 519].

Аналіз наукових розвідок С. Томашівського дозволяє виокремити низку характерних рис його академічного письма. Тексти дослідника, як правило, відзначаються високим ступенем структурованості, формуючи цілісні смислові фрагменти, та вирізняються чітко окресленими каузальними зв'язками. Домінуючою особливістю його стилю є демонстративна доказовість, залізна послідовність викладу та пояснювальна зорієнтованість. Наукові праці Томашівського характеризуються логічним оцінюванням, високою абстрагованістю та значною термінологічною насиченістю.

Суттєвою ознакою категоріального апарату С. Томашівського є активне використання термінів латинського та західноєвропейського походження. Ці терміни, що часто мають різноплановий зміст, забезпечують точність та багатогранність смислів. Переважно ці дефініції слугують для репрезентації певного суспільного стану, а також відображення особливостей пізнавального процесу [126, с. 519]. Такий підхід свідчить про прагнення С. Томашівського до глибинного та всебічного осмислення історичної реальності.

Детальне дослідження та аналіз українського державотворчого процесу поглиблюють наше розуміння становлення української держави, боротьби українського народу за свободу і незалежність, необхідності органічного поєднання всього, що стосується українського життя, на засадах держави і нації. Водночас є серйозні підстави усвідомити, що реалізація нашої боротьби як нації та наше справжнє входження в

європейський і світовий цивілізаційний простір ще попереду, а вимоги до вирішення цих питань зростають з кожним днем.

Степан Томашівський мав дещо відмінне від своїх попередників розуміння «української землі». Він розглядав Україну як географічну одиницю та ігнорував етнічні особливості окремих регіонів. Дослідник зосереджує увагу на її розташуванні в європейському просторі та історичних наслідках цього розташування. Степан Томашівський вважав залежність України від Чорного моря головним орієнтиром і мірилом цінності її становища. Великі частини України були з'єднані з Чорним морем мережею водних шляхів і мусили розділити його долю [44].

Інший аспект ідеї української землі як головної точки відліку української історії – це історичний процес, у ході якого українці здобули цю землю. Цей процес був тривалою і запеклою боротьбою осілої аграрної культури проти кочового варварства. Останнє зайняло центральну частину української території і довгий час домінувало над культурними силами, що приходили з північного заходу та півдня, але коли південні сили занепали, основний тягар боротьби взяли на себе перші. Центрами цього регіону були спочатку Київ, Володимир, Галич, а пізніше Львів, які разом з Києвом стали центрами національного розвитку України в XIV ст. [44].

Порівняно з В. Липинським, який пов'язував витoki української монархічної традиції переважно з добою Б. Хмельницького, С. Томашівський переносив її початок у давніший історичний пласт, у період Галицько-Володимирського князівства. У цій державній формі він убачав перший завершений вияв української монархічної державності. Концептуальна схема С. Томашівського спиралася на три взаємопов'язані критерії: формування української нації у зв'язку з відокремленням українських земель від великоруського простору після розпаду Київської Русі; історичне закріплення українців на власній території; постання Галицько-Володимирської держави як закономірного політичного

підсумку цих процесів. Тому визначальними категоріями його державницької концепції виступали земля, нація і держава. Поняття «українська земля» С. Томашівський тлумачив передусім як географічну та історико-політичну цілісність, де територія постає не пасивним простором проживання, а результатом тривалого процесу утвердження народу на власних теренах [9, с. 8].

Політична лінія С. Томашівського, зорієнтована на галицький автономний чинник і можливість порозуміння з Польщею, викликала принципові застереження В. Липинського. У листі до С. Томашівського він визнавав значення його праці в Галичині, проте вбачав небезпеку в тому, що тактична «угодовість» може витіснити самостійну державницьку мету. Саме тому В. Липинський наголошував: «ціль наша не єсть автономія Галичини, не єсть університет у Львові, не єсть кооперативи, а возстановлення Гетьманства на Україні». У цьому ж листі він застерігав від української схильності змінювати політичні орієнтири під впливом чергової «новинки» та протиставляв їй приклад Бісмарка, який, за його оцінкою, не змінював мети, а добирав засоби її досягнення [15, с. 327–328]. Отже, полеміка між С. Томашівським і В. Липинським стосувалася не другорядних політичних акцентів, а самої ієрархії державотворчих цілей. Для Томашівського Галичина могла стати збереженим осередком української політичної суб'єктності; для Липинського така тактика була прийнятною тільки за умови незмінного підпорядкування загальноукраїнській самостійницькій меті.

С. Томашівський висловив сподівання, що його плани незабаром будуть реалізовані на засіданні «Союзу», який об'єднував членів українських хліборобських організацій. Захід відбувся у Райхенау, Австрія, 4-8 червня 1922 року. В. Липинський зазначав, що було б краще публікувати свої праці частіше і меншими накладками, але йому завжди

доводилося мати справу з матеріальними проблемами, тому він друкувався тоді, коли була фінансова змога, а не тоді, коли йому хотілося.

Листування В. Липинського із С. Томашівським засвідчує, що питання монархізму на початковому етапі гетьманського руху розглядалося ними як складна політико-організаційна проблема. У листі від 10 травня 1921 р. В. Липинський погоджувався з необхідністю обережного просування цієї ідеї за умов «повної анархізації» української інтелігенції та зазначав, що першочерговим завданням було «ввести її в круг нашого політичного думання» [15, с. 366]. Така позиція показує, що монархічна ідея розглядалася у консервативному середовищі як засіб дисциплінування політичної свідомості, подолання інтелігентського хаосу та формування сталої державницької орієнтації.

У характеристиці поглядів С. Томашівського підкреслено, що він не проводив жорсткої межі між монархією та республікою і не ототожнював республіканську форму з демократією. Звідси випливає його теза про те, що «як демократичні, так і недемократичні режими можуть бути властиві як республіканським, так і монархічним формам правління» [40, с. 443–444]. Водночас С. Томашівський відкидав абсолютистську монархію, особливо її московський східнодеспотичний тип, допускав мирну еволюцію форм влади й пов'язував початок української державотворчої традиції з Галицько-Волинським князівством [40, с. 444].

У цій позиції форма правління оцінюється не за назвою, а за її здатністю забезпечити порядок, суспільну консолідацію та історичну спадкоємність державної влади. Монархічний елемент у концепції С. Томашівського мав інструментальне значення, адже він був способом подолання політичної анархії, зміцнення провідного центру та опертя українського державотворення на галицьку традицію, місцеве самоврядування, церковний чинник і західноєвропейський політичний досвід.

У праці «Під колесами історії» С. Томашівський не подає завершеної теорії монархії і не ототожнює державну консолідацію із самодержавною владою. Його критика східноєвропейського, передусім російського, політичного досвіду пов'язана не з формальною назвою державного ладу, а з глибшою деформацією суспільної організації, розривом між містом і селом, провідними верствами та соціальною масою, що, на його думку, послаблювало здатність народу до сталої національної самоорганізації [108, с. 41–44]. Тому неприйнятною для мислителя була не монархія, а модель владарювання, що не має органічної суспільної основи, моральної легітимації та здатності служити національному розвитку.

Показовим у цьому контексті є звернення С. Томашівського до досвіду Ірландії. Аналізуючи становлення Ірландської Вільної Держави, він наголошував на значенні переговорів, політико-правового компромісу та поступового конституційного оформлення державного статусу, вбачаючи в цьому прояв «органічно-еволюційного методу» англійської політики і законодавства, який, на його переконання, заслуговував на увагу українців [108, с. 58–63]. Отже, для С. Томашівського визначальною була спроможність забезпечити правову форми правління, політичний порядок і реальне утвердження державності.

Найвиразніше ця позиція простежується у статті «Чи єсть українська національна ідея?», де С. Томашівський констатував відсутність єдиної спільної національної ідеї та гостро критикував партійне розпорошення української політики. Він зазначав, що гасло боротьби за українську державу легко перетворилося на загальну політичну фразу, тоді як у вирішальний момент наприкінці 1918 р. соборна Україна не виявила єдиної волі до захисту вже наявної державності [108, с. 6–7]. Звідси випливає принципове для його концепції положення, що держава постає не тільки з декларативного визнання незалежності, а потребує спільної

національної ідеї, політичної дисципліни та здатності підпорядкувати партійні інтереси завданню збереження державного цілого.

У дослідженнях зазначається, що С. Томашівський високо оцінював Галицько-Волинське князівство як чинник збереження української культури, національно-політичної самостійності та монархічної традиції. Особливе значення він надавав владі князя Романа, якого характеризував як «самодержця і царя всієї Русі-України», вбачаючи в ній основу міцної української державної форми [44]. Це дає підстави стверджувати, що Галичина в концепції С. Томашівського мислилася як історичний центр української державної тяглості. Через спадщину Галицько-Волинської держави він обґрунтовував політичну окремішність України та її боротьбу за самозбереження в умовах степової загрози, польського тиску й московського впливу.

У С. Томашівського історико-політичний розвиток України розкривається через взаємодію трьох провідних історичних ідей: боротьби культурно-лісової та степово-лугової періодів, політико-культурної суперечності Заходу і Сходу, а також контрасту Півночі та Півдня [103, с. 10–12]. Узагальнюючи їхню дію, учений визначав «Степ, Польщу, Московщину» як трикутник історично-політичного розвитку України [103, с. 12]. У межах цієї схеми Галицько-Волинська держава набувала значення першого політичного втілення загальноукраїнської державної ідеї: злуку Галичини і Володимирії за Романа Мстиславича. С. Томашівський характеризував як «епоховий факт в історії України» та «перше олицетворення загальноукраїнської державної ідеї проти панрусизму» [103, с. 80]. Визначаючи історичне значення Романа Мстиславича, дослідник прямо називав його «творцем першої національної української держави, якій основу дала Галичина» [103, с. 82]. Отже, у концепції С. Томашівського Галицько-Волинська держава постає у формі середньовічної політичної організації та як доктринально значущий етап

відокремлення українського державного розвитку від загальноруської політичної традиції.

У сучасній історико-правовій літературі державницька концепція С. Томашівського характеризується крізь призму особливої ролі Галичини та Української греко-католицької церкви у процесах українського націє- і державотворення. Дослідники наголошують, що майбутню Українську державу він пов'язував з автономією західноукраїнських земель, спирав її історичну легітимацію на традицію Галицько-Волинської держави, а політичний розвиток розглядав у взаємозв'язку з досвідом Австро-Угорської монархії та польського республіканського правління [10, с. 54]. За такого підходу Галицько-Волинська держава набуває значення вихідної історичної моделі, через яку обґрунтовується безперервність української державної традиції, політична самобутність західноукраїнських земель і їхня роль у збереженні національної правової культури.

У цьому контексті традиція набуває значення не декоративного елемента історичної пам'яті, а аксіологічної основи українського консервативного мислення. І. Печеранський обґрунтовано відносить національну традицію до провідних цінностей українського консерватизму, підкреслюючи, що саме навколо фундаментальних форм історичного досвіду українців (землеробських, військових, громадських, сільських і міських) не виникало істотних розходжень у консервативному середовищі [73, с. 37]. Отже, для аналізу концепції С. Томашівського традиція має розглядатися як правовий і політичний ресурс, адже вона пов'язує історичну спадщину Галицько-Волинської держави з ідеєю національної самостійності, надаючи консервативному проєкту державотворчого змісту.

С. Томашівський пов'язував історичну місію Галицько-Волинської держави з п'ятьма наслідками для майбутнього українського народу: захистом від передчасного польського поневолення й асиміляції; розривом

династичних і церковно-політичних зв'язків із Московщиною; відкриттям українських теренів для західноєвропейської культури; підтримкою Західної України в боротьбі з польською експансією; формуванням підстав для сучасної національно-політичної, культурної і певною мірою мовної самостійності України серед слов'ян [44]. Така оцінка надавала Галицько-Волинській державі значення вихідного вузла української державної традиції. Для С. Томашівського вона була доказом ранньої політичної окремішності України, її цивілізаційного тяжіння до Заходу та історичного відмежування від московського простору.

У праці «Галичина: політично-історичний нарис з приводу світової війни» Степан Томашівський писав: «Посіданє Галичини дає середньо-європейській державі перевагу над краями східної Європи. Бо без перебільшення Галичину можна назвати історичними воротами, чи як хто хоче ключем, між двома половинами Європи. Ся важна роль умовлена, окрім значіння Карпат, також політично-географічним характером цілої галицької території. Перемишль – се головна твердиня не лише Австро-Угорщини (як твердиня виступає він у першій історичній звістці про нього), а й цілої середини Європи супроти сходу. Тут аналогічні ворота як Бельфорт – Штрасбург між західною і середною Європою. Між сточищами Сяну і Дністра, Буга і Стиру простягається великий європейський вододіл, що в політичній історії відіграв більшу роль, ніж самим політикам здається. Тому володіння такою важною вихідною і перехідною територією є для даної держави не лише імперативом закону самоудержання, а й найліпшою гарантією політичної переваги над просторами, що тут мають свій початок» [101, с. 5].

Позиція С. Томашівського щодо української політики в Польщі та сформульована вченим програма налагодження польсько-українських відносин були негативно сприйняті керівництвом УНДО, гетьманського руху та лівих партій. Вони розцінили пропозицію автономії як спробу

узгодження лінії між українським політичним рухом і польською державою, ініційовану С. Томашівським. Хоча ідея відкритої опозиції українського консервативного табору до політичної лінії УНДО не належала С. Томашівському, незабаром він став автором серії статей під назвою «Головні партії у власному дзеркалі», спрямованих на те, щоб закликати УНДО змінити тактику або політично порвати з лібералами і створити окрему організацію. У грудні 1928 року на загальних зборах УХО було зачитано його листа, в якому обґрунтовувався подальший спосіб створення консервативної партії.

Детальний огляд української політики на початку ХХ століття, зроблений С. Томашівським у доповіді «Десять літ українського питання в Польщі» в Інституті дослідів національних справ у Варшаві 1929 року, був доповнений аналізом українсько-польських відносин в історичній ретроспективі, характеристикою сучасної української та польської справи, а також оглядом політичної програми.

Подальший розгляд державно-правових поглядів С. Томашівського потребує врахування ширшого консервативного середовища міжвоєнної доби. О. Мошак, характеризуючи концепції В. Липинського, В. Кучабського і С. Томашівського, наголошує, що причину української бездержавності вони вбачали передусім у невідповідності українського загалу до організованих державницьких змагань, а не у самій дії зовнішніх геополітичних чинників. Звідси випливала характерна для консервативного напрямку вимога внутрішньої дисципліни нації, формування провідної верстви, готової до боротьби за національні права, та консолідації населення на засадах територіального патріотизму [67, с. 11]. У такому ракурсі державність у С. Томашівського постає результатом тривалої організаційної роботи, правової відповідальності та здатності суспільства діяти як упорядкована політична спільнота.

С. Томашівський пов'язував подолання українського політиканства із запровадженням персональної відповідальності провідників. На його думку, майбутня українська держава мала ухвалити перший закон про політичну та моральну відповідальність національних керманів за їхні вчинки, методи і наслідки їхньої діяльності. Поряд із цим він наголошував на потребі культурно-освітньої роботи, організації суспільної праці та політики «дрібної праці», спрямованої на підготовку українського загалу до державного творення [76, с. 156]. У цій позиції виявляється практичний зміст концепції С. Томашівського: державність потребує морально дисциплінованої еліти, правової відповідальності за політичні рішення та повсякденної праці над формуванням зрілої національної спільноти.

С. Томашівський убачав одну з причин українських поразок у хворобливому розростанні політиканства, яке витісняло продуктивні форми духовної, наукової та творчої праці. Він характеризував його як явище, що «прибило або й убило всі інші пориви, кращі і благородніші», а прагнення влади й майна називав «двома головними язвами», які руйнують суспільне життя [109, с. 56]. Особливу небезпеку мислитель пов'язував з інтелігенцією, котра, замість інтелектуальної дисципліни й національного самопізнання, часто ставала носієм політичної гіпертрофії та демагогічного збудження мас. Ця критика розкриває морально-правовий вимір державницької концепції С. Томашівського. Для нього українська державність потребувала не риторичного радикалізму, а очищення публічного життя від владної користі, повернення інтелігенції до відповідальної праці та формування провідної верстви, здатної служити державі, а не власному політичному самоствердженню.

Отже, Степан Томашівський розглядав українське державотворення як тривалий процес політичного дозрівання нації, у якому вирішального значення набувають територіальна основа, галицька державна традиція, церковна інституційність, західноєвропейська правова культура та

відповідальність провідних верств. Його концепція заперечувала політичний максималізм, партійну розпорошеність і декларативну риторичу, натомість вимагала дисциплінованої національної праці, моральної відповідальності еліти та правового оформлення державної волі. Для сучасної України ця спадщина становить доктринальний ресурс аналізу державності через історичну спадковість, інституційну міцність і здатність суспільства до самостійного політичного існування.

2.3. Право українського народу на власну державність у поглядах В. Кучабського

Ідеї консерватизму та монархізму опрацьовував член Українського союзу хліборобів Василь Кучабський – громадський, політичний і військовий діяч. Він обґрунтовував провідну роль військових планів і значення еліти в українському державотворенні; у 1931 р. опублікував у «Дзвонах» низку праць, що було узагальнено у монографії, виданій німецькою мовою в 1934 р. [99, с. 254].

В. Кучабський у праці «Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918-1923 роках» звертає увагу на сумніви в еміграційних колах. «Страх перед ідеєю щодо колонізації України схиляв одних добровільно віддати себе до рук більшовизму, і, навпаки, страх перед більшовицькою нищівною системою штовхав інших в обійми поляків» [99, с. 255].

Світоглядно-політична концепція В. Кучабського вибудовувалася навколо кількох взаємопов'язаних засад. Передусім вона спиралася на консервативне розуміння політики й права, у межах якого мислитель відкидав комуністичну ідеологію та критично оцінював революцію як спосіб історичного розвитку. Важливе місце в його поглядах посідав також антипольський вимір, що поєднував етнічні й політичні аргументи.

Окремою складовою цієї концепції було рішуче заперечення більшовизму як ідеологічного напрямку та практичної політичної сили [99, с. 255].

Наявні роботи В. Кучабського дозволяють проаналізувати його бачення майбутньої української державності: «Українська дипломатія та держави Антанти в 1919 р.» (1931 р.), «Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конференції в 1919 р.» (1931 р.), «Україна і Польща» (1933 р.), «Значення ідей В'ячеслава Липинського» (1935 р.), «Симон Петлюра у світлі історії» (1936 р.), «Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис» (1937 р.) [99, с. 49].

Монархія, на переконання діяча, мала стати придатною, ефективною та раціональною формою державного правління для України, де головну роль повинна відіграти провідна верства, що сформувалася б з людей військового духу й організації [99, с. 49].

Відведення важливої ролі Галичині зводилося до головних аксіом – реальних потреб народу та наявності провідного аристократичного класу, тобто харизматичних особистостей, здатних втілити, реалізувати цю ідею і повести за собою інших. Така провідна верства характеризується вольовими якостями, військовими здібностями, «аристократизмом національного почування». Для неї не всі методи і способи є доцільними, а лише ті, що є корисними, об'єднують суспільно-творчі й організаційні здібності народу, коли національна боротьба відбувається не у формі «сліпого істеричного бунту», а лише етично високого лицарського подвигу [99, с. 255].

Василь Кучабський належить до помітних постатей української історичної, політичної та громадської думки, поєднуючи у своїй діяльності наукову, суспільно-політичну й військову працю. Освіту він здобував у Львівському університеті, де вивчав право та політичні науки. Формування його ідейних орієнтирів значною мірою відбувалося під впливом

державницьких поглядів Степана Томашівського та В'ячеслава Липинського.

В еміграції Василь Кучабський перебував у Чехословаччині, Німеччині, Польщі. Зблизився з представниками гетьманського руху. Здійснював активну громадсько-політичну, освітньо-наукову та видавничу діяльність. Під час цього періоду він розробив свою доктрину консерватизму та монархізму, у межах якої обґрунтовував доцільність монархічної форми правління, провідну роль еліти та значення військово організованої верстви для майбутнього українського державотворення [24, с. 442].

Причини невдачі УНР В. Кучабський пов'язував із домінуванням у Наддніпрянській Україні двох політичних орієнтирів: прагненням автономії в межах Російської Федерації та захопленням ідеями соціалістичної революції. На його думку, саме це послабило державотворчі можливості Центральної Ради. Її керівництво не змогло належно створити боєздатне військо, сформувати ефективний державний апарат, провести необхідні соціально-економічні перетворення й об'єднати різні суспільні верстви навколо української національної ідеї.

У 1930-х роках В. Кучабський спільно з В. Липинським вийшов з Українського союзу хліборобів-державників. Після цього він долучився до заснування Братства українських класократів-монархістів.

Василь Кучабський надавав особливого значення військовому чиннику в процесі українського державотворення, розглядаючи його як одну з необхідних умов політичної самостійності. У праці «Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках» він акцентував увагу на проблемі національної витривалості українців у протистоянні окупаційним силам. На його думку, майбутнє України мало залежати передусім від внутрішньої здатності народу до самоорганізації та

спротиву зовнішнім загрозам, а не від пошуку підтримки в однієї ворожої сили проти іншої [53].

Теоретико-правові погляди діяча базувалися на таких засадах:

1. консервативному осмисленні державотворення, що передбачало заперечення комунізму та критичне ставлення до революцій як способу історичного розвитку;
2. антипольському контексті, який охоплював як етнічний, так і політичний чинники [99, с. 255];
3. категоричному неприйнятті більшовизму як політичної сили та ідеології [99, с. 255].

Розглядаючи значення Галичини в українському державотворчому процесі, В. Кучабський підкреслював не лише важливість реальних суспільних потреб, а й потребу в існуванні провідної верстви. Йшлося про коло сильних і авторитетних особистостей, здатних практично реалізувати державницьку ідею та згуртувати навколо неї інших. На думку мислителя, така еліта повинна була поєднувати твердість волі, військову підготовленість, розвинене національне почуття й уміння застосовувати ті засоби боротьби, що посилюють організаційну та суспільнотворчу спроможність народу [24, с. 442].

У поглядах Василя Кучабського держава постає не просто результатом зовнішньої організації народу чи адміністративної впорядкованості, а насамперед проявом його духовної зрілості. Учений вважав, що здатність до державного життя притаманна не кожному народові, адже держава потребує глибших внутрішніх передумов. Вона, на його думку, підноситься над суспільством як вища форма його політичного й правового самовираження. Органічна держава може виникнути лише там, де вже сформувалися сталі державотворчі процеси, а суспільство має провідну верству, здатну діяти відповідно до суверенної державницької ідеї та політико-правових засад.

В. Кучабський вважав, що становище людини в державному житті не повинно визначатися лише її класовою належністю. Значно важливішою, на його думку, є здатність особи виконувати провідну роль у межах свого соціального середовища. Саме тому політична й державна вага окремої людини розкривається через її реальний вплив, особисті якості та характер взаємодії з іншими людьми.

За оцінкою О. Токарчук, у поглядах Василя Кучабського простежувався поділ українців за територіальною ознакою на східну й західну частини, однак цей поділ не заперечував їхньої спільної національної належності. Учений вважав, що саме галичани були більш підготовленими до організованої політичної боротьби, тому Галичину розглядав як осередок українського національного руху. Водночас він підкреслював, що східні українці мали потенціал до збройного спротиву, але відчували труднощі з внутрішньою самоорганізацією та впорядкуванням власного державного життя. На це, на його думку, впливали й євразійські чинники прикордонного простору Східної України, які позначалися на розвитку українського національного руху [99, с. 257].

Українські представники консервативної думки розглядали свободу не як безмежну всюдозволеність, а як явище, що потребує моральних, правових і традиційних обмежень. У цьому контексті вони наголошували як на небезпеці надмірного відриву особи від усталених суспільних засад, так і на неприпустимості свавільного використання державної влади. Зокрема, підкреслювалося, що держава має виявляти терпимість до наявних віросповідань, однак не повинна допускати публічного поширення руйнівних принципів чи підміняти справжнє розуміння права силою доконаного факту [123, с. 281].

М. Давиденко, проаналізувавши науковий доробок В. Кучабського, дійшов висновку, що вчений віддає належне стійкості українців та їхній здатності до боротьби. Він писав, що наш народ ще зберіг традиції

прадавнього аристократичного хліборобського етносу, як і глибокої, століттями оформленої культури духу, чим він, безумовно, домінує над сусідніми країнами [27, с. 31].

О. Токарчук зробила висновок, що теоретико-правові погляди щодо української державності мислителів консервативного напрямку постають не як самоціль державного будівництва, а як засіб узаконення влади, як необхідний етап на шляху творення національної державницької традиції. Відсутність такої традиції та активної національної свідомості в українському середовищі зумовили і їхнє критичне ставлення до демократичних засад державного устрою України [99, с. 321–322].

Формування світоглядних засад мислителя значною мірою відбувалося під впливом ідей В'ячеслава Липинського. Особливо важливими для нього були положення про роль аристократії, значення політичної культури, вплив ірраціональних чинників, необхідність опори на власні сили та уявлення про виникнення держави через активну боротьбу та завоювання.

Василь Кучабський визначав основні завдання, що сприяли б підготовці галичан до національно-визвольної боротьби:

1. відмова від ілюзорної надії на сторонню допомогу;
2. орієнтація виключно на власні сили;
3. усвідомлення шкідливості поодиноких виступів, зокрема терористичних акцій, які не підтримуються масовою активністю народу;
4. зруйнування страху перед польською тюрмою та психічне тренування до більш складних і ризикованих масових виступів у подальшій перспективі [27, с. 32].

Сучасні дослідники звертають увагу на те, що мислитель не ототожнював Україну повністю із західною цивілізаційною моделлю. Її своєрідність він убачав у поєднанні нової християнської культури, європейської системи цінностей та окремих рис східного способу життя.

[99, с. 323]. Розуміння нації мислитель окреслює як психічний стан своєрідного комплексу почуттів, національного світогляду і бажань, на яких, як пише В. Потульницький, засновується всебічно творче змагання даної суспільності. Він переконаний, що становлення української держави є справою не етнічного об'єднання представників українства в рамках іншої держави, а становлення дієвого психічного складу нації в певному окремому місці її скупчення. Потрібен певний «український П'ємонт», яким може стати Галичина, Київщина чи Кубань [99, 256].

Діляч переконаний, що держава не є повноцінною, коли характеризується лише наявністю суверенного народу та парламентської більшості, але не має провідної верстви – політичної еліти. У теоретико-правових поглядах Василя Кучабського відслідковується певна критика щодо народу як ефективного джерела влади та окрема недовіра до нього, невпевненість у політичній компетентності та здатності народу до державного управління. Він, зокрема, виступав проти плебісцитів, адже досягти справедливості в такий спосіб важко. Той народ, що тільки звільнився від гноблення, не здатний повною мірою діяти стрімко та правильно, відповідно до власних інтересів, адже здебільшого застосовує національну свідомість нації, яка панувала [99, с. 323].

Аналізуючи досвід Української держави 1918–1919 рр., Василь Кучабський пов'язував її труднощі з браком усталеного досвіду реального державного життя. На його думку, саме через це виникали спроби залучити селянство до підтримки української державності переважно шляхом економічного зацікавлення. Однак такі підходи не дали очікуваного результату: селянські виступи нерідко набували руйнівного характеру, а прояви державної організації залишалися нестійкими, ситуативними й часто залежними від різних політичних сил.

Подібно до В'ячеслава Липинського, В. Кучабський відводив важливе місце українській аристократії та національній інтелігенції у

процесах державотворення. Водночас він критично оцінював обидві групи. Аристократія, навіть маючи прагнення до незалежності, на його думку, остерігалася широких народних мас і часто тяжіла до проросійських або пропольських орієнтацій. Інтелігенція ж, негативно ставлячись до аристократичного середовища, прагнула перебрати на себе виняткове право представляти національну ідею. Однак через соціалістичні й автономістські впливи, а також нестачу управлінського досвіду вона не була достатньо підготовленою до розв'язання актуальних державотворчих завдань.

В. Кучабський звертав увагу на напружене співвідношення між монархічною і демократичною моделями політичної організації. На думку В. Майданюка, основа цього протиставлення полягала не лише у відмінності форм правління, а насамперед у різних ціннісних орієнтирах. Хоча наявність громадянського суспільства розглядалася як важлива умова існування демократичної держави, саму демократію Кучабський оцінював критично, вбачаючи в ній потенційно деструктивний чинник. В. Майданюк пояснює таку позицію мислителя передусім розчаруванням у практиці українських демократів доби державотворення, які, на його переконання, припустилися суттєвих помилок. Саме тому Кучабський надавав перевагу консервативним засадам державного будівництва, що передбачали порядок, дисципліну, ієрархічність і чітке підпорядкування. У порівнянні з тогочасною демократією, яку він вважав недостатньо спроможною досягти державної мети, консервативна модель видавалася йому більш ефективною [60, с. 244, 246].

Осмислюючи революційні процеси, В. Кучабський критично ставився до автономістських і федералістських концепцій, вважаючи їх недостатніми для повноцінного державного утвердження України. Для нього справжня політика полягала у здатності визначати реалістичні й досяжні цілі. Питання самостійності та незалежності він безпосередньо

пов'язував із рівнем національного розвитку. У його баченні нація постає як складна спільнота, в якій особливе значення мають дві взаємопов'язані складові: провідна аристократична верства та широкі народні маси [99, с. 323–324].

На відміну від В. Липинського й С. Томашівського, які обґрунтовували свої державно-правові погляди через звернення до монархічного досвіду доби Б. Хмельницького та Галицько-Волинської держави, В. Кучабський виходив з іншої історичної основи. Його концепція формувалася передусім на аналізі українських державотворчих процесів періоду 1917-1921 рр. Це відображено у ґрунтовних працях мислителя, а саме: «Вага і завдання Західноукраїнської держави серед сил Східної Європи на переломі 1918-19 року» та «Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом в 1918-1923 роках» [27, с. 32].

Аналіз революційного досвіду дав В. Кучабському підстави по-новому оцінити державно-правову ідеологію українського руху та причини внутрішньої роз'єднаності суспільства. На його думку, такий істотний поділ мав не лише негативний, а й функціональний зміст. Він виявлявся, з одного боку, у напрямі «органічної праці», покликаної поступово підготувати народні маси до державного життя, а з іншого, у формуванні військового руху, зорієнтованого на виховання національного проводу, здатного зі зброєю в руках і на основі власного законодавства творити державу [27, с. 32].

Такі міркування дали В. Кучабському підстави провести паралель між розвитком українського руху 1920-х рр. та ірландською визвольною боротьбою, яку він розглядав як певний приклад для українського середовища. Його оцінки свідчать про прагнення осмислити настрої й уявлення українських діячів того часу крізь призму критичного ставлення до соціалістичних підходів. Аналізуючи причини поразки визвольних змагань 1917–1921 рр., В. Кучабський звертався до ідеї повторення

історичних закономірностей українського минулого та пов'язував надії на національне піднесення з ширшими історичними аналогіями, зокрема з досвідом розвитку Англії до XVI ст. [52, с. 40].

Державно-правові погляди В. Кучабського формувалися під впливом кількох інтелектуальних традицій. Важливе значення для нього мала концепція аристократичного консерватизму та класократії В'ячеслава Липинського. Водночас на його світогляд впливали ідеї Ф. Майнеке про національну державу й космополітизм, неоромантичне осмислення історичного процесу, пов'язане з поглядами Е. Юнгера та Стефан-Георгіївського гуртка, а також окремі положення німецького консерватизму. Окрім цього, у його підходах простежується зв'язок із політико-правовою географією Ф. Ратцеля [52, с. 38].

Розглядаючи значення державницької ідеології, В. Кучабський ототожнював її передусім із консерватизмом. Він вважав, що ця ідейна система значною мірою була запозичена з досвіду сусідніх національно-державних доктрин і на певному етапі набула характеру інтелектуальної моди, подібно до того, як раніше широкого поширення набули федералістичні ідеї М. Драгоманова. На думку Г. Корольова, саме крах імперських систем після Першої світової війни та посилення визвольних рухів народів, які раніше не мали власної державності, сприяли переконанню Кучабського в потребі нових ідеологічних підходів, здатних адекватно пояснити загальноєвропейські історичні зміни [52, с. 41].

У власних трактуваннях теоретико-правових засад української держави В. Кучабський доводив, що, попри значну спільність між собою, усі держави характеризуються різними традиціями, історичним призначенням, культурою. На відміну від Степана Томашівського та В'ячеслава Липинського, які у власних доктринах державної розбудови застосовували ідеї «клерикальної монархії» і «легітимної трудової монархії», В. Кучабський окреслив свою доктрину як «позитивний

мілітаризм». З погляду мислителя, вагоме значення у становленні монархічної держави повинна відіграти провідна верства у суспільстві, а це – представники «найтвердіші, найрозумніші, найліпші», представники військового духу та організації.

У трактуванні В. Кучабського консерватизм і націоналістичні ідеї виступали важливими чинниками переосмислення співвідношення між «державними» та «недержавними» народами. Відсутність власної державності, на його думку, спричиняла появу серед українців зовнішніх політичних орієнтацій, зокрема русофільських настроїв, які мали втратити значення після здобуття незалежності. У ширшому європейському контексті Польща розглядалася як держава, що могла виконувати роль посередника або представника українських інтересів у Європі. Водночас Кучабський наголошував, що справжній зміст практичної політики полягає у формуванні стійкої державницької тенденції в Україні [52, с. 41].

На думку В. Потульницького, практичне втілення ідеї українського П'ємонту вимагало не лише політичних декларацій, а й конкретних організаційних дій. Передусім ішлося про всебічну підготовку найздібнішої молоді, яка в майбутньому могла б сформувати військовий провід нації. Водночас важливим завданням було системне поширення серед українців усвідомлення власної національної окремішності та індивідуальності [52, с. 42].

Цивілізаційний дискурс В. Кучабський вибудовував у рамках знаної ідеї «між Москвою й Варшавою», які уклали «пакт проти України». Мислитель був прихильником Галичини, тому достатньо скептично ставився до Польщі та більшовизму в питаннях ліквідації державності ЗУНР. Він розумів, що приєднання Східної Галичини до Польщі призведе до повної «національної інфантильності русинів», а також констатував потужний політико-правовий та інтелектуальний ресурс «Великої України». В. Кучабський головне завдання вбачав у тому, щоб

«підготуватися внутрішньо до того, аби якщо б тільки прийшов час, аби ми відірвалися, ми були здібні заснувати і вдержати державу» [52, с. 41].

Ідея українського П'ємонту, яку з огляду на історичні обставини В. Кучабський пов'язував із Галичиною, спиралася на потребу формування провідної аристократичної верстви. Йшлося про людей, здатних усвідомити державотворчу мету, практично реалізувати її, організувавши та повівши за собою суспільство. Така еліта, на думку мислителя, мала поєднувати силу характеру, військові здібності, високе національне почуття й моральну відповідальність. Вона повинна була обирати не будь-які засоби боротьби, а лише ті, що зміцнюють творчий та організаційний потенціал народу і надають національному рухові не стихійно-бунтівного, а шляхетного й етично виправданого характеру [52, с. 42].

В. Кучабський пов'язував оптимальну модель державного устрою з ідеєю військової диктатури. Авторитарний тип організації влади він розглядав не як випадкове відхилення, а як закономірний етап політико-правового розвитку, що настає після демократичної фази та загалом узгоджується з правими, зокрема консервативними, ідеологічними підходами. У державотворенні мислитель на перший план висував результативність управління та визначальну роль провідної еліти. Водночас народні маси він оцінював стримано й критично, не поділяючи властивої ліберальній традиції схильності до їх ідеалізації [60, с. 242–246].

Василь Кучабський вказував на різницю між бажанням мати певні кордони та реалізацією цього прагнення, заперечував також твердження польських політиків про єдність західноукраїнських і споконвічно польських земель. За його словами, ключем до вирішення складних проблем українсько-польських відносин стало розуміння поляками кордону, який визначає їхній статус. Приєднання Галицько-Волинських земель до Польської держави не означало їх злиття в «одне органічне ціле», на думку дослідника. Поляки змогли включити українські території

до складу своєї держави, розгромивши українців. Вони зазнали поразки, спробувавши поєднати ці землі зі своїми і перетворити українців на аполітичну етнографічну масу. Культурно-ідеологічна прірва між представниками двох цивілізацій розділяла українців і поляків з початку другого тисячоліття. Відсутність спільної духовної мови між двома конкуруючими народами зав'язала вузол трагічного конфлікту між ними на століття [52, с. 42–43].

Василь Кучабський розглядав демократичне «самовизначення» окремих народів після розпаду світових імперій як складний і суперечливий процес. Люди нових держав не мали досвіду керування політикою своїх нових держав. У Європі склалася система механічних національних держав як джерело хаотичних національних, соціальних і військових рухів, з яких будь-якої миті могли виникнути безпрецедентні війни та революції. Василь Кучабський вважав, що Європу можуть зупинити консервативні сили за допомогою глибоких політичних і соціальних реформ.

Отже, у державно-правовій концепції Василя Кучабського українська державність постає не як автоматичний наслідок національного прагнення, а як результат внутрішньої організованості суспільства, наявності відповідального проводу та готовності до активного захисту власних національних прав. Для мислителя принципове значення мала здатність українців проголошувати ідею держави, створювати політичну силу, спроможну її реалізувати.

У ширшому контексті українського консерватизму ця позиція пов'язувалася з переконанням, що успіх визвольного руху залежить від консолідації населення українських земель на основі територіального патріотизму. Ідеться про усвідомлення спільності інтересів, солідарності та взаємної відповідальності між мешканцями українських територій. Водночас необхідною умовою державотворення вважалося формування

організованого керівного класу, здатного надати національному рухові чіткий напрям і практичну політичну форму.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Консервативні теоретико-правові доктрини розбудови української державності, що формувалися у період 1920-40-х рр., є однією з найважливіших і водночас найскладніших сторінок історії української політико-правової думки. Дослідження цих концепцій, зокрема праць В. Липинського, С. Томашівського, В. Кучабського, дозволяє виявити фундаментальні принципи, на яких ґрунтувалися спроби зберегти та відновити українську державність.

Консервативні доктрини відрізнялися історико-правовим підходом до розуміння феномену української державності. Їхні представники не просто шукали шляхи до створення нової держави, а прагнули осмислити її в контексті тисячолітньої історії України. Це дало змогу сформулювати концепції, що базувалися на переконанні у необхідності збереження традицій, безперервності правових інститутів та врахування ментальних особливостей нації.

В. Липинський є одним із головних представників консервативної думки, а його доктрина розбудови національної держави відзначається оригінальністю та системністю. Він наголошував на необхідності територіального патріотизму як основи консолідації нації, протиставляючи його етнічно обмеженому чи суто ідеологічному підходу. Для нього держава є результатом колективної волі всіх її мешканців, незалежно від їхнього походження, об'єднаних спільними інтересами. Ключовим елементом його теорії є концепція класократії – панівного стану (еліти), який має нести відповідальність за організацію та спрямування державотворчої діяльності. Еліта, на думку В. Липинського, повинна формуватися з представників, які виховувалися б у напрямку

державництва та служіння нації. В умовах сучасності його ідеї про територіальний патріотизм та відповідальність еліти набувають особливої актуальності для подолання розбіжностей і забезпечення національної єдності навколо спільних державницьких інтересів.

С. Томашівський зробив вагомий внесок з точки зору пошуку оптимальних форм національної державності, акцентуючи увагу на історичних, геополітичних, церковно-релігійних та консервативних засадах українського державотворення. Його концепція ґрунтувалася на аналізі історичного досвіду, ролі Галичини, значення Галицько-Волинської держави, греко-католицької церкви та ідеї поступового формування державницької традиції. С. Томашівський обґрунтовував необхідність сильної української держави як гарантії національного існування та суверенітету. На його думку, лише міцна держава може захищати свої кордони та інтереси на міжнародній арені, а також забезпечити сталий розвиток нації. Значення його доробку для розуміння сучасних державотворчих процесів в Україні полягає у виявленні важливості історичної тривалості, геополітичного становища, потреби у сильній інституційній спроможності держави, а також у необхідності вироблення адекватної зовнішньополітичної стратегії, що базується на реалістичній оцінці загроз і викликів.

В. Кучабський, у свою чергу, зосередився на військово-політичних, консервативних та елітарних засадах українського державотворення. Його погляди були спрямовані на утвердження необхідності сильної державної влади, провідної верстви, військової організованості та здатності українського народу власними силами протистояти зовнішнім загрозам. У його працях простежується прагнення довести, що українська державність можлива за умови внутрішньої організації суспільства, наявності дисциплінованого керівного класу та реалістичного усвідомлення міжнародно-політичних обставин. В умовах сучасної агресії проти України

його аргументація щодо ролі військового чинника, еліти та національної консолідації є вкрай актуальною.

Отже, консервативні теоретико-правові доктрини розбудови української державності 1920-40-х рр. є цінним пластом української юридичної думки. Вони відображали складні процеси державотворення та національного самовизначення того часу, закладали методологічні та ідейні основи для майбутніх поколінь. Їхній внесок полягає в історичному зв'язку між нацією та державою; розробці концепцій національної єдності на засадах територіального патріотизму; наголошенні на ролі відповідальної еліти у державотворчому процесі; обґрунтуванні геополітичної зумовленості української державності та потреби у сильних державних інституціях; правовому та політичному відстоюванні права нації на суверенітет та самостійне державне існування.

РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКИЙ НАПРЯМ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

3.1. Вчення про правову організацію державного життя С. Дністрянського

У сучасних дослідженнях української державності та правової думки вчення про правову організацію державного життя С. Дністрянського посідає особливе місце як один із найбільш фундаментальних та оригінальних внесків у розвиток української юриспруденції початку ХХ ст. Ця концепція є цінним історичним джерелом та актуальним об'єктом для критичного осмислення сучасних викликів, пов'язаних із розбудовою правової держави й ефективного управління.

Звернення до наукової спадщини С. Дністрянського дає змогу побачити його правове вчення не лише як систему юридичних положень, а як широку концепцію, що виходить за межі формально-позитивістського підходу до права. Учений трактував організацію державного життя через право як багатовимірне явище, у якому поєднуються нормативні, філософські, соціальні та історичні чинники. Саме тому право в його працях постає не просто як сукупність встановлених правил, а як важливий елемент розвитку суспільства й державності.

Особливість підходу С. Дністрянського полягає також у тому, що він поєднував здобутки європейської правової думки з українським національним досвідом. Завдяки цьому його наукові ідеї мають вагоме значення для осмислення становлення української правової культури та її місця в ширшому європейському інтелектуальному просторі.

У сучасній юридичній науці спадщина С. Дністрянського дедалі частіше розглядається не лише в історичному, а й в актуальному теоретико-правовому вимірі. Його ідеї переосмислюються у зв'язку з такими ключовими засадами, як конституціоналізм, верховенство права,

захист прав людини, розвиток місцевого самоврядування та європейський вектор правового розвитку України.

Тому наукові погляди С. Дністрянського не варто сприймати лише як частину історії української правової думки. Вони залишаються змістовною основою для аналізу сучасних викликів державотворення та можуть бути використані для пошуку ефективних підходів до їх подолання в нинішніх суспільно-політичних умовах.

Станіслав Северинович Дністрянський – видатний правознавець, політичний діяч, доктор права, адвокат. На нашу думку, найпоширеніші дослідження С. Дністрянського, опубліковані у Празі в 1923 р.: «Загальна наука права і політики»; «Загальна наука права і політики. Генеза та основи права»; «Річеве право»; «Провідні думки в історії і теорії міждержавного приватного права»; «Нова держава»; у 1925 р. «Погляд на теорії права та держави»; у 1928 р. «Соціальні форми права» [28; 29; 30; 118].

На нашу думку, в історії української юриспруденції та суспільно-політичної думки Станіслав Дністрянський посідає важливе місце як доктор права, професор Львівського університету та Українського вільного університету, академік і автор цінних наукових праць у різних галузях юриспруденції, засновник оригінальної політичної концепції української держави.

Це його головна характеристика як правника європейського рівня.

Станіслав Дністрянський був відомою постаттю в науковому та громадсько-політичному просторі України. Його суспільна активність виявлялася, зокрема, у роботі в австрійському парламенті, участі в подіях, пов'язаних із Західно-Українською Народною Республікою, а також у публіцистичній діяльності цього періоду.

Життєвий шлях і наукова спадщина С. Дністрянського нині достатньо ґрунтовно досліджені. Інтерес до його постаті підтримується як

академічними, так і науково-популярними працями, а також проведенням конференцій, семінарів та інших фахових заходів, зокрема приурочених до його ювілейних дат.

Народився 13 листопада 1870 року в Тернополі в родині доктора філософії, професора вищої школи. Спочатку навчався у духовній семінарії, потім – у гімназії у своєму рідному місті. Коли Станіславу було 11 років, його мати передчасно померла. Через ранню смерть матері Станіслав залишився зі старшим братом Мечиславом та сестрою Марією, яких виховував батько.

Після завершення гімназійного навчання у 1888 році С. Дністрянський обрав правничий напрям, наслідуючи приклад свого брата. Спочатку він вступив на юридичний факультет Львівського університету, а вже наступного року продовжив студії у Віденському університеті.

Саме у Відні, столиці Австро-Угорської імперії, відбулося його ґрунтовне становлення як правника. У листопаді 1893 року він здобув ступінь доктора австрійського цивільного права, у липні 1894 року став доктором політичного права, а в грудні того ж року отримав ступінь доктора права. Попри вже високий рівень фахової підготовки, Дністрянський продовжив удосконалювати свої знання. У 1895-1896 роках він навчався в німецьких університетах Берліна та Лейпцига, поглиблюючи правничу освіту й розширюючи науковий світогляд [1].

Відомий своїми глибокими працями з теорії права, конституційного права, він мав вирішальний вплив на розвиток австрійського цивільного права; переклав і сам опублікував Австрійський цивільний кодекс на вимогу ЗУНР; також був автором низки книг з права та конституційного права ЗУНР. Важливою є його роль в організації української юриспруденції та освіти за кордоном [1; 8].

Важливе місце в біографії С. Дністрянського посідала його парламентська діяльність. У 1907 та 1911 роках його двічі обирали послом

до австрійського парламенту від виборчого округу Рава-Руська-Немирів-Яворів на Львівщині. Працюючи у складі української парламентської делегації, він послідовно відстоював права українського населення в межах Австро-Угорської монархії. Після початку Першої світової війни Дністрянський переїхав до Відня, де поєднував наукову працю з депутатською діяльністю та долучився до роботи над реформуванням австрійського цивільного права. Як представник української парламентської делегації він також підготував для віденського уряду меморандум, у якому порушувалися питання становища українців у Галичині, адміністративного поділу краю, створення незалежного українського королівства та заснування українського університету [118, с. 378–379].

У період розпаду Австро-Угорської імперії, коли актуалізувалося питання формування української державності на її колишніх землях, С. Дністрянський долучився до державотворчих процесів. 19 жовтня 1918 року він став членом Українських Національних Зборів. Крім того, він брав участь у зустрічі з президентом Чехословаччини Т. Масариком, під час якої обговорювалися можливості підтримки Західно-Української Народної Республіки [1; 8; 118, с. 378–383].

Водночас умови, у яких розгорталася його наукова й освітня діяльність, істотно обмежували можливості повної реалізації його потенціалу. За сприятливіших обставин Дністрянський міг би сформувати в Україні потужну правничу школу й підготувати значну кількість фахівців високого рівня. Перебування в еміграції та робота в Українському вільному університеті в Празі, попри їхнє велике значення, не давали йому змоги повною мірою реалізувати масштаб власного наукового й педагогічного задуму.

Наукова робота С. Дністрянського зберігає важливе значення з точки зору сучасності.

Кожен народ має однакове право на самовизначення. Ця теза стала засадничою у вченні С. Дністрянського, яке він обґрунтував у своїй праці «Нова держава». Без згоди народу неможливо управляти ним. Самовизначення народу було не просто юридичною мовою, а практичним принципом, який ніхто не смів порушувати. Право на самовизначення є найважливішим правом будь-якого народу. З точки зору національного розвитку – це природні та етнічні витоки; з точки зору державного розвитку – це політичні витоки [29, с. 13, 14].

У доісторичний період суспільне життя в Україні нагадувало суспільне життя Західної та Центральної Європи, де вся соціальна система базувалася на сім'ях, родах, племенах. «Роди існували в Україні з незапам'ятних часів, – писав С. Дністрянський, родоплемінна соціальна організація розглядалася як основа майбутньої державної влади. «Так само вже у волости, зосібна в городах принявся звичай, що «старші люде», головно старші родом мали перевагу в громадських справах» [28, с. 21].

З точки зору С. Дністрянського, прихід варягів, чужинців-норманів, які заснували Українську державу і перетворили родоплемінний лад на державний, викристалізував правові елементи, які, власне, і сформували Українську державу:

1. постійна і потужна центральна влада в руках князя та його дружини;
2. створення постійного зв'язку між центральною владою та автономією населення на основі його території [97, с. 217; 76, с. 173].

Під час перебування у Празі С. Дністрянський продовжував плідно працювати як правник. Про це свідчать насамперед опубліковані ним праці: «Нова держава» (1923), «Генеза і підстави права» (1923), «Основні роздуми з історії і теорії міжнародного приватного права» (1923), «Культура, цивілізація і право» (1927, німецькою мовою) та низка інших. Головним досягненням ученого в цей період стала розробка політичної

концепції, над якою він почав працювати ще наприкінці Першої світової війни і продовжив розвивати її за часів ЗУНР та її боротьби за міжнародне визнання. На думку вченого, сучасна українська держава має ґрунтуватися на справжній демократії, тобто демократії, забезпеченій надійними політичними інститутами, стабільною соціальною організацією народу, демократичними і громадянськими свободами та гарантіями соціальних, політичних, економічних і національних прав народу [1; 28; 29; 30; 94; 99; 118; 124].

С. Дністрянський стверджував, що «монархічний (княжий) період інтегрував передісторичну демократію в монархічно-військовий лад». З погляду Станіслава Дністрянського, державна форма України в монархічний період певною мірою відрізнялася від форм інших країн, особливо Західної Європи. Після Великого переселення народів усі західноєвропейські держави були утворені шляхом завоювання і мали військово-феодальний устрій. Натомість український народ постійно проживав на власних землях і не прагнув та не шукав нових територій [76, с. 173].

На думку С. Дністрянського, центральна влада була зосереджена в руках великого князя, ради бояр і віча. Звичаєве право визначало, хто має право на престол, і дозволяло князю при владі називати своїх спадкоємців у заповіті. Заповіт не повинен суперечити звичаєвому праву, наголошував юрист, а родина повинна сходити на престол у порядку старшинства. Іншими словами, народ, дотримуючись звичаєвого права, не відмовлявся від свого права обирати собі князя [76, с. 173].

Центральним органом влади була Боярська рада, яка об'єднувала представників князів і князівських територій. Засідання відбувалися при княжому дворі, де обговорювалися всі важливі політичні питання, включаючи законодавство, внутрішній устрій держави, міжнародні справи та релігійні питання [28, с. 149].

Віче відповідало не лише за законотворчість, а й за все, що стосувалося війни, миру та внутрішньої організації держави. Верховний суд засідав перед обличчям народу під керівництвом князя і бояр. Станіслав Дністрянський зазначав, що боярський парламент був значним зібранням, а віче було навіть обов'язковим для князя, однак відбувалося не завжди, а тоді, коли виникали проблеми, які потребували його розгляду [28, с. 148–149].

Правознавець писав, що, з одного боку, під проводом Б. Хмельницького український народ об'єднав усі українські елементи в єдину національну організацію і очолив визвольну боротьбу в Гетьманщині після Переяславського договору, а з іншого боку, у той час рабство, в тому числі й економічне, було поширене і проти нього не виникло державності для захисту, а тому український народ царського і козацького періодів не слід розглядати як свідоме соціальне об'єднання [77].

Українська нація як факт існувала, але українського народу як свідомого соціального об'єднання, що протистоїть державі, не було. У ході історії останніх кількох століть народ (або нація) став свідомим соціальним об'єднанням як протест проти територіальної диктатури держави [77, с. 175].

С. Дністрянський проаналізував період, коли Україна втратила свою незалежність, почали проявлятися литовські та польські впливи, запроваджувалися нові державні та правові установи в Україні. Юрист також звернув увагу на вплив магдебурзького права [28, с. 175].

Цивільне право Станіслав Дністрянський почав вивчати у 1911 році. У той час професор Дністрянський був удруге обраний до австрійського парламенту і очолив парламентський союз «Український клуб». Водночас він взявся за переклад австрійського цивільного права українською мовою. Втілюючи свої плани в життя, С. Дністрянський не міг зупинитися на суто

технічних перекладах. Йому довелося працювати над створенням і стандартизацією української правничої термінології. Тому паралельно з перекладами вчений укладав словник української термінології. Однак початок Першої світової війни змусив його перервати цю роботу [1].

Станіслав Дністрянський писав у передмові, що його багаторічна праця ґрунтувалася на положеннях старого австрійського права і тому видання Цивільного кодексу Української Народної Республіки на давніх австрійських землях є майже в усіх своїх положеннях перекладом австрійського права українською мовою. Він доповнений законами і положеннями Народної Республіки Західної України та коментарями редактора, – писав юрист. Метою роботи автор вважає наукову компіляцію всіх «правничих матеріалів» та виклад стислих наукових висновків щодо наукового тлумачення Цивільного кодексу. Переклад Цивільного кодексу вийшов у світ у той час, коли українська правнича термінологія ще не була усталеною, пише автор у передмові. Тому для того, щоб зібрати весь термінологічний матеріал, довелося мобілізувати багаторічний досвід професорсько-викладацького складу університету та редакторів юридичних журналів [1; 8; 93, с. 126–145; 118, с. 378–383].

Перша частина – переклад Цивільного кодексу Австро-Угорщини. Друга частина є перекладом новел Цивільного кодексу, що складається з трьох частин. Третя частина Цивільного кодексу складається з додатків. Сюди входять «Основні правові постанови західної області Української Народної Республіки»:

- «Тимчасовий основний закон про державну самостійність української території колишньої Австро-Угорської монархії», ухвалений на засіданні Української Національної Ради 13 листопада 1918 р.;
- «Закон від 21 листопада 1918 р. про суддів і судову владу»;
- «Закон про тимчасовий устрій Західноукраїнської Народної Республіки» від 16 листопада 1918 року;

- «Закон про тимчасову адміністрацію території Західноукраїнської Народної Республіки» від 16 листопада 1918 року;
- «Ухвала Української Національної Ради про злуку з Західноукраїнською Народною Республікою» від 3 січня 1919 року [1].

Наступним кроком стало внесення змін до Загального цивільного кодексу, в тому числі до Закону про авторське право від 28 грудня 1895 року. Закон складається з п'яти глав і 68 розділів, які включають загальні положення, зміст авторського права, термін дії авторського права, матеріали про захист авторського права і прикінцеві положення. Штрафи за порушення авторського права розглядаються в Главі 4: Захист авторського права [1; 8].

У публікаціях підкреслено, що знайдено багато спільного між Київською Руссю та устроєм найбільших західноєвропейських держав того часу: Великої Британії, Франції та Німеччини. Ці держави об'єднувала не влада монарха, яка була обмежена юридичними прерогативами державного устрою, а наявність місцевої автономії та національної незалежності. Основою правовідносин між державою і народом був договір як реальна чи фіктивна форма важливих юридичних актів. Договір між главою держави та жителями відігравав важливу, якщо не провідну роль [69, с. 19–30].

С. Дністрянський визначав державу як територіальне утворення і стверджував, що метою держави є охорона спільної території та забезпечення спільних інтересів усіх родів і племен; головне призначення держави полягає в тому, щоб охороняти зовнішній і внутрішній суспільний порядок і підпорядковувати цілі нижчих зв'язків вищим цілям. Учений підкреслював, що держава не втручається у внутрішні справи сімей, родів і племен [28, с. 22; 30, с. 3].

Територіалізм став основою суспільного устрою в теорії правознавця. Родинні та племінні зв'язки, як такі, зберігали свою

самостійність, але їхній вплив у державі проявлявся лише тією мірою, якою вони могли набути цього впливу в нових територіальних одиницях, створених державою [28, с. 22].

С. Дністрянський наголошував, що нація і держава не були рівнозначними поняттями, а перебували в опозиції одне до одного. Держава існує з давніх часів, а національна ідея – це продукт модерну. Саме в результаті історії останніх кількох століть народ усвідомив свої соціальні зв'язки як протест проти територіальної диктатури держави [29, с. 9].

Самовизначення народів було для вченого не просто юридичним формулюванням, а практичним принципом, який ніхто не смів порушувати. У його розумінні право на самовизначення є найважливішим правом будь-якого народу [29, с. 13].

С. Дністрянський визначав право на самовизначення народів, у тому числі й українського, як забезпечення всім етнічним групам права на національну територію, права вибору національного суверенітету, права на внутрішню автономію і вільний культурний, економічний і політичний розвиток, підкреслюючи, що всі економічні договори і політичні відносини повинні визначатися безпосередньо народами, яких вони стосуються. Таким чином, при наданні народам права на самовизначення можливе утворення союзів з іншими народами, якщо це сприяє мирним відносинам [29, с. 14].

Право – це норма суспільного життя, а політика – спосіб управління ним. Право і політика тісно пов'язані між собою. Політика можлива лише тоді, коли існують правові норми, які потребують подальшого розвитку. Право, зі свого боку, є результатом політичної конкуренції. Водночас у концепції С. Дністрянського воно має первинне значення, оскільки правові норми суспільного життя вже повинні існувати, якщо політики прагнуть до нових і кращих цілей у їх застосуванні [28, с. 5].

Правнича наука повинна вивчати і враховувати історію правових систем країн світу, яка є цінною для сучасних інститутів цивілізованих народів світу і для правових норм усіх галузей права. Зокрема, з точки зору С. Дністрянського, історія правової культури від моменту її зародження до сьогодення дала б можливість юристам і політикам зробити загальні філософські висновки про природу права. Людина, ізольована від світу, не має потреби в праві. Право виникає саме там, де є соціальні зв'язки [29, с. 7, 9].

Проект конституції С. Дністрянського мав дуже цікаву структуру. Він об'єднував три глави: «Держава і право», «Державна влада» та «Право народів на самовизначення».

Глава перша «Держава і право» містила три розділи, а саме «Правова держава», «Людські та громадянські права», «Права народу». Розділ другий означеної глави «Людські та громадянські права» містив такі окремі підрозділи: Свободи, Рівність, Охорона і старівля [94, с. 68].

Глава друга «Державна влада» складалася із трьох розділів: «Основи державної влади», «Організація народної волі» та «Виконання народної волі». У другому і третьому розділах цієї глави правознавець виокремив як підрозділи «Народна Палата», «Загальнонародна Рада», «Народні Збори і Народні комори», «Місьцеве заступництво», а також – «Президент Республіки», «Прибічна Рада», «Державна Рада», «Місьцеве управління» та «Правосуддя» [94, с. 69].

Глава третя «Право народів на самовизначення» не містила поділу на окремі розділи. За конституційними характеристиками майбутня держава (Західно-Українська Народна Республіка) бачилася академіком Дністрянським, передусім, як держава правова, суверенна та демократична, в якій визнавалися б права і свободи людини, місьцеве самоврядування як обов'язковий конституційно-правовий інститут, а сама державна влада мала будуватися за принципом її чіткого поділу на

законодавчу, виконавчу і судову. Система стримувань і противаг всередині самої організації механізму державної влади була чіткою та реалістичною.

Судова система Західно-Української Народної Республіки повинна була включати: звичайні суди (очевидно, місцеві та апеляційні), Державний Судовий Трибунал, «якому належить верховне правосуддя», та Голову Державної Юстиції. Допускалося створення, разом із звичайними судами, адміністративних, господарських, управлінських та інших спеціалізованих судів. Судді повинні призначатися Президентом Республіки на все життя. Окремим конституційним положенням закріплювався принцип про їхню повну самостійність та незалежність [94, с. 69].

Уряд Західно-Української Народної Республіки – Державна Рада ЗУНР – це верховний центральний орган для внутрішнього управління державою. Очолювати Уряд повинен був Президент Республіки, а Державна Рада повинна була включати шість представників. Передбачалося створення шести міністерств: Фінансів, Внутрішніх справ, Сільського і лісового господарства, Релігії і освіти, Сполучень, Торгівлі і промислу. Законодавча влада повинна належати парламентові – Народній Палаті, що обирається строком на чотири роки на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування [94, с. 69].

Система органів державної виконавчої влади об'єднувала Президента Республіки, Уряд – Державну Раду та місцеві органи державної виконавчої влади. Президент Республіки повинен обиратися народом строком на чотири роки. Цим правом володів кожен українець, який досяг 35 років. Президент Республіки повинен бути одночасно главою держави і главою виконавчої влади [94, с. 69].

Узагальнювальним елементом проєкту конституції є поділ державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову. Верховним

законодавчим органом ЗУНР була Народна Палата, яка повинна була обиратися кожні чотири роки; виконавчу владу уособлювали Президент Республіки і Уряд; судову владу представляв Державний Судовий Трибунал. Законодавча гілка влади мала стати ареопагом для прийняття юридичних рішень [41, с. 123]. Виконавча влада мала контролювати виконання законів. Метою судової влади було вирішення спорів між окремими громадянами, а також спорів, що виникали у зв'язку з незаконними діями або відносинами з державою.

Ми вважаємо, що науковець-юрист вперше визначив роль територіальної громади як природного об'єднання громадян сіл, міст та зафіксував демократичний порядок формування органів місцевого самоврядування. Запропоноване законодавче розмежування С. Дністрянським компетенції органів місцевого самоврядування (округу, повіту, громади) створило конституційні гарантії, які унеможливлювали втручання державних інституцій у сферу місцевого самоврядування. На конституційному рівні вперше було закріплено право держави законодавчо регулювати проблеми місцевих органів влади, і водночас було встановлено обов'язок держави надавати всебічну підтримку місцевим органам влади [99, с. 284–285].

Надання «природних», «особистих» і «політичних» свобод було обґрунтоване вченим. Що стосується принципу «економічної» свободи, то державна влада зобов'язана піклуватися про економічно слабких людей і справедливо розподіляти блага. У держави існує право обмежувати «індивідуальну підприємницьку свободу окремих людей» за наявності вагомих економічних цілей суспільства. Водночас загальний економічний порядок держави заснований на приватній власності [28, с. 337–338].

Юрист розглянув принцип рівності людей і громадян з точки зору рівності жінок і чоловіків, загальної рівності щодо підсудності – кожен має свій власний суд, визначений конституцією, і ніхто не сміє передавати

його в інший суд. Громадянам, незалежно від національності, має бути забезпечена рівність щодо права на правовий захист. Учений визнав права всіх громадян на захист з боку держави: держава піклується про неповнолітніх і розумово хворих; захищає культурні, політичні та економічні інтереси. Метою держави має бути загальна соціальна безпека [28, с. 338].

Свобода, за С. Дністрянським, визначається як право робити все, що не завдає шкоди іншим. Для прав фізичних осіб не можуть бути визначені інші межі, крім тих, які гарантують здійснення таких самих прав усім іншим членам суспільства. На думку мислителя, тільки закон має право встановлювати такі межі [99, с. 361].

Правосуддя має здійснюватися головою Державної юстиції, який дбатиме про належний рівень відправлення правосуддя. Передбачалося, що голова очолить «законодавче бюро» з експертизи законопроектів [99, с. 361].

Державний судовий трибунал згідно з проектом конституції мав провадити верховне правосуддя і розглядати справи гласно. До сфери його повноважень входили розгляд справ стосовно неналежного виконання депутатом своїх обов'язків; право проводити експертизу законопроектів на відповідність конституції та ін. [99, с. 361].

Потреби людини, за С. Дністрянським, стосуються переважно державної економіки, однак їхнє значення в суспільстві значно перевищує обсяг економічної сфери. Правова наука допомагає осмислити ці потреби. Приватне право також базується на потребах людини. Воно обумовлює правила, якими керується соціальна система у приватних відносинах між людьми, і коли приватне життя людей спрямоване передусім на задоволення конкретних потреб, завдання законодавця полягає в тому, щоб спрямувати весь державний апарат на визнання необхідності, пізнання цих потреб та їхнє збереження [1, с. 14, 16].

Різні сфери суспільного життя мають важливе значення для формування та функціонування права. Їхня основа пов'язана з уявленнями про громадський порядок, моральні засади та необхідність гарантування прав людини. Право не може існувати без механізмів захисту, так само як і захист втрачає зміст поза правовими межами. Саме тому охоронна функція виступає однією з ключових ознак суспільного устрою і водночас важливою зовнішньою характеристикою права.

Закони, що діють за межами держави, відрізняються від законів, що діють у межах держави, лише тим, що в першому випадку застосовуються за допомогою суспільного примусу, тоді як закони в державі забезпечуються за допомогою державного примусу [37, с. 122; 128; 237].

Критерієм відмінності права від інших соціальних норм є наявність примусу, що може бути як фізичним, так і психологічним або моральним. З розвитком цивілізації та пануванням верховенства права роль морального примусу буде постійно зростати. Закон є обов'язковим атрибутом суспільного життя і завжди виконував регулюючу функцію. Соціальні групи, як зазначив С. Дністрянський, визначають закономірності таких форм, як право юристів, звичаєве право, закони [43, с. 10].

Однією з головних особливостей держави є існування території, яку мислитель визначав як спільну частину землі для народу, де народ оселився назавжди з давніх часів і відчував себе там як удома. Оскільки територія має політичне значення, то для народу вкрай важливо мати власну територію, з якою пов'язана його доля, на якій люди почуваються як удома. С. Дністрянський називає цю територію батьківщиною. Якщо представники народу селяться за межами своєї Батьківщини, територія, на якій вони оселилися, стає для них чужою, але вони не перестають належати до свого власного народу. Для того, щоб стати членом народу, немає значення, чи знає людина мову цього народу, але важливо, щоб вона

хотіла бути членом цього народу, у якого є своя національна мова і культура, свої історичні традиції і звичаї.

Відповідно до поглядів С. Дністрянського кордон української держави має бути кордоном етнічної території народу. Юрист виділив загальну складову держави і народу – це територія і люди, але для держави територія є пріоритетною, а для народу важливим компонентом є люди. На нашу думку, кордони держави завжди мають політичний статус, а народ – етнічний чи культурний [43, с. 10].

С. Дністрянський вибудував концепцію самовизначення народів, передбачивши три основні елементи, а саме: територія, народ, цивілізація – задля створення української національної держави. Державну територію Української держави він визначає через політичні засади, а національну територію через етнографічні засади. Держава є проявом формальної влади, яку суспільство надало їй для підтримки загального соціального порядку, тому цей вплив не є абсолютно незалежним, а похідним і поверхневим. Хоча держава може застосовувати фізичний примус, вона повинна надавати людям і соціальним групам свободу у вираженні своїх переконань [28, с. 30–32].

Такий хід думки відображає основні положення теорії суспільних договорів, і саме ця ідея лягла в основу принципу самовизначення людей у результаті договору між ними, коли останні є джерелом і носієм влади в суспільстві. Мислитель побачив у концепції самовизначення народу внутрішній і зовнішній зміст: внутрішній – це повна незалежність або повна політична автономія, зовнішній проявляється у вираженні бажання самостійно вибирати і творити свою долю [29, с. 13–14].

Досліджуючи розвиток давніх держав, С. Дністрянський розмірковує про те, чому ідея державного суверенітету не сформувалася в цей період. Держави, про які писав правознавець, виконували свої укази силою фактів, а не на основі позиції визнання влади громадян іншими державами на

визначеній території. Ідея народного суверенітету виникла в Середні віки і тривала аж до Французької революції, якій передувала поява доктрини народного суверенітету [30, с. 16].

С. Дністрянський розмірковував над ідеєю народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо. Він розвинув її з точки зору розуміння поняття «загальна воля». З погляду правознавця, це поняття є абстрактним і об'єднує волю кожної людини, права і свободи якої є головною рушійною силою всієї людської діяльності. У своєму прагненні до національного суверенітету люди, які не мають власної держави, об'єднуються в боротьбі за національне самовизначення. Загальна воля визначає участь окремих громадян у політичному житті держави [46, с. 360; 99, с. 293].

У 1909 р. за ініціативою правознавця було засновано Товариство україно-руських правників, яке об'єднало національно свідомих юристів Галичини й Буковини. Упродовж 1910-1913 рр. він редагував орган товариства «Правничий вісник». В еміграції Станіслав Дністрянський стає одним із засновників Українського вільного університету. У 1919 році з його ініціативи у Відні було засновано Товариство прихильників освіти, яке очолило створення університету. У листопаді 1920 року проводилися лекції, що згодом трансформувалися у систематичні навчальні курси. Урочисте відкриття УВУ у Відні відбулося 17 січня 1921 року. С. Дністрянський першим очолив факультет права і суспільних наук як декан [1].

За сприяння С. Дністрянського у 1923 р. було засноване Українське правниче товариство у Чехословаччині. У жовтні 1933 р. до 10-річного ювілею правничого товариства С. Дністрянський скликав у Празі Український науковий правничий з'їзд. У 1925 р. заснував Українське історично-філологічне товариство у Празі. Період життя в еміграції був часом активної і плідної діяльності. У 1923 р. він написав третю частину

«Загальної науки права і політики», а у 1926 р. побачила світ четверта частина; дві частини залишилися в рукописах [1, с. 19–22].

Науково-дослідницька діяльність періоду еміграції стосувалася питань міжнародного, церковного, державного права, зокрема учений видав низку праць з окресленої тематики. Науковець також працював у Німецькому університеті в Празі (1929-1933 рр.) та празькій Вільній школі політичних наук (1928-1930 рр.), співпрацював із Українською господарчою академією в Подєбрадах і Українським науковим інститутом у Берліні [1, с. 19–22; 28; 118, с. 378–383].

Наукова спадщина С. Дністрянського налічує близько 140 праць, присвячених питанням теорії та історії держави і права, сімейного, авторського, державного, міжнародного приватного та цивільного права [1, с. 19–22].

Правознавець розпочав свою кар'єру у сфері цивільного права, однак згодом його увага зосереджувалася на загальних теоретичних, філософсько-правових питаннях. Практична доцільність побудови української державності спонукала його зосереджуватися й на конституційному праві. З-поміж його праць варто виокремити такі: «Природні засади права» (Львів, 1911); «Погляд на теорії права та держави» (Прага, 1925); «Звичаєве право - а соціальні зв'язки» (Львів, 1902); «Чоловік і єго потреби в правній системі» (Львів, 1900); «Причинки до історії і теорії міждержавного приватного права» (Прага, 1923); «Провідні думки в історії і теорії міждержавного приватного права» (Прага, 1923); «Загальна наука права і політики» (Прага, 1923) [1; 118, с. 378–383; 124, с. 621].

Науковий доробок С. Дністрянського заслуговує на особливу увагу з огляду на кількість його праць і широту дослідницьких зацікавлень ученого. У діяльності правознавця поєднувалися риси організатора науки, викладача, юриста-практика, громадського та політичного діяча. Така

багатовимірність його постаті дає підстави розглядати С. Дністрянского як одного з провідних представників української правничої думки кінця XIX – першої третини XX ст.

3.2. Обґрунтування державно-правової доктрини О. Ейхельманом

На нашу думку, Отто Ейхельман акцентував увагу на принципі самовизначення народу та необхідності наповнення європейського інформаційного простору відомостями про ресурсний потенціал українців і державну незалежність України. Водночас він прагнув передати своїм учням власний науковий і практичний досвід, здобутий у сфері правознавства, державного управління та міжнародно-правової діяльності.

Отто Оттонович Ейхельман – громадсько-політичний діяч, правознавець, фахівець з питань державного та міжнародного права [8].

Отто Оттонович Ейхельман народився під Петербургом у 1854 році. Його батьки були прибалтійськими німцями, які сповідували лютеранство. У 1872 році він закінчив навчання в Ревельській гімназії (нині Таллінн, Естонія), а через три роки здобув юридичну освіту в Дерптському університеті (нині Тартуський університет, Естонія). Отримавши ступінь магістра, він переїхав до Ярославля, де був призначений доцентом юридичного факультету Демидівського університету. У 1880 році захистив дисертацію з права в Університеті Святого Володимира в Києві; через два роки переїхав з Ярославля до Києва, де очолив кафедру історії зарубіжного права на юридичному факультеті університету [8].

Німець за походженням, Ейхельман став палким українським патріотом і захисником усього українського в Києві. Отто Оттонович був прихильником ідей Михайла Драгоманова, який розглядав державу як «федерацію громад». Окрім викладання в Київському університеті, О. Ейхельман брав активну участь у київській міській політиці: у 1898-

1906 роках він був членом Київської міської думи, у 1905 році Отто Ейхельман став ректором юридичного факультету Київського університету, а в 1908 році – Київського комерційного університету [8; 99, с. 285–286].

Після проголошення Центральної Ради він активно долучився до розбудови молодій українській держави; у 1918 році працював у Міністерстві торгівлі та промисловості. У рамках Брест-Литовського мирного договору брав участь у підписанні економічної угоди між Українською Народною Республікою та Німеччиною і Австро-Угорщиною. Потім перейшов на роботу до Міністерства закордонних справ Української Народної Республіки, де обіймав посаду товариша (заступника) міністра, а згодом заступника міністра закордонних справ [8].

Після переїзду до Чехословаччини О. Ейхельман продовжив науково-педагогічну діяльність в українських освітніх осередках еміграції, зокрема в Українському вільному університеті в Празі, Українській господарській академії в Подєбрадах та Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова [99, с. 66].

В еміграційний період О. Ейхельман підготував власний проєкт Конституції Української Народної Республіки. Його концепція спиралася на федералістичні ідеї М. Драгоманова, тому в центрі проєкту перебували принципи федералізму та народного суверенітету. Учений прагнув обмежити надмірне посилення парламенту й водночас надати народові реальні механізми впливу на установчу владу через референдуми та плебісцити. За своїм змістом цей конституційний проєкт тяжів до традиції класичного конституціоналізму, сформованого під впливом британського, американського та французького революційного досвіду [13, с. 65].

Отто Ейхельман відомий як автор вагомого наукового доробку, діяч, який мав значний практичний досвід у сфері українського державотворення. Його діяльність була спрямована на обґрунтування й

утвердження незалежності соборної України. Він брав участь у важливих процесах доби національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., а після вимушеної еміграції не припинив своєї праці. За кордоном Ейхельман продовжував громадсько-політичну, наукову та педагогічну діяльність, зосереджуючи увагу на теоретичних і практичних питаннях розбудови української державності.

Наукову діяльність правознавець тісно поєднував із викладанням. У своїх працях і лекційних курсах він аналізував взаємозв'язок права, правового порядку та державної влади, а також приділяв увагу співвідношенню особистої, громадянської й політичної свободи людини в державі. Педагогічний досвід О. Ейхельмана був затребуваний і в еміграції: його запросили до професорсько-викладацького складу інституту імені М. Драгоманова у Празі [99, с. 66].

У 1923 році слухачі економічно-кооперативного відділу Української господарської академії упорядкували й видали для внутрішнього користування його курс лекцій «Енциклопедія права». Через брак коштів на друк юридичної літератури в УВУ О. Ейхельман самостійно підготував для студентів машинописні праці «Основи права» у 1927 році та «Історія державних конституцій» у 1928 році. У наступні роки він також викладав курси, присвячені Лізі Націй, політичному праву, загальній науці права та міжнародному судочинству [99, с. 147–148; 34].

О. Ейхельман у своїх працях розглядав державний устрій крізь призму поширених у тогочасній політико-правовій думці моделей. Він виокремлював три основні форми: конституційну монархію, демократичну республіку та союз держав. Критерієм такого поділу для вченого була кількість осіб, які здійснюють державну владу. За своєю суттю ця класифікація перегукується з античною традицією осмислення форм правління, зокрема з ідеями Платона й Аристотеля, однак подана у більш узагальненому й спрощеному вигляді [99, с. 194].

О. Ейхельман трактував сучасну культурну державу як стійку форму політико-правової організації вільних громадян, об'єднаних спільною територією та підпорядкованих верховній владі. Водночас важливою ознакою такої держави він вважав активну участь громадян в управлінні суспільними справами.

У розумінні О. Ейхельмана призначення держави полягало у створенні умов для розвитку різних верств населення, зокрема в інтелектуальній та економічній сферах. Водночас держава мала гарантувати внутрішню й зовнішню безпеку, не втручаючись без належних підстав у культурне та духовне життя громадян. Важливим елементом такого підходу була повага до індивідуальної свободи людини, а також до самостійності соціальних груп в економічній, духовній і культурній площинах [34, с. 30].

О. Ейхельман наголошував, що держава повинна існувати не сама для себе, а для людей, які становлять її населення. Її владна сила має бути спрямована на якнайповніше забезпечення суспільних інтересів і потреб громадян. Саме такий підхід учений вважав справедливим і раціональним, адже лише він може обґрунтувати легітимність державного верховенства, про що тривалий час зазначала правова наука. Водночас Ейхельман зауважував, що в реальній практиці здійснення влади це етичне розуміння держави часто використовувалося нещиро: за ним нерідко приховували старі уявлення про державну владу як про привілей або особливе надбання вузького кола осіб.

В еміграційний період О. Ейхельман зосередив свою наукову увагу на правовому осмисленні міжнародних відносин, аналізі геополітичних процесів та визначенні місця України в тогочасній системі світової політики. Водночас він розробляв питання правової організації держави й адміністративного управління, спираючись на зарубіжний досвід і пристосовуючи його до українських державотворчих потреб. Через складні

політичні умови значна частина його наукової спадщини не збереглася до нашого часу. До найвідоміших праць ученого належать: «Історія державних конституцій», «Система публічно-правової влади в сучасній державності», «Система виконавчої влади в державі», «Суть демократичного принципу й зміст конституційної державності», «Промислове право», «Основи права», «Побутові підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права» (ч. 1), «Вступ до курсу адміністративного права» та інші. [99, с. 44–45, 199].

Правознавець виокремлює ключові базові принципи політичного, державного існування. По-перше, правова держава повинна будуватися за логічними принципами, що відповідають реальним державотворчим процесам. По-друге, активна участь суспільства у політичному та громадському житті повинна бути вільною та раціональною. По-третє, свобода людини буде забезпечена і реалізована за умови поділу влади на виконавчу, законодавчу, судову. По-четверте, держава й право перебувають у постійній взаємодії. По-п'яте, розвиток держави й права здебільшого зумовлений прагненням та активною і доцільною діяльністю самого суспільства в цьому напрямі. По-шосте, тільки за певного рівня самоусвідомлення громадянство сповідує високі ідеали, що позитивно впливає на динаміку політико-правового існування держави. По-сьоме, і держава, і право можуть здійснювати розвиток на користь народу за умови розумної співпраці між громадянами [34].

У своїх наукових роботах і навчальних курсах Отто Ейхельман аналізував право не як відокремлену систему норм, а як явище, що тісно пов'язане з правопорядком, державною владою та способами її юридичного стримування. Важливе місце в його поглядах займало питання взаємодії держави й закону, а також визначення оптимального співвідношення між особистою, громадянською і політичною свободою людини в умовах організованого державного життя.

Значна частина наукових зацікавлень ученого була пов'язана з проблемами формування державності. У своїх працях він звертався до питань міжнародно-правових відносин, адміністративної організації, розвитку місцевого самоврядування, зміцнення правових і соціальних зв'язків у суспільстві, а також теоретичного обґрунтування федеративної моделі державної влади.

Науковий доробок О. Ейхельмана становить вагому цінність не лише для теорії, а й для практики української державно-правової думки. Його діяльність була безпосередньо пов'язана з національно-визвольними змаганнями 1917–1921 рр., а після еміграції він продовжив громадську, наукову та освітню працю, спрямовану на осмислення шляхів становлення незалежної й соборної України.

Проект Конституції УНР (Основних Законів держави) професора Отто Ейхельмана (1921 р.) відомий як найбільш конкретний конституційний документ в українській політико-правовій думці того часу (складається з 15 розділів і 345 параграфів) [51, с. 149–219].

Федералістську концепцію вчений продовжив у цій праці. Він поставив компетенцію федерального уряду на перше місце після федеральних земель і самоврядних одиниць. В основу проекту було покладено впровадження в державний устрій УНР засад федеративно-державного устрою з парламентською формою державного правління. Учений запропонував нові територіальні одиниці – «землі» замість губерній, які слід розмежовувати з урахуванням особливостей населення, економічних умов, топографічної конфігурації [51, с. 156].

У конституційному проекті О. Ейхельмана землі розглядалися як важливі самоврядні одиниці з широким колом власних компетенцій. Вони мали право ухвалювати нормативні акти, забезпечувати їх реалізацію, здійснювати тлумачення правових приписів, а також контролювати управління внутрішніми справами відповідної території [51, с. 156].

Особливо помітним у проєкті було розширення повноважень земель у сфері публічного управління, зокрема щодо участі в укладенні окремих міжнародних домовленостей. Водночас така діяльність не була повністю самостійною, оскільки передбачала попереднє погодження з відповідними федеральними міністерствами [51, с. 156].

Водночас у проєкті не було достатньо деталізовано механізм зміни адміністративно-територіального устрою. Тому невизначеним залишалося питання, за якою процедурою мали створюватися, реорганізовуватися або змінюватися землі, округи й громади. Незважаючи на цю недоопрацьованість, підхід О. Ейхельмана демонструє його послідовний інтерес до місцевого самоврядування як важливої складової демократичної моделі державного управління.

Вступ головним чином зосереджується на місцевій громаді, яка може бути як сільською, так і міською, оскільки вона служить основним будівельним блоком для створення демократично-республіканської держави. Науковець пропонує вирішувати всі локальні проблеми, які спроможна вирішити громада (об'єднання громад), передавши максимум десять питань до самостійного органу влади. Повноваження щодо регулювання цієї діяльності мають бути обмежені лише тим, що є суттєвим для більших територіальних одиниць, які роблять внесок у загальнонаціональну роботу в ширшому масштабі, оскільки менші одиниці та їхні спілки можуть не мати можливості впоратися з цим [51, с. 152].

Якщо розглядати сучасні наукові напрацювання щодо розмежування державних та самоврядних функцій, то запропоновані Отто Ейхельманом наукові засади є цікавими та вельми корисними. Так, правознавець пропонує розподіл державних функцій між громадою, повітом, землею і державою здійснювати на принципах їх максимальної передачі на нижчі рівні управління з обов'язковою їх прив'язкою до громадських справ, що абсолютно відповідає принципу субсидіарності. Прикметною якістю

демократичності мислення О. Ейхельмана є теза про те, що державна побудова має розпочинатися від фундаменту сільських і міських громад. Ключова теза мислителя не втрачає актуальності і в умовах сучасних подій: «Держава для народу. Народ – початок фундаменту. Держава – завершення для нього» [51, с. 153].

Формування правової держави вимагає послідовної реалізації низки ключових принципів в адміністративній практиці. З погляду О. Ейхельмана, однією з головних ознак правової держави є наявність ефективних форм контролю за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів. Системи державного устрою повинні передбачати і впроваджувати механізми взаємної відповідальності держави і персональної та юридичної відповідальності посадових осіб за дії, вчинені від імені держави. Як громадяни, так і представники органів державної влади повинні керуватися законом і підкорятися йому. Умовою такого контролю є створення системи управління державою на засадах поділу влади. У проєкті Конституції Української Народної Республіки вчений пропонує поділ влади не за класичною моделлю, а на такі групи: 1) верховні та установчі органи; 2) законодавчі органи; 3) виконавчі органи; 4) судові органи; 5) контрольні органи. Реалізація національного суверенітету є головним принципом його проєкту, оскільки передбачає широке запровадження системи референдумів. З погляду мислителя, головною основою побудови національної незалежної держави є реалізація демократичного республіканського принципу, змістом якого є участь народу у вирішенні та виконанні громадських і політичних справ, а також можливість працювати на користь держави [36, с. 8].

В основу проєкту покладено доречне і прогресивне, на думку автора, гасло: «Держава для людей». Встановлення верховенства права неможливе без ефективної системи захисту та реалізації принципу незалежності судів і суддів, підкреслює О. Ейхельман. Судова влада повинна бути повністю

незалежною від виконавчої. Дослідник перераховує основні принципи організації та функціонування судової влади: суди повинні бути повністю незалежними від виконавчої влади; судді можуть бути звільнені з посади та притягнуті до відповідальності за зловживання владою лише за рішенням суду; судді не можуть бути переведені на іншу посаду або в іншу місцевість без їхньої згоди. У своїй професійній діяльності судді повинні діяти виключно в межах закону і бути вільними від будь-якого зовнішнього тиску. Судовий розгляд має відбуватися у відкритому режимі. У разі незадоволеності рішенням його можна оскаржити до суду вищої інстанції. Якщо зацікавлена сторона незадоволена рішенням суду, вона може подати апеляцію до Апеляційного суду. У випадку незгоди з рішенням апеляційної інстанції зацікавлена сторона може звернутися до касаційного суду. Касаційний суд залишає судовий вирок чинним або, за умови наявності порушень, скеровує справу до суду на повторний перегляд [114, с. 25]. Головним принципом проєкту Основного Закону УНР Отто Ейхельмана є ідея федералізму і повного суверенітету. Вони обмежують абсолютизм парламенту і зміцнюють позиції установчої влади. В основу цього проєкту Конституції було покладено новітній класичний конституціоналізм, джерелом якого вважалися англійська, американська і революційна французька конституції.

Отто Ейхельман посідає помітне місце в історії української державно-правової думки як автор проєкту Конституції основних державних законів Української Народної Республіки 1921 р. Попри німецьке походження та народження на території Російської імперії, він пов'язав свою наукову й громадсько-політичну діяльність з українським державотворчим рухом і послідовно підтримував ідею незалежної соборної України.

Його участь у подіях Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. дала змогу поєднати теоретичні правові

напрацювання з практичним досвідом державного будівництва. Тому конституційні погляди О. Ейхельмана формувалися не лише в академічному середовищі, а й під впливом реальних політико-правових викликів того часу.

Фахову правничу освіту він здобув у Дерптському університеті. Викладацьку кар'єру розпочав у Демидовському юридичному ліцеї в Ярославлі, де працював спершу доцентом, а згодом професором державного та адміністративного права. Надалі його науково-педагогічна діяльність була пов'язана з Київським університетом Св. Володимира, де він очолював кафедру історії зарубіжного законодавства, а пізніше працював у сфері міжнародного права.

Концепція українського державного будівництва О. Ейхельмана розпочинається з обґрунтування ним політико-правових підстав української державності. Далі правознавець розглядає і пропонує можливі шляхи розвитку Української держави у всіх її напрямках на основі як національного, так і міжнародного державницького досвіду. Він декларує основні цілі українського народу у своїх державотворчих устремліннях. Метою боротьби юриста є вільна Україна без будь-якого іноземного втручання з використанням демократичних цінностей у вирішенні тогочасних політичних проблем [115, с. 3].

Доктрина Отто Ейхельмана, відображена у проєкті Конституції УНР, яка стосується методів установа, ключових засад державної організації та функціонування українського громадянського суспільства, є на часі, а також може бути застосована у державно-правовому житті сучасної України. [13, с. 67].

На глибоке переконання О. Ейхельмана, правова держава повинна забезпечувати всі соціальні гарантії та відігравати активну роль в організації соціальної політики, а також спрямовувати розвиток економічної політики на захист праці, а не надавати пріоритет лише

економічним цінностям. Держава зобов'язана захищати здоров'я і життя людини, яка займається як фізичною, так і інтелектуальною працею, використовуючи правову базу. Держава також має право контролювати трудові організації. Громадянам гарантується фінансова підтримка в разі хвороби, інвалідності або старості; робочий день не повинен перевищувати восьми годин, а суперечки між працівниками і роботодавцями повинні вирішуватися в будь-якому «роз'ємному суді». Працівники мають право організовувати профспілки для захисту та розвитку праці. Праця неповнолітніх, жінок, вагітних та матерів повинна бути під особливим захистом закону. Статус державних службовців має визначатися окремим законом про службу. Ейхельман є прихильником позитивної соціальної політики: «Кожний громадянин, що вийшов з під влади батьків чи опікунів має право цілком вільно визначати рід своїх занять в галузі економічної, або якої иньшої діяльності, що не заборонена законами і вільно розпоряджатися прибутками од своїх заробітків і майна.» [36, с. 86–87].

Мислитель прагнув виокремити певну систему законодавчих, економічних, соціальних гарантій, які надаються як працездатним громадянам, так і непрацездатним та соціально незабезпеченим верствам населення.

В еміграції О. Ейхельман працював у середовищі українських еміграційних освітніх установ: був пов'язаний з Українським вільним університетом у Празі; з Українською господарською академією та Українським високим педагогічним інститутом імені Михайла Драгоманова [99, с. 163].

Наукові інтереси О. Ейхельмана охоплювали широке коло питань, пов'язаних із правовою організацією політичної системи суспільства. У його працях простежується увага до проблем міжнародно-правових відносин, державного управління, адміністративних інститутів, місцевого самоврядування та правового регулювання суспільних відносин.

Окреме місце в доробку вченого посідали питання міжнародного права. Він працював над його систематизацією, аналізував природу міжнародно-правових норм і приділяв значну увагу методології викладання цієї галузі права. У цьому контексті його наукова спадщина поєднувала теоретичний аналіз із практичним баченням правової організації держави та міждержавних відносин [116, с. 35–40].

Переосмислення міжнародного права після Першої світової війни та утворення Ліги Націй стало одним із важливих напрямів наукових пошуків О. Ейхельмана. Цю проблематику він розкрив у праці «Побутові підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права», що була написана українською мовою та видана 1931 р. у Чехословаччині в еміграційний період його діяльності [99, с. 199; 35].

«...І саме цю велику і цілком непоправиму хибу з жалем визнають і самі ті авторитети в науці міжнародного права, що уперто твердять про переважне значіння звичаєвого права для позитивного м/права, вважаючи його навіть головним джерелом для цього останнього, бо вважають, що саме всі основні його норми мають своєю позитивною правовою підставою це джерело - звичаєве право. Проте, ці поважні письменники і не можуть подати ні одного бездоганного, реально-позитивного прикладу для підтвердження своєї основної тези. Таке відношення до цього суто-юридичного питання, навіть в боку видатних юристів, почасти пояснюється тим традиційним, майже інстинктивним жахом, який правники-догматики мають і досі перед кожним натяком на «природне право», яке для них заступає собою право звичаєве» – зазначав науковець – правник [35, с. 13].

На думку автора «...звичаєве право в його суто-юридичному значінню, яке загально визнається, не має цього значіння у м/праві, через фактичні, принципово йому властиві, життєві обставини, а тому не може бути і його фактичного прикладання у міжнародніх стосунках.» [35, с. 12].

О. Ейхельман пов'язував питання української державності з правом народу на самовизначення. У цьому контексті він наголошував не лише на політико-правовому обґрунтуванні незалежності України, а й на потребі представлення українського питання в європейському просторі через поширення відомостей про потенціал українського народу [99, с. 148].

У проєкті Основного Закону УНР центральне місце посідали ідеї федералізму та народного суверенітету. Через ці засади О. Ейхельман прагнув обмежити надмірну концентрацію влади в парламенті й посилити роль установчої влади народу, зокрема через механізми референдумів і плебісцитів. Дослідники зазначають, що його конституційна модель спиралася на традиції класичного конституціоналізму, сформовані під впливом британського, американського та французького революційного досвіду [13, с. 64–65].

За змістом конституційного проєкту Українська Народна Республіка мала постати як демократична республіка з федеративною організацією державного устрою. В основу розбудови незалежної держави Ейхельман покладав визначення українських етнографічних меж і послідовне впровадження демократично-республіканських принципів у систему публічної влади [36, с. 9–20; 13, с. 64–65].

«У її складі передбачалося формування самостійних адміністративних одиниць – «земель», фундаментом яких слугували сільська й міська громада. Кількість та назви земель у проєкті не зазначалися, вказувалося, що їх формування залежало від властивостей населення, економічних і топографічної специфіки» [13].

О. Ейхельман розглядав право і державу як основні, але не єдині засади організації суспільно-політичного життя. У його трактуванні ці явища перебувають у взаємній залежності: держава не може повноцінно функціонувати без права, тоді як право потребує державного захисту та гарантування для своєї реальної дії [114, с. 25].

На думку О. Ейхельмана, право має ґрунтуватися на засадах справедливості та розумності, а тому його застосування не може бути формальним або довільним. Воно повинно сприяти належному розвитку особистої, громадської та політичної свободи, а також спрямовувати державотворчу діяльність у раціональне та упорядковане русло [114, с. 25].

Побудову незалежної держави вчений пов'язував із визначенням її етнографічних меж і послідовним утвердженням демократично-республіканських принципів. У такій моделі народ мав бути не пасивним об'єктом управління, а активним учасником громадського й державного життя. Участь громадян, за цією логікою, повинна реалізовуватися на всіх рівнях організації влади: від місцевої громади до ширшого федеративного політичного об'єднання [36, с. 11–13].

Водночас Ейхельман не ототожнював народовладдя зі стихійним пануванням неорганізованої маси. Для нього справжня демократична влада мала спиратися на організовану політичну волю, правову культуру та відповідальне громадянське мислення. Саме така форма участі народу, на його переконання, могла стати основою для утвердження соціальної справедливості в державі [36, с. 11–13].

О. Ейхельман був не лише теоретиком права, а й діячем, чий досвід формувався в безпосередньому зв'язку з українським державотворчим процесом. Його участь у подіях 1917-1921 рр. надала його науковим ідеям практичного змісту, адже вони були спрямовані на обґрунтування політико-правових засад незалежної та соборної України.

Після вимушеної еміграції вчений не відійшов від української справи. У Чехословаччині він продовжив громадську, наукову, викладацьку й просвітницьку діяльність, зосереджуючи увагу на проблемах правового оформлення української державності та підготовки інтелектуального підґрунтя для її майбутнього розвитку.

Отже, державно-правові погляди О. Ейхельмана становлять важливу складову української правової думки першої половини ХХ ст. Їх значення полягає в історико-теоретичній цінності, спробі осмислити українське державотворення через призму конституціоналізму, правової організації влади та міжнародно-правового становища України.

Концепція О. Ейхельмана поєднувала аналіз державного устрою, принципів народного суверенітету, федералізму, правового порядку та міжнародних відносин. Саме така комплексність дає підстави розглядати його доробок як цілісну державно-правову модель, окремі положення якої не втратили наукового значення й у сучасному дослідницькому контексті.

Сучасний аналіз концепції О. Ейхельмана, з урахуванням викликів сьогодення, дозволяє акцентувати увагу на необхідності міцної правової основи для існування держави, її інституційній сталості та міжнародному визнанні, що залишається фундаментальним. У контексті сучасних викликів щодо суверенітету та територіальної цілісності України, розуміння цих аспектів, як їх бачив О. Ейхельман, набуває особливої значущості [35, с. 1–2].

Попри наявність окремих положень, що сьогодні можуть сприйматися як історично зумовлені або дискусійні з погляду сучасних демократичних підходів, концепція О. Ейхельмана зберігає наукову цінність завдяки акценту на правовій легітимації державної влади. Її можна розглядати як один із важливих етапів розвитку українського конституційного мислення та як матеріал для порівняння різних моделей організації державного устрою.

Звернення до наукової спадщини О. Ейхельмана дає змогу глибше простежити тяглість української державно-правової традиції та місце українських правників у ширшому європейському інтелектуальному контексті. Особливе значення має його прагнення обґрунтувати міжнародно-правове становище України й довести її здатність бути

самостійним суб'єктом політико-правових відносин навіть у період втрати реальної державної незалежності.

Отже, теоретико-правовий доробок О. Ейхельмана може бути використаний як підґрунтя для критичного аналізу українського державотворчого досвіду та осмислення сучасних проблем розвитку держави і права. Його ідеї дають змогу розглядати українську державність у двох взаємопов'язаних вимірах: як внутрішньо організовану правову систему та як самостійного учасника міжнародно-правових відносин.

3.3. Теоретико-правові ідеї у науковому доробку В. Старосольського

Володимир Старосольський за фахом був знаним українським юристом, ученим, фахівцем у науці права та соціології. Серед емігрантського середовища його знали як культурну та дуже інтелігентну людину. У Львові його шанували діячі різних громадсько-політичних поглядів і переконань, однак критичне ставлення В. Старосольського до більшовицької влади в Україні поєднувалося з певним ідеалістичним захопленням радянською Україною [99, с. 146].

В. Старосольський як адвокат може бути взірцем для студентів, які сьогодні навчаються на юридичних факультетах закладів вищої освіти, передусім у частині виступів на судових засіданнях. Він був талановитим і дуже потужним адвокатом, справжнім майстром своєї справи. Сучасні вчені наголошують на зразкових тактичних прийомах у фаховій діяльності юриста, високій загальній ерудиції стосовно відносин Польщі й України, відзначають також його надзвичайну красномовність. У праці «Промови українських адвокатів Галичини на політичних судових процесах початку ХХ ст.» розміщені якісно підготовлені, грамотні й логічно вибудовані з правничої точки зору промови В. Старосольського [99, с. 147].

В. Старосольський не відокремлював питання прав і свобод людини від ширшого національного контексту. На його думку, навіть розвинена система гарантій індивідуальних свобод не здатна сама по собі розв'язати національне питання, якщо не враховано політичні та колективні інтереси нації.

З-поміж масиву напрацювань юриста В. Старосольського варто виокремити такі: «Теорія нації» (1922 р.), «Партія в Конституції Чехословацької республіки» (1923 р.), «До питання про форми держави» (1925 р.), «Держава і політичне право» (1924 р.), «Внутрішня форма в соціологічній термінології: (Методологічні зауваги)» (1926 р.), «Методологічна проблема в науці про державу» (1925 р.), «Криза конституційної держави» (1933 р.), «Держава і право: причини до проблеми правости держави» (1934 р.), «Політичне право» (1950 р.) [92, 86, 89, 91, 87, 90] .

Прикметною характеристикою концепції В. Старосольського є поєднання соціологічного аналізу з увагою до суб'єктивно-психологічних аспектів держави. Саме така особливість його підходу дає змогу простежити, як правознавець пояснював державу не лише через формальні ознаки, а й через соціальні зв'язки, колективну волю та психологічні чинники [32, с. 82]. Виходячи з цього, він ставив під сумнів продуктивність досліджень, заснованих на «атомістичному розумінні», яке обстоював С. Рудницький. На думку В. Старосольського, зведення складного соціального явища до набору окремих зовнішніх ознак не дає змоги розкрити його сутність [92, с. 11–15].

В. Старосольський орієнтувався на європейську правову традицію, у центрі якої перебували ідеї свободи особи, правової обмеженості влади та пріоритету права над свавільним державним примусом. У його розумінні правова держава не могла існувати без визнання людини самостійною цінністю, а її права мали визначати межі діяльності законодавця.

Особливе значення вчений надавав політичним і суспільним правам, оскільки саме через них особа включається в життя держави й суспільства. Ці права, за логікою В. Старосольського, повинні були слугувати не декларативним доповненням до законодавства, а критерієм його змісту, напряму розвитку та допустимих меж правового регулювання.

Людину він розглядав як носія реальних інтересів, які мають отримувати правове визнання й захист. Відповідно, держава у його концепції постає не абстрактною владною конструкцією, а спільнотою людей, що фактично здійснюють державну владу. Законодавча влада, створюючи норми державного права, має відображати потреби, ідеї, боротьбу та культурний досвід суспільства і його окремих груп.

В. Старосольський сформував власну систему поглядів на основні питання розвитку держави і права. Його вчення являє собою розумний баланс декількох теоретичних підходів до вивчення цього питання, що долає кожен з двох крайнощів, спираючись на досягнення актуальної на сьогодні теорії праворозуміння: соціологічної, історичної, природно-правової та позитивістської. Поряд із цим не можна не помітити особливого інтересу вченого до ідеї соціологічної юридичної школи, яка вирішальним чином вплинула на більшість його правових поглядів. С. Дністрянський, характеризуючи напрям наукових пошуків В. Старосольського, найбільш успішно у цьому плані резюмував, що, розуміючи важливість методологічних проблем, він шукав їх вирішення в сучасному науковому напрямі, у школі неокантіїців і нормативістів, а також у боротьбі за соціологічне розуміння права і держави, щоб знайти свій власний шлях [93, с. 138].

В. Старосольський був близький до тих дослідницьких підходів, у яких нація тлумачилася через об'єктивні ознаки, внутрішнє самовизначення спільноти. У цьому контексті для нього важливою була

позиція Е. Ренана, який наголошував на значенні волі, свідомого бажання належати до певної спільноти та творити з нею єдине колективне ціле.

Зокрема він був прихильним до доктрини Манчіні, що після розвитку поглядів на націю відіграла достатньо вагоме значення. Згідно з цією доктриною над усім перебувають моральні чинники, джерелом яких є національна самосвідомість, тобто коли людина відчуває належність, без якої усі чинники повинні залишитися хиткими та невпевненими [65, с. 104].

Однак правознавця В. Старосольського не повною мірою задовольняв той факт, що Манчіні не розмежовував об'єктивних і суб'єктивних чинників визначення нації. Тому він намагався розвивати свої погляди в напрямі підкреслення суб'єктивного моменту, який самостійно визначає існування нації. Варто зауважити, що саме національна свідомість була центральною в концепції В. Старосольського щодо виникнення нації. Відзначаючи її вирішальне значення для формування держави, В. Старосольський не дав ані спеціального визначення, ані детального аналізу природи цього явища. Тому його розуміння національної свідомості складається з більш часткових і певною мірою доречних індивідуальних ознак [65, с. 104].

На це вже звертав увагу В. Масненко: «він не завжди ясно вказує, чи якесь визначення нації є тільки теоретично витвореною ідеєю (концептом), що досі не була здійснена або ж і в принципі не може бути втіленою у реальність – чи маємо справу з визначенням, що претендує на пояснення тих реальних об'єктів, які люди називають «націями» [65, с. 104].

Доробок Володимира Старосольського у галузі юриспруденції належить до найцінніших надбань української політичної та правової думки кінця XIX – початку XX ст. Погляди вченого на державу і право сформовані під безпосереднім впливом видатних представників найвпливовіших у Західній Європі наукових шкіл та напрямів. Вони

становлять оригінальну, синтетичну, структурно-завершену концепцію з елементами соціальної, позитивістської та природної теорій походження і розвитку держави та права. Саме завдяки використанню такого інтегрованого підходу В. Старосольському вдається отримати повніше та об'єктивніше бачення багатьох досліджуваних проблем, а також оптимальних шляхів їх вирішення. «З огляду на це, розроблена В. Старосольським державно-правова концепція, ядро якої становлять ідеї конституційної (правової) держави з її невід'ємними постулатами народного суверенітету та демократії, принципу поділу влади, системи основних прав людини, має усі шанси стати успішною спробою інтеграції західноєвропейських демократичних цінностей у теорію та практику вітчизняного державо- та правотворення» [45, с. 245].

В. Старосольський, аналізуючи абсолютистичну монархію, підкреслював зосередження верховної державної влади в руках монарха. Учений пов'язував це з формуванням поняття суверенності, централізацією влади та утвердженням монарха як єдиного носія найвищої державної волі в межах відповідної території. [91, с. 186].

За В. Старосольським, правове і політичне становище глави республіки значною мірою визначається способом його обрання. Якщо глава держави обирається парламентом, це створює певну, щонайменше моральну, залежність від законодавчого органу. Натомість глава держави, обраний безпосередньо народом, має більш самостійне, авторитетне й політично вагоме становище щодо законодавчої влади. Припинення повноважень носія верховної влади, незалежно від форми правління (монархічної чи республіканської), пов'язується зі смертю або усуненням від влади. Особливий юридичний статус глави держави виявляється у спеціальному становищі в цивільному та кримінальному праві, праві на матеріальне забезпечення й представницькі витрати, а також у почесних правах: титулі, персональних почесностях, супроводі тощо. Окремі

конституції передбачають право глави держави достроково розпускати парламент, інколи лише за наявності спеціальних обставин. Таке право розглядається як один із найсильніших легальних інструментів політичного впливу [61, с. 161–163].

У курсі «Політичне право» В. Старосольський розглядав співвідношення поділу влад із принципом народного суверенітету та проблемою репрезентації народної влади. [91, с. 134].

У межах теорії поділу влад народ розглядається як первинний носій законодавчої влади. Проте безпосередня форма народоправства, за якої громадяни самі виконують роль непохідного законодавчого суб'єкта, є радше винятком, ніж типовою моделлю організації влади. У сучасних державах переважає опосередковане народовладдя, що ґрунтується на принципі представництва. За цієї моделі законодавчі повноваження здійснює спеціальний орган, сформований шляхом виборів, а народ реалізує свою суверенність через делегування йому права виражати загальну волю у процесі законотворення.

Юрист наголошує, що демократія щільно пов'язана з почуттям національної належності та зв'язана в «психічно в одну суб'єктивну цілість» [92, с. 78].

У процесі боротьби за владу в державі демократія спиралася, насамперед, на спільноти, витворені на релігійному ґрунті, «споєні релігійним почуттям маси», а не лише розумінням спільного інтересу. Проте В. Старосольський не перебільшує роль релігії як націєтворчого чинника. Він відзначає, що «релігійний чинник впливає в даних умовах позитивно і негативно на творення національної спільноти, якої джерелом і творцем є боротьба за політичну суверенність. «Зміна віри, або закінчення її домінуючої ролі не впливає на буття нації, хоч вона і виступала в свій час майже виключно в релігійній формі» [92, с. 80].

Тенденції набуття нацією державної форми вчений відзначає у ранню добу конституційної держави, коли розгорнулася визвольна боротьба деяких народів (поляків, угорців, ірландців та ін.). Із середини XIX ст. італійський теоретик права Манчіні підніс право кожної нації на власну державність до значення загального принципу. Він вважав, що право повинно засновуватися на національному принципі, який він назвав «святою та божеською справою». Цей принцип перетворювався на дієвий чинник для поневолених націй у міру того, як вони «відроджувалися», переходили від стадії культурної до політичної. Незважаючи на спротив панівних націй, римської церкви, цей принцип набував значення реальної сили політичних змагань. Конкретного політичного змісту національний принцип набував у двох вимогах: кожна нація має бути державою; вся (єдина) нація має бути однією державою. Тому цей принцип спрямовувався проти існуючих імперій. По-перше, він передбачав об'єднання в одну державу там, де одна нація перебувала в межах різних держав. По-друге, він вимагав розпаду держави, яка охоплювала у своїх межах різні нації. Інколи національний принцип діяв одночасно в обох напрямках там, де нація була поділена між декількома державами і в кожній з них була поневоленою. Так створювався ґрунт для формування політичних гасел національного визволення та возз'єднання [21, с. 199].

З погляду демократії, зазначає В. Старосольський, справа виглядає інакше. Народ має активно виступати, ця активність неминуче вимагає прагнення залишатися в одній політичній державній організації. Бажання частини населення держави вийти з неї, політично відокремитися перекреслює можливість «загальної волі». В. Старосольський підкреслює, що досягнення «загальної волі» можливе лише у суспільстві внутрішньо нероз'єданому. «Тільки в межах такого суспільства можна уважати, що голосування та вирішування справ переголосованням є способом

«находити» «загальну волю», як це сформулював Руссо. Тільки в такому суспільстві є можливим здійснення демократії» [86, с. 445].

З позицій теорії поділу влад народ є вихідним джерелом законодавчої влади. Проте у реальному функціонуванні держави безпосереднє здійснення ним законодавчих повноважень трапляється досить рідко. Значно частіше народна суверенність виявляється через представницький механізм, коли громадяни шляхом виборів формують орган, уповноважений ухвалювати закони від їхнього імені. Саме тому сучасне народовладдя здебільшого має опосередкований характер і реалізується через систему політичного представництва [63, с. 325].

В. Старосольський зазначав, що боротьба за визволення та утвердження гідних умов суспільного існування розгортається у двох взаємопов'язаних напрямках: у сфері матеріальних, «річевих» інтересів вона має переважно раціоналістичний характер і спрямована на соціальну емансипацію поневолених класів; натомість у сфері стихійних станів і почувань вона постає як боротьба за національне визволення [92, с. 139].

Міжнародна співпраця у всіх сферах можлива як на основі домовленостей, так і на основі юридичних договорів і обов'язків. Для спільного постійного порозуміння та управління в якійсь сфері держави можуть утворити спілку. Так, на думку В. Старосольського, постають міжнародні адміністративні союзи, унії, які є першими етапами на шляху розвитку міждержавних взаємин. Участь у міжнародному союзі означає певне обмеження держави у вільному веденні своїх справ. Відтак старе розуміння держави вже не вписується в таке обмеження. Відповідно такі союзи перетворюють певну сферу життя на автономну від політичних відносин. Отже, існування цих союзів принципово відрізняє міждержавні зв'язки порівняно з попереднім станом. Другим типом зв'язків між державами є, на думку В. Старосольського, непостійні політичні зв'язки. Якщо метою перших є здійснення певного завдання, то мета політичних

зв'язків – отримання політичної вигоди. Тому мета лежить у суб'єктивній сфері. Її предметом є сила, значення міжнародного становища держав, що беруть участь у цих зв'язках, «їх суб'єктивний стан» [86, с. 369–371].

В. Старосольський детально аналізував процес організації союзної федерації. Насамперед він намагався з'ясувати, як виник феномен союзної держави на тлі прагнень погодити вимоги політико-організаційної централізації з децентралізаційними, а також як організаційні форми федерації мають різною мірою враховувати ці протилежні вимоги. Рух до об'єднання зумовлює зміцнення становища союзної держави. Партикулярні течії вимагають зміцнення становища у федерації держав-складових. Залежно від того, які тенденції сильніші, складаються відносини між федерацією, її складовими та організацією союзної держави. Проте організаційні відмінності мають залишатися в певних межах, поза якими втрачається зв'язок союзної держави. Коли наявне надто зміцнене становище федерації за рахунок окремих держав, то союзна держава перестає бути союзною, «вона стала би незложеною, а тільки zdeцентралізованою державою» [86, с. 385].

Аналізуючи методологічні підходи до вивчення політичної науки, В. Старосольський виокремлював три основні напрями: юридичний, соціологічний і соціолого-правовий. Перші два він оцінював критично, оскільки кожен із них окремо не давав змоги повноцінно розкрити природу держави та політичних явищ. Найбільш продуктивним учений вважав соціолого-правовий, або дуалістичний, підхід, який поєднував переваги юридичного й соціологічного методів. Саме такий синтез, на його думку, дозволяв досліджувати державу комплексно: з одного боку, як правове явище, а з іншого, як елемент суспільного життя, зумовлений соціальними, психологічними, культурними та іншими чинниками [32, с. 82].

Соціологічний підхід, за В. Старосольським, виходив із того, що держава і право не є тотожними явищами, тому увага зосереджувалася на

суспільних умовах і чинниках, які визначають діяльність держави та її інститутів. Натомість юридичний метод розглядав державу і право як взаємопов'язані, фактично тотожні категорії та застосовувався для аналізу правового виміру політичного життя: з одного боку, реального здійснення права, а з іншого, правових намірів, що мають бути реалізовані на практиці. Саме тому В. Старосольський надавав перевагу дуалістичному підходу, який поєднував соціологічний і юридичний методи. Такий підхід, на його думку, давав змогу повніше розкрити природу держави, оскільки правові явища мають соціологічний зміст, а соціальні процеси нерідко пов'язані з правовими питаннями. На відміну від формально-юридичної «правової догматики», соціологічний аналіз цікавиться не лише змістом правових норм, а й причинами та умовами їх виникнення, тобто їхньою реальною, «дійсною» дією в суспільстві [32, с.82].

Таким чином, ідеться про те, що вони є справді реальною, фактичною схемою для людської поведінки, – люди в їх «діяльних взаємовідносинах», вчинки яких можуть і не відповідати змісту фактичних юридичних норм, що існують у суспільстві. Долаючи крайнощі соціологізму та юридизму, В. Старосольський спирався на їхні здобутки, вважаючи, що жоден з цих методів не позбавлений наукової цінності, а проблема полягає лише в тому, у яких межах ця концепція правомірна і з якою метою можна використовувати цей метод. Він творчо використав передові соціологічні ідеї свого часу, акцентуючи при цьому важливість соціологічних, психологічних, юридичних, культурницьких та інших чинників. Отже, у методології дослідження держави В. Старосольський надавав перевагу не однобічному підходу, а поєднанню різних способів аналізу, зокрема психолого-культурного та правового. Він виходив із того, що політична наука має виявляти соціальні закономірності, які постають із самого суспільного життя людини і є результатом її діяльності. Тому дослідник політичних явищ працює з об'єктом, у якому вже присутній

людський інтелектуальний і культурний слід. Саме з цим В. Старосольський пов'язував значення «внутрішньої форми слів»: оскільки соціальні явища створюються людьми, то й поняття та назви, якими вони позначаються, також є продуктом людської думки [32, с. 82].

У методологічному баченні В. Старосольського держава може розглядатися як формально-правова конструкція, реальне суспільне явище, пов'язане з конкретними інтересами, діями та відносинами. З цієї позиції міжнародне право можна розуміти як систему норм, покликану впорядковувати взаємини між державами. Водночас держава як суб'єкт міждержавного права не є природним носієм чітко окресленого інтересу на зразок приватноправової юридичної особи. Її інтереси значно ширші, складніші й менш визначені, тому міждержавне право потребує формально-юридичного, соціологічного осмислення реальних інтересів, які стоять за діяльністю держав [89, с. 17].

В. Старосольський розглядав націю як природний осередок інтересів. Тому, на його думку, юридичне визнання й охорона національних інтересів фактично передбачали б визнання самої нації суб'єктом міжнародного права. Такий підхід відкривав би можливість подальшого розвитку матеріального міжнародного права та відповідних правових наслідків. Першою загальною засадою такого міжнародного права вчений вважав право нації на самоозначення [86, с. 345, 346].

В. Старосольський розглядав державу не як силу, що існує поза суспільством, а як організаційну форму певних суспільних груп. На його думку, живі суспільні сили не можуть цілком ігнорувати державу, адже для реалізації своїх прагнень вони мають активно співдіяти з нею. Водночас держава не повинна придушувати самостійність громадянства: її завдання полягає не в тотальному підпорядкуванні суспільної активності, а в поєднанні державного керівництва з простором для вільної ініціативи, діяльності й творчості громадян [86, с. 195].

Відзначимо погляди В. Ковальчука, що праці В. Старосольського є цікавими, цінними, вартими уваги в сучасний період, а саме вчення про політичні партії, природний історичний розвиток держави, права, різницю у категоріях «монархія», «республіка» та ін. [47, с. 244].

В. Старосольський акцентував, що «формалізація партійної діяльності бере початок з середини XIX ст. і пов'язана передусім із введенням загального виборчого права. Однак функції партій не обмежуються лише парламентською діяльністю, є набагато ширшими». Учений проводив розмежування між двома поняттями: «політична партія» і «парламентський клуб» [90].

У науковій і практичній діяльності В. Старосольського національна ідея була тісно пов'язана з правовим захистом українців. Після поразки ЗУНР він певний час відійшов від активної громадської роботи й адвокатури, зосередившись у 1920–1927 рр. на науковій праці в галузі державного права. Водночас подальше повернення до адвокатської практики було зумовлене суспільно-політичними обставинами Галичини під польською владою. Його захист українців у політичних процесах можна розглядати як форму служіння нації, адже професійна правнича діяльність Старосольського була нерозривно пов'язана з українським національним рухом і боротьбою за політичні права українців [33, с. 94–96].

В. Старосольський пов'язував постання нації передусім із виявом політичної волі. На його думку, саме прагнення спільноти до політичної самостійності та самовизначення є тим чинником, що надає їй ознак нації. Тому нація може сформуватися як політично активна спільнота навіть раніше, ніж остаточно оформиться народність. Вона виникає тоді, коли з'являється воля до власного політичного буття, і втрачає свою національну сутність тоді, коли це прагнення зникає [55, с. 87]. «Проблема націоналізації держави має практичне значення тільки там, де держава не

покривається з нацією. У національній державі покривається стихійна особовість спільноти з раціональним механізмом спілки, – підкреслював В. Старосольський, – нація знаходить там своє бажане практичне доповнення державним механізмом, а юридична особовість держави не є фікцією, бо їй відповідає реальна особовість населення держави» [87, с. 39–40; 88, с. 281–282].

Варто розглянути теоретичні положення В. Старосольського щодо ролі інтересу в генезисі соціальних об'єднань. Згідно з його концепцією, інтерес виступає як визначальний чинник у формуванні спілок, оскільки безпосередньо детермінує їх утворення. На відміну від цього, у процесі виникнення спільнот інтерес відіграє опосередковану роль, сприяючи створенню специфічного психологічного стану, на ґрунті якого формуються ці об'єднання. Після свого конституювання спільнота набуває автономії від первинного впливу інтересу та, більше того, сама стає центром його генерації.

Підхід В. Старосольського до трактування ролі економічних інтересів у процесі формування нації істотно відрізняється від домінуючої на той час парадигми, яка акцентувала на спільних економічних зв'язках як основоположній умові та сутнісній характеристиці нації. Правознавець відходить від прямої детермінації, розглядаючи економічні інтереси не як націєтворчі чинники, а як підґрунтя, на якому утворюється певний суб'єктивно-психологічний стан. Ілюстрацією такого підходу є аналіз формування американської нації. В. Старосольський підкреслює, що американська нація сформувалася вже після інституціалізації державності, через певні суспільно-психологічні процеси, які були стимульовані, насамперед, боротьбою незалежність. Таким чином, економічні інтереси слугували каталізатором для розгортання націогенетичних процесів, але не їхньою прямою причиною [92, с. 40].

На переконання В. Старосольського, культура становить внутрішню основу існування нації, тоді як державність або політична організація є радше зовнішнім способом її виявлення. Держава, у цьому розумінні, не протистоїть культурі, а постає однією з форм її практичного вираження. Саме тому поділ націй на «культурні» та «державні» вчений вважав некоректним, адже і національна спільнота, і держава функціонують у межах культурного розвитку та не можуть бути від нього відокремлені. [92, с. 44].

В. Старосольський звертав увагу на те, що навіть нації, які не мають власної державності, здатні формувати політичні прагнення. Це він пов'язував із самою природою нації як цілісної спільноти, що охоплює людину не лише раціонально, а й емоційно та духовно. На його думку, нація не може обмежуватися виключно культурною сферою, адже її розвиток закономірно породжує прагнення впливати на всі сторони власного життя, зокрема й на політичну організацію. [92, с. 45]. У такому підході політичний і культурний виміри не виступають окремими різновидами націй. Радше йдеться про послідовні рівні їхнього становлення: культурна основа формує підґрунтя національного розвитку, а політична організація постає його більш зрілим етапом.

В. Старосольський із пересторогою ставився до підходів, у яких націю намагалися пояснити передусім через культуру як начебто сталу й об'єктивну ознаку. Він підкреслював, що модерне суспільство не є однорідним, тому й культура в межах однієї національної спільноти не може бути цілком єдиною. Усередині нації існують різні культурні середовища, зумовлені не лише етнічними, а й соціальними, економічними та іншими відмінностями.

На думку вченого, поняття «національна культура» нерідко використовується доволі умовно, адже воно може репрезентувати не всю націю, а лише погляди й культурні норми її провідних або панівних груп.

Саме ці групи часто намагаються ототожнити власне бачення культури з національною ідеєю загалом. Особливо гостро Старосольський критикував уявлення про так звану «культурну місію», коли одна спільнота проголошує свою культуру «вищою» і на цій підставі прагне нав'язати її іншим народам. Такі концепції він розглядав як ідеологічне прикриття колоніальної експансії європейських держав, що на практиці супроводжувалася примусом, насильством і жорстокістю.

Зважаючи на те, що праця «Теорія нації» побачила світ у 1922 році, ці міркування засвідчують далекоглядність Старосольського. Він фактично показав, що культура може бути не лише засобом самоусвідомлення нації, а й інструментом політичного домінування та маніпуляції.

Звернення до теоретико-правової спадщини В. Старосольського, зокрема до його фундаментальної праці «Теорія нації» (1922), відкриває можливість глибше осмислити запропоноване ним розуміння права, нації та державності. Його ідеї постали в умовах складних історичних трансформацій, коли українська політико-правова думка активно шукала концептуальні засади національного й державного самовизначення.

Ключовою ідеєю В. Старосольського, викладеною у праці «Теорія нації», є розуміння нації не лише як етнокультурної чи соціально-психологічної спільноти, а насамперед як юридично-політичного суб'єкта. Він відходить від суто етнічного розуміння нації, підкреслюючи її як спільність, що прагне до власної державності або до самостійного політичного життя. Це прагнення є конститутивним елементом нації. Право для В. Старосольського виступає інструментом реалізації цього прагнення, а також засобом організації національного життя [92].

У цій праці мислитель аналізує різні концепції нації (біологічні, психологічні, культурні) і переходить до власного, соціологічно-правового підходу. Він зазначає, що нація є «соціально-психічною єдністю, що

виявляється назовні в стремлінню до спільної, себто своєї власної державності» [92, с. 89].

В. Старосольський розглядає право не як щось, що нав'язується згори (позитивістський підхід у чистому вигляді), а як продукт внутрішньої самоорганізації нації. Правові норми та інститути виникають із потреб нації у врегулюванні її внутрішніх відносин, захисті інтересів та реалізації своїх цілей. Таким чином, право є відображенням «національного духу» й «національної волі», хоча й не в ідеалістичному, а в соціологічно-прагматичному сенсі.

В. Старосольський підкреслює, що правові норми, які створюються нацією, є виразом її внутрішньої життєдіяльності та прагнення до упорядкування [92, с. 102].

Хоча поняття «права на самовизначення» в тому вигляді, як його розуміють сьогодні, формувалося пізніше, ідеї В. Старосольського є важливим внеском у його теоретичне обґрунтування. Він вважав, що кожна нація має невід'ємне право на власну державність і на створення власної правової системи. Це право впливає не стільки з міжнародних декларацій, скільки з внутрішньої сутності нації як політично-правового суб'єкта. Для нього право було не лише сукупністю писаних норм, а й соціальним явищем, що формується під впливом суспільних відносин, національних традицій та політичних цілей [92, с. 89].

Теоретико-правові ідеї В. Старосольського, викладені у його праці «Теорія нації», є прикладом синтезу філософських, соціологічних та юридичних підходів до розуміння фундаментальних понять нації, держави, права. Він розглядав націю як активного політико-правового суб'єкта, який через створення власної держави і правової системи реалізує своє право на самовизначення та самоорганізацію. Його праці залишаються актуальними для осмислення процесу націєтворення, правового

будівництва та взаємин між нацією, державою та правом у сучасному світі, особливо в контексті українського досвіду [92].

Таким чином, теоретико-правова концепція В. Старосольського є значним внеском у розвиток української та світової правової думки. В. Старосольський не просто адаптував наявні західні ідеї, а творчо їх переосмислив, створивши цілісну та оригінальну концепцію, що враховувала специфіку українського соціально-правового розвитку.

Значення його доробку зберігається і сьогодні, особливо в контексті сучасних дискусій про взаємодію права та суспільства, роль психологічних чинників у правотворчості та правореалізації, а також про соціальну обумовленість правових норм. Його концепція демонструє, що ефективна правова система не може бути відірваною від соціальних реалій та психології індивідів, а також підкреслює необхідність глибокого розуміння історії для формування майбутнього права.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Період 1920-1940-х рр., позначений для України втратою державності, її роздробленістю та перебуванням у складі різних імперій і держав (Польща, Чехословаччина, Румунія, СРСР), стимулював активні пошуки теоретичних обґрунтувань права на власну державність та шляхів її відновлення. Внесок видатних юристів, таких як С. Дністрянський, О. Ейхельман та В. Старосольський, став ґрунтом для розвитку української правової думки, яка, незважаючи на несприятливі зовнішні умови, збагачувалася європейськими та власними оригінальними ідеями.

С. Дністрянський – видатний представник цього напрямку. Він здійснив вагомий внесок у розроблення вчення про правову організацію державного життя, що ґрунтувалося на соціологічному підході до права. С. Дністрянський активно обґрунтовував право українського народу на самовизначення та створення власної держави, розглядаючи її як форму

організації національного життя. Його діяльність, зокрема в Українському вільному університеті, сприяла формуванню покоління правників, які продовжували ці державотворчі ідеї.

О. Ейхельман зосередився на ґрунтовному обґрунтуванні державно-правової концепції через енциклопедичний підхід до права. Він детально аналізував форми державного устрою, їхні правові засади та функціонування. Його праці були спрямовані на адаптацію правових знань до потреб українського державотворення. Він підкреслював значення правової культури та правової свідомості для ефективного функціонування держави та дотримання закону, що є актуальним і для сучасної України, яка бореться з правовим нігілізмом.

В. Старосольський здійснив новаторський внесок у політико-правові ідеї, поєднавши соціологічний, психологічний та історичний підходи до розуміння права. Його концепція права як «волі організованої спільноти», а не лише як акту державної влади, «випереджала свій час». Він наголошував на психологічному вимірі права, стверджуючи, що норми набувають чинності лише тоді, коли вони внутрішньо прийняті індивідами. У контексті державотворення В. Старосольський активно досліджував роль нації у формуванні держави. Його праця «Теорія нації» (1922 р.) є прикладом досягнення об'єктивних та суб'єктивних ознак нації, що було досить важливим для обґрунтування права українців на власну державу. Загалом, його погляди вирізнялися прагненням створити теорію, що пояснювала б взаємодію соціуму, держави, права.

Узагальнюючи національно-державницький напрям української юридичної думки 1920-1940-х рр., представлений С. Дністрянським, О. Ейхельманом, В. Старосольським, відзначимо, що він характеризується: наполегливим обґрунтуванням права українського народу на державну незалежність на основі історичного та морального права; розробкою концепцій національної держави, що інтегрували європейські правові

традиції з українською специфікою та викликами; акцентом на ролі права як інструменту національного державотворення та національної єдності; витворенням цілісної системи поглядів на державу та право, що охоплювала як теоретичні, так і практичні аспекти їхнього функціонування; пошуком оптимальних форм державного устрою, які б відповідали національним інтересам.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному дослідженні теоретико-правових концепцій українських мислителів 1920-40-х рр. та визначенні їхнього місця у розвитку української державно-правової думки. Узагальнення одержаних результатів дало змогу сформулювати такі висновки:

1. З'ясовано, що у радянський період дослідження теоретико-правових концепцій 1920-40-х рр. переважно мало критичний та негативний характер. Праці українських правознавців замовчувалися, вилучалися з наукового обігу або оцінювалися крізь призму ідеологічних настанов. Концепції, що стосувалися національної державності, суверенітету та самовизначення, розглядалися в межах радянської ідеології, що унеможливлювало їх об'єктивний аналіз. Це призвело до спотворення цілісної картини розвитку української юридичної думки міжвоєнного періоду. Значний внесок у збереження та осмислення цього напрямку було зроблено українськими вченими в діаспорі. Зокрема, І. Лисяк-Рудницький, С. Наріжний та інші дослідники зуміли зберегти доробок низки українських мислителів і юристів, що дозволило закласти основу для подальших наукових студій. Попри обмежений доступ до архівних матеріалів в Україні, їхні праці стали важливим джерелом для сучасних науковців. Після здобуття незалежності було відновлено імена багатьох забутих учених, перевидано їхні праці, проведено низку досліджень. Концепції В. Липинського, С. Томашівського, В. Кучабського, С. Дністрянського, О. Ейхельмана, В. Старосольського стали предметом детального вивчення. Незважаючи на значний обсяг виконаної роботи, більшість наукових розробок часто зосереджуються на окремих персоналіях або вузьких аспектах їхніх поглядів, що зумовлює потребу в комплексному теоретико-правовому аналізі.

2. Визначено, що інноваційним напрямом у методології дослідження теоретико-правових концепцій 1920-1940-х рр. є поширення методологічного плюралізму, у межах якого важливого значення набувають принципи доповнюваності та комплексності. З метою забезпечення комплексного характеру дослідження його методологічну основу становлять принципи і методи розуміння об'єкта пізнання як цілісності. Застосування системного методу дозволяє розглянути взаємопов'язаність елементів, що формують закономірності розвитку української державно-правової думки цього періоду. Ключовим серед інших методів є історико-правовий метод, спрямований на вивчення еволюції теоретико-правових поглядів, аналіз суспільно-політичних умов їх формування, а також дослідження відповідних правових, політичних і наукових джерел. У поєднанні з порівняльно-правовим, формально-юридичним, герменевтичним та аксіологічним методами він дає змогу повніше розкрити зміст, ідейні витoki та значення досліджуваних концепцій.

3. Розкрито ключові погляди В. Липинського. Мислитель у своїх працях відзначає важливе значення прав і свобод людини для державотворення, вважає за необхідне їх законодавчо закріпити та гарантувати для всіх громадян держави. Учений виступав за децентралізацію і розвинене місцеве самоврядування, що сприяють максимальній реалізації прав особистості і прав громад. В. Липинський застосовує поняття «громадянство» (громадянське суспільство), «правосвідомість», «законність», «правопорядок», розглядаючи їх як необхідні елементи державного розвитку. Нація, з його погляду, це складні взаємовідносини держави і громадянського суспільства. Він не виокремлює конкретних об'єктивних чи суб'єктивних ознак нації, а визначає передумови, потрібні для її формування й розвитку, а саме: існування політично активної верстви, здатність цієї верстви до обмеження

свого імперіалізму та містицизму, розвиток у ній почуття патріотизму, наявність талановитих організаторів ідеології і добрих виробників продукції. На переконання В. Липинського, не може існувати нації без національної аристократії, а також нації без національної держави.

4. Констатовано, що С. Томашівський є одним із засновників консервативної школи української історіографії, автором головної ідеологічної засади – історичного покликання Галичини як українського «П'ємонту». З його позиції, саме завдяки близькості до Заходу та опорі на церкву і державу лише в межах Західної України вдалося зберегти українську самобутність. Політика, на думку мислителя, повинна ґрунтуватися на випробуваних історичним досвідом зразках державного функціонування країн Західної Європи. Головний внесок С. Томашівського у теорію держави і права, а також у сферу державотворчої думки, полягає у зосередженні уваги на важливості геополітичного чинника, церковно-релігійного компонента та інституційної спроможності держави як запоруки національного існування.

5. Охарактеризовано концепцію В. Кучабського, яка ґрунтувалася на політико-правових роздумах про консерватизм, де основними є принципи, що заперечують визначальну роль революцій в історії, а також на антипольському контексті, який об'єднував як етнічний, так і політичний чинники, і категоричному неприйнятті більшовизму як політичної сили та ідеології. Монархія, за В. Кучабським, повинна була стати найбільш придатною, ефективною та доцільною формою державного правління для України, в якій ключова роль належить провідній верстві (еліті), що характеризується вольовими якостями, військовими здібностями, аристократизмом і патріотизмом. У його концепції особливого значення набуває військово організована провідна верства, здатна забезпечити внутрішню дисципліну, політичну консолідацію та реалістичне протистояння зовнішнім загрозам.

6. Встановлено, що державно-правові концепції С. Дністрянського та О. Ейхельмана сформували два взаємодоповнювальні підходи до обґрунтування української державності. С. Дністрянський розглядав державу як правову форму організації нації та засіб реалізації її права на самовизначення, тоді як О. Ейхельман зосереджував увагу на конституційно-правових механізмах організації державної влади та утвердженні принципів правової держави. У концепції С. Дністрянського особливого значення набули ідеї народного суверенітету, правової організації державного життя, самовизначення народів, соціальної природи права. О. Ейхельман, зі свого боку, обґрунтовував федералістські, демократичні та конституційні засади української державності, акцентуючи увагу на правовому устрої держави, поділі влади, місцевому самоврядуванні, соціальних гарантіях і міжнародно-правовій суб'єктності України. Спільною рисою їхніх концепцій було прагнення поєднати національні інтереси з європейськими стандартами правового розвитку.

7. Виокремлено особливості концепції В. Старосольського, який застосовував соціологічний аналіз і зосереджувався на суб'єктивно-психологічних аспектах держави. В. Старосольський виступав прихильником західної традиції епохи Просвітництва та спирався передусім на принципи верховенства права та свободи індивіда. Визнаючи людину та її особистість найбільшою цінністю у правовій державі, науковець виділяв політичні та соціальні права. Особливість його підходу полягає в теоретичному визнанні цих прав найважливішими і найсильнішими. Вони повинні бути критерієм оцінки всього законодавства, встановлювати його напрями і межі, які не може порушувати жоден нормативно-правовий акт. Він визначав поняття «людина» як носія реальних інтересів, що здобувають правове визнання та охорону. Окремого значення у його доробку набуває вчення про націю як соціально-психічну єдність, що прагне до власної державності, а також

ідея права як форми організації суспільного життя і вираження волі організованої спільноти.

8. Доведено, що теоретико-правові концепції українських мислителів 1920-40-х рр., незважаючи на відмінності їхніх методологічних засад і політичних орієнтацій, були об'єднані спільною проблематикою державного суверенітету, права національного самовизначення та пошуку оптимальної моделі української державності. Встановлено, що в межах української правової думки міжвоєнного періоду сформувалися консервативний і національно-демократичний напрями, представники яких по-різному обґрунтовували засади державотворення, проте однаково виходили з необхідності існування самостійної української держави як передумови розвитку нації та реалізації її колективних прав. Консервативний напрям акцентував увагу на ролі еліти, територіальному патріотизмі, монархічних або авторитарно-організаційних формах державності, тоді як національно-демократичний напрям зосереджувався на праві народу на самовизначення, правовій державі, конституціоналізмі, демократичних механізмах організації влади та міжнародно-правовому визнанні України. У сукупності ці концепції становлять важливий пласт української державно-правової думки та зберігають значення для сучасного осмислення проблем державності, суверенітету, національної єдності та правового розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академік Станіслав Дністрянський. 1870–1935 : біобібліогр. покажч. / упоряд. М. Мушинка. Київ : Довіра, 1992. 93 с.
2. Андрусишин Б. І. Культурно-освітній фактор у державотворчих процесах Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. *Право України*. 2017. № 11. С. 117-135.
3. Андрусишин Б. І. На шляху до свободи : вибрані праці : нариси з історії укр. державності та права : до 60-річчя від дня народження. Київ : Вид-во Людмила, 2020. 699 с.
4. Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини : історія, сучасний стан та перспективи розвитку : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2011. 387 с.
5. Андрусяк Т. Г. Історіографія української правової думки періоду національної державності 1917–1923 років. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С. 17–26. DOI: <https://doi.org/10.30970/vla.2017.64.7294>
6. Андрусяк Т. Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) : монографія / Т. Г. Андрусяк ; Фонд сприяння розвитку української правової думки та пропаганди державних традицій «Право для України». Львів : Світ, 1998. 189 с.
7. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручник для вищих навчальних закладів / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко. Вид. 4-те, випр. та доп. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 552 с.
8. Басара-Тиліщак Г., Василик І. Нереалізовані Конституції України: конституційні проєкти ЗУНР і УНР та їх творці – доктор права, адвокат Станіслав Дністрянський та правознавець Отто Ейхельман. URL:

<https://www.hsa.org.ua/lectors/vasilik-irina-bogdanivna/articles/nerealizovani-konstytutsiyi-ukrayiny-konstytutsijni-proekty-zunr-i-unr-ta-yih-tvortsi-doktor-prava-advokat-stanislav-dnistryanskyj-ta-pravoznavets-otto-ejhelman> (дата звернення: 12.05.2025).

9. Бичук І. О. Українська національна ідея у віддзеркаленні консервативного світогляду // Соціологічні студії. 2013. № 1 (2). С. 5–10. URL:

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=socst_2013_1_3 (дата звернення: 17.04.2025).

10. Бліндер Н., Петровський О. Український консерватизм на теренах Східної Галичини: витоки та чинники формування: друга половина XIX – перша третина XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2011. Вип. 1. С. 51–56. URL: <https://file.lib.in.ua/pdf/blinder-natalia-ukrainskyi-konservatyzm-na-terenakh-skhidnoi-halychyny-vytoky-ta-chynnyky-formuvannia-druha-polovyna.pdf> (дата звернення: 01.12.2025).

11. Бойко О. Д. Історія України: посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 656 с. URL: https://radfiz.org.ua/files/k1/icukr/Bojko_O.D._Istorija_Ukrainy.pdf

12. Вайсхаймер В. До історії відносин німецького уряду та українських емігрантів-науковців у 1920–40-х рр.: досвід діяльності Українського наукового інституту в Берліні. *Україна модерна*. University of Toronto Press. 2022. Т. 32–33. С. 198–215. DOI: <https://doi.org/10.3138/ukrainamoderna.32.198>

13. Вісин В. В., Ленгер Я. І. Євроатлантичні традиції конституціоналізації державно-територіального устрою українських земель (на прикладі проєкту конституції УНР О. Ейхельмана). *Нове*

українське право. 2022. Вип. 1. С. 62–67.

DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.8>

14. В'ячеслав Липинський та його доба : в 5 кн. / упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ : Темпора, 2010. Кн. 1. 560 с.

15. В'ячеслав Липинський та його доба : в 5 кн. / упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ : Темпора, 2010. Кн. 2. 624 с.

16. В'ячеслав Липинський та його доба : в 5 кн. / упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ : Темпора, 2013. Кн. 3. 796 с.

17. В'ячеслав Липинський та його доба : в 5 кн. / упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ : Темпора, 2015. Кн. 4. 824 с.

18. В'ячеслав Липинський та його доба : в 5 кн. / упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ : Темпора, 2017. Кн. 5. 836 с.

19. Габінет Д. А. Ідеї парламентаризму в проектах конституцій незалежної Української держави періоду між світовими війнами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 14–18. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.33-1.pdf> (дата звернення: 10.08.2024).

20. Гелей С. Богдан Хмельницький як творець української державності в історичних працях Вячеслава Липинського. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України» (До 525-річчя Козацького руху в Україні та 425-річчя Українського реєстрового козацтва). Львів, 2017. С. 83–86.

21. Головка Д. В. Впровадження західноєвропейських демократичних цінностей у державно-правову концепцію В. Старосольського. Дев'ятнадцяті юридичні читання. Наука і освіта в Україні: актуальні проблеми розвитку : матеріали міжнародної наукової конференції (29–30 квітня 2025 р.). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. С. 197–199. URL:

<https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cc018e68-5e93-4f10-a62e-8c173ae15ba2/content> (дата звернення: 10.09.2025).

22. Головка Д. В. Концепція розбудови національної держави В. Липинського. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Право*. 2024. Вип. 41. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.41.04>

23. Головка Д. В. Обґрунтування державно-правової доктрини Отто Ейхельманом. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Право*. 2023. Вип. 40. С. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2023.40.02>

24. Головка Д. В. Теоретико-правові засади української державності у поглядах Василя Кучабського. *Альманах права*. Київ : Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2023. Вип. 14. С. 442–445. DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2023-14-442-445>

25. Головченко В. І. Кучабський Василь. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с. URL: <https://archive.org/details/dypl0ents/T-1/page/n609/mode/2up> (дата звернення: 21.07.2024).

26. Гундорова Т. Проявлення Слова: дискурсія раннього українського модернізму. Київ: Вид-во «Часопис «Критика». 2009. 441 с. URL: <https://uculture.com.ua/library/79> (дата звернення: 01.04.2026).

27. Давиденко М. Консервативна державницька концепція В. Кучабського. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2013. № 2. С. 30–34. URL: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/Osvita_regionu/osvita_regionu_2_2013.pdf (дата звернення: 01.07.2026).

28. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага : Наклад укр. ун-ту в Празі, 1923. 400 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12002/file.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

29. Дністрянський С. Нова держава. Відень ; Прага : Український скиталець, 1923. 29 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000029055> (дата звернення: 05.09.2024).

30. Дністрянський С. Провідні думки в історії і теорії міждержавного приватного права. Прага : Наклад укр. ун-ту в Празі, 1923. 22 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/17482/file.pdf> (дата звернення: 07.09.2024).

31. Древніцький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942). Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. 304 с.

32. Древніцький Ю. Наукова спадщина Володимира Старосольського у сфері юриспруденції. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2011. Вип. 1. С. 81–89. URL: <https://file.lib.in.ua/pdf/drevnitskyi-yurii-naukova-spadschyna-volodymyra-starosolskoho-u-sferi-iurysprudentsii.pdf> (дата звернення 09.06.2024).

33. Древніцький Ю., Василик І. Володимир Старосольський – адвокат політичних прав українців (до 140-річчя від дня народження). *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2018. № 7–8 (45). С. 93–96. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2018-08-08-v-snik-naau_5b6ac3aa48a71.pdf (дата звернення: 11.07.2025).

34. Ейхельман О. Енциклопедія права. Курс читання проф. О. Ейхельмана на I семестрі економічно-кооперативного відділу Української Господарської академії в ЧСР. Подєбрати, 1923. 84 с.

35. Ейхельман О. Побутові підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права. Подєбради, 1931. 46 с. URL:

<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14279/file.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).

36. Ейхельман О. Проект конституції основних державних законів Української Народньої Республіки. Тарнів : Видавництво С.У.Д., 1921. 104 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24939/file.pdf> (дата звернення: 24.06.2024).

37. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2015. 392 с. URL: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/8/f/283756.pdf> (дата звернення: 24.06.2026).

38. Зайцев О. Ю. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії : монографія / наук. ред. Я. Грицак ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Укр. катол. ун-т, Ін-т критики. Київ : Критика, 2013. 483 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0008371 (дата звернення: 24.06.2024).

39. Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк ; Мюнхен : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1949. 52 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3734/file.pdf> (дата звернення: 01.09.2024).

40. Історія політичної думки України : підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ-2000, 2017. 632 с. URL: <https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/istoriya-politychnoyi-dumky-ukrayiny-pidruchnyk.pdf> (дата звернення: 10.05.2024).

41. Історія української еміграції : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів освіти / Б. Д. Лановик [та ін.] ; ред. Б. Д. Лановик. Київ : Вища школа, 1997. 520 с.

42. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01 / Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 1999. 36 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124014894> (дата звернення: 24.06.2026).

43. Коваль А. Ф. Погляди Станіслава Дністрянського на право та державу (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. 13 с.

44. Ковальов Д. Творець консервативно-державницької концепції історії України. Національна Ініціатива : блог. 2012. URL: <https://initiativenational.blogspot.com/2012/01/t.html> (дата звернення: 14.03.2025).

45. Ковальчук В. Б. Володимир Старосольський як вчений юрист і один із основоположників науки державного права в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2014. № 810. С. 240–245. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2338/vnulpurn201481042.pdf> (дата звернення: 19.06.2025).

46. Ковальчук В. Б., Богів Я. С. Ідея народного суверенітету в українській політико-правовій думці кінця XIX – першій чверті XX ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 813. С. 356–362. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2586/vnulpurn201581358.pdf> (дата звернення: 23.01.2026).

47. Ковальчук В. Б., Бучин А. В. Володимир Старосольський як вчений юрист і один із основоположників науки державного права в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2014. № 810. С. 240–245. URL:

<https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2338/vnulpurn201481042.pdf> (дата звернення: 24.01.2026).

48. Козаченко А. Проблема реформи місцевого самоврядування за доби Української Народної Республіки. *Право України*. 2017. № 11. С. 109–116.

49. Козюбра М. І. Загальна теорія права : підручник. Київ : ВАІТЕ, 2015. 392 с. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/01_Kozyubra_Zagalna_teoriya_prava_2015.pdf (дата звернення: 11.08.2025).

50. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. До 15-річчя Конституції України і 20-ї річниці незалежності України / упорядники І. О. Кресіна, О. В. Батанов ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : «Юридична думка», 2011. 328 с.

51. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ : Філософ. і соціол. думка, 1992. 272 с. URL: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0018794.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 (дата звернення: 12.02.2025).

52. Корольов Г. О. Консервативна утопія Василя Кучабського: «геополітичний трикутник», революція, Східна Європа. Український історичний журнал. 2012. № 3. С. 36–48. URL: <http://history.org.ua/Journall/journal/2012/3/4.pdf> (дата звернення: 17.11.2024).

53. Кучабський В. Західна Україна у боротьбі з Польщею та більшовизмом у 1918–1923 роках / наук. ред. С. Гелей ; Дослідно-видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 2015. 448 с.

54. Ладиченко В. В., Орленко В. В., Орленко В. І. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. Київ : МВЦ «Медінформ», 2014. 464 с.
55. Лановик Б., Траф'як М. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення. Тернопіль : Збруч, 1999. 512 с.
56. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. 2-ге вид. Нью-Йорк : Булава, 1954. 580 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> (дата звернення: 04.03.2025).
57. Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Розділ 3. Український історичний журнал. 1992. № 2. С. 144–151. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/21009/20031> (дата звернення: 30.04.2025).
58. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 2. 573 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002203 (дата звернення: 12.10.2025).
59. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою. Мюнхен : В-во «Сучасність», 1973. 442 с.
60. Майданюк В. Консервативний дискурс в концепції демократії Василя Кучабського. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2013. Вип. 3. С. 242–248. URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/3_2016/27.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
61. Максимович С. Концепція розподілу влад Володимира Старосольського. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 161–166. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp->

content/uploads/2013/10/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA-36.pdf (дата звернення: 01.07.2024).

62. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): матеріали до бібліогр. Львів, 1998. 294 с.

63. Масарик Т. Г. Право і демократія / пер. з чеськ. Київ : Логос, 2007. 336 с.

64. Масненко В. В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського : Методологічні і суспільно-політичні виміри української історичної думки 1920-х років / НАН України, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень. Київ ; Черкаси : Брама-ІСУЕП, 2000. 284 с.

65. Масненко В. В. Проблема національної свідомості в українській зарубіжній історико-політичній науці 1920-х років. Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 8. С. 103–110. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2001/8/articles/23.pdf> (дата звернення: 24.03.2026).

66. Мироненко О. М., Горбатенко В. П. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 456 с.

67. Мошак О. В. Альтернативні концепції державності в політичній думці української міжвоєнної еміграції в Європі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002. 16 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/adf2b6bd-b06b-4d35-bf73-9fc08c65125e/content> (дата звернення: 03.02.2025).

68. Мошак О. В. Історико-правове обґрунтування української державності в працях учених Українського вільного університету в Празі. *Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150-річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова* : матеріали

XXVIII Міжнародної історико-правової конференції. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 335–339.

69. Музика І. В. Предмет історії права: сучасний науковий дискурс та проблема змісту. *Правова держава*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 23. С. 19–30.

70. Мяловицька Н. А. Автономія та її роль у державному будівництві (країни Європи) : монографія. Київ : Логос, 2009. 504 с.

71. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 272 с.

72. Передерій І. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець : монографія. Полтава : Видавництво ПолтНТУ, 2012. 622 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0009860 (дата звернення: 06.01.2026).

73. Печеранський І. До питання про аксіологію українського консерватизму. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 9. С. 34–43. URL: https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/9_2016/7.pdf (дата звернення: 14.02.2025).

74. Порівняльне правознавство : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 272 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/0033921.pdf> (дата звернення: 24.01.2026).

75. Потульницький В. А. Історіософські ідеї античності (Греція) та середньовіччя (Іспанія) у творчості Михайла Драгоманова та В'ячеслава Липинського: порівняльний аналіз. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2012. Вип. 16/17. С. 256–267. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Uashch_2012_16-17_18 (дата звернення: 21.06.2024).

76. Потульницький В. А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). Київ : Либідь, 1992. 230 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000025525> (дата звернення: 12.08.2024).

77. Потульницький В. А. Нариси з української політології (1819–1991) : навчальний посібник. Київ : Либідь, 1994. 320 с.

78. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.

79. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 3 : Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнєцова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін. ; за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Харків : Право, 2013. 760 с.

80. Правовий вимір та охорона національного багатства України : монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Л. Ф. Купіної, В. І. Шакуна ; Ін-т правотворчості та науково-правових експертиз НАН України. Київ : Алерта, 2024. 320 с. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/Pravoviy_vimyr_mono_.pdf (дата звернення: 24.03.2025).

81. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018.

№ 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 27.03.2026).

82. Рибак О. Державницька концепція Степана Томашівського. Соціокультурні та політичні пріоритети української нації в умовах глобалізації : щоріч. наук. пр. / відп. за вип. Т. В. Гончарук. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. С. 27–29. URL: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/ab8c448f-1fb7-4e47-97b3-638b52f51f65/content> (дата звернення: 01.04.2024).

83. Ситник О. І. Політологічна доктрина В. Липинського: концептуальні засади. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. Вип. 38. С. 174–178. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v38/39.pdf> (дата звернення: 18.11.2024).

84. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 70 с.

85. Соціологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. І. Волович, М. І. Горлач, В. Г. Кремень та ін. 6-те вид. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 808 с. URL: https://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/social/Sociolog_Volovich.pdf (дата звернення: 19.04.2024).

86. Старосольський В. Держава і політичне право : у 2 ч. Ч. 2. Подєбради : Видавниче Товариство при Українській Господарській Академії, 1924. 464 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12271/file.pdf> (дата звернення: 23.07.2025).

87. Старосольський В. До проблеми правовості держави. *Життя і право*. 1928. № 1. С. 39–40.

88. Старосольський В. Думки про демократію. *Вістник*. 1916. № 35–36. С. 281–282.

89. Старосольський В. Методологічна проблема в науці про державу. Прага : Наклад Українського університету в Празі ; Державна друкарня в Празі, 1925. 36 с.

90. Старосольський В. Партії в Конституції Чехословацької республіки. Прага : Наклад Українського вільного університету в Празі, 1923. 16 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11881/file.pdf> (дата звернення: 31.07.2024).

91. Старосольський В. Політичне право : курс лекцій. Регенсбург ; Новий Ульм : УТГІ, 1950. 373 с.

92. Старосольський В. Теорія нації. Відень, 1922. 144 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/27947/file.pdf> (дата звернення: 15.01.2025).

93. Старосольський В., Дністрянський С. Українці – професори права. *Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів*. Львів, 1934. С. 126–145.

94. Стецюк Н. В. Академік Станіслав Дністрянський і його проєкт Конституції Західно-Української Народної Республіки. *Український часопис конституційного права*. 2016. № 1. С. 67–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukjourcoml_2016_1_13 (дата звернення: 28.05.2025).

95. Сухонос В. В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1», 2010. 352 с. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca05853d-62c1-49e8-9acf-aa524ebf62c0/content> (дата звернення: 01.05.2024).

96. Токарчук О. В. Елементи національного багатства у правових поглядах діячів української еміграції 1920–1930 рр. *Нове українське право*. 2024. Вип. 1. С. 93–98. URL:

<https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/issue/view/20/20> (дата звернення: 10.04.2025).

97. Токарчук О. В. Між природним та позитивним правом: українська державність княжої доби у правничо-політичній думці 20–40 рр. XX ст. *Публічне право*. 2018. № 2 (30). С. 213–221. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/30/27.pdf> (дата звернення: 12.02.2024).

98. Токарчук О. В. Переяславський договір 1654 р. в оцінці вчених діаспори у 20–40-ві рр. XX ст. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 3. С. 50–53. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/68/3-2018-pdf> (дата звернення: 10.03.2025).

99. Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920–1930-і рр.) : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 477 с. URL: <https://enpuirb.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6390427a-7f25-4ba1-8b4a-0bcd4bc29463/content> (дата звернення: 11.02.2025).

100. Токарчук О. Державотворча ідеологія як чинник формування багатства нації. *Правовий вимір та охорона національного багатства України* : монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Л. Ф. Купіної, В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2024. 320 с. С. 11-31. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/Pravoviy_vimyr_mono_.pdf (дата звернення: 02.07.2025).

101. Томашівський С. Галичина: політично-історичний нарис з приводу світової війни. Б. м., 1915. 30 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/19710/file.pdf> (дата звернення: 12.05.2024).

102. Томашівський С. Десять літ українського питання у Польщі. Переклад стенограми відчиту ураженого «Інститутом дослідів національних справ у Варшаві 12.IV.1929». Львів, 1929. 48 с.

103. Томашівський С. Історія України. Старинні і середні віки. Мюнхен, 1948. 134 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/25320/file.pdf> (дата звернення: 17.01.2024).

104. Томашівський С. Історія Церкви на Україні. Передрук з «Записок Чину св. Василя Великого». Філадельфія, б. р. 159 с.

105. Томашівський С. Материяли до історії Хмельниччини. Записки Наукового Товариства імені Шевченка. 1896. Т. 14. С. 1–34.

106. Томашівський С. Нова книжка – нові часи (М. Грушевській, Очеркъ історії українскаго народа. С. Петербургъ, 1904) : (Рецензія). Записки Наукового Товариства імені Шевченка. 1905. Т. 67, кн. 5. С. 43–53.

107. Томашівський С. Церковний бік української справи Союз визволення України. Відень, 1916. 24 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0008312> (дата звернення: 17.04.2024).

108. Томашівський С. Під колесами історії. Нариси і статті. Берлін : Українське Слово, 1923. Ч. 15. 102 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14567/file.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).

109. Томашівський С. Під колесами історії. Нью-Йорк : Булава, 1962. Вид. 2-ге. 111 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/151/file.pdf> (дата звернення: 22.04.2024).

110. Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику: відкритий лист до В. Липинського. Львів, 1929. 132 с.

111. Турчин Я. Б. Державотворчі ідеї О. Ейхельмана: еволюція інституційних вимірів політики : autoref. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01. Львів, 2011. 35 с.

112. Турчин Я. Б. Напрями української політичної думки міжвоєнного періоду (1918-1945 рр.). *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили. Серія: Політичні науки*. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. Т. 93. Вип. 80.

С. 102–106. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2008/93-80-23.pdf> (дата звернення: 02.04.2026).

113. Турчин Я. Б. Проблема врегулювання державно-церковних відносин у працях О. Ейхельмана. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія»: Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2011. Вип. 43. С. 267- 275. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5d57f291-0ed9-4d4a-82c4-11eb91f232f4/content> (дата звернення: 02.04.2026).

114. Турчин Я. Ідея правової держави в науково-теоретичній спадщині Отто Ейхельмана. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : збірник наукових праць.* Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2008. Вип. 20. С. 23–28. URL: <https://ena.lpnu.ua/bitstreams/e65d9649-d733-4bed-888f-5b0377514a09/download> (дата звернення: 02.04.2026).

115. Турчин Я. Обґрунтування політико-правових передумов української державності та основних етапів її становлення в науковотеоретичних працях Отто Ейхельмана. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Питання політології.* 2009. № 861. 7 с. URL.: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3305/2879> (дата звернення 19.04.2025).

116. Турчин Я. Основні напрямки наукових досліджень О. Ейхельмана: шлях до формування державницького ідеалу. *Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв. : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т народознав., Ін-ту країнознав. ім. І. Крип'якевича, Нац. ун-т «Львів. політехніка».* Львів : Вид-во Нац.ун-ту «Львів. політехніка», 2010. Вип. 22. С. 34-40.

117. Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (кер. авт. колективу). Київ, 1996. Гл. 3:

«Класократична» версія. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r03.htm> (дата звернення: 22.03.2025).

118. Усенко І. Б. Дністрянський Станіслав Северинович. Антологія української юридичної думки. Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. Київ : Юридична книга, 2002. С. 378–383.

119. Усенко І. Б. До питання про розвиток юридичного джерелознавства в Україні. *Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія та сучасність* : матеріали XXIX Міжнародної історико-правової конференції (19–20 вересня 2013, м. Феодосія). Київ ; Сімферополь : Універсум, 2013. С. 100–107.

120. Фіцик С. О. Поняття «національна аристократія» в політико-правових поглядах В'ячеслава Липинського. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 12. С. 272–276. URL: <https://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/12/51.pdf> (дата звернення: 14.09.2025).

121. Флагман української юридичної науки. До 60-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1949–2009 / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2009. 216 с.

122. Халак Н. Степан Томашівський: науковець і політик. *Література галицького Підгір'я кінця XIX – початку XX століття і процес національного відродження (з нагоди 140-річчя від дня народження Івана Филипчака)* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (17 лютого 2011 р., м. Самбір). Дрогобич, 2011. С. 194–206.

123. Шептицький А. Пасторські послання : у 4 т. Львів : Видавництво «АРТОС», 2009. Т. 2 : Пасторські послання 1918–1939 рр. 2009. 1248 с.

124. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.

125. Юрій М. Ф. Політологія: підручник. Київ : Дакор, 2006. Гл. 3.2: Розвиток вітчизняних політичних концепцій у XIX–XX ст. 416 с. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part1/302.htm (дата звернення: 27.05.2025).

126. Ясь О. Історик і стиль: Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.) : у 2 ч. / за ред. В. А. Смолія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. Ч. 1. 586 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006840 (дата звернення: 16.06.2025).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Головка Д. В. Теоретико-правові засади української державності у поглядах Василя Кучабського. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах*. 2023. Випуск 14. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, С. 442–445. DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2023-14-442-445>

2. Головка Д. В. Обґрунтування державно-правової доктрини Отто Ейхельманом. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Право. 2023. Вип. 40. С. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2023.40.02>

3. Головка Д. В. Концепція розбудови національної держави В. Липинського. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова*. Серія 18. Право. 2024. Вип. 41. С. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.41.04>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Токарчук О. В., Головка Д. В. Державно-правові ідеї представників історичної школи права університету св. Володимира. *Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 22-23 березня 2023 р. / за заг. ред. О. Р. Антонова, С. І. Москаленко. Кропивницький : ЛА НАУ, 2023. С. 136–141.

5. Токарчук О. В., Головка Д. В. Видатний науковець і адвокат Володимир Старосольський. *Видатні випускники юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та їхня роль в історії українського державотворення*: збірник матеріалів Міжнародної

наукової конференції (м. Львів, 24 березня 2023 р.) / І. Й. Бойко (голова редколегії), Ю. В. Олійник (відп. секр.). Львів, 2023. Вип. 3. С. 42–47.

6. Токарчук О. В., Головка Д. В. Інститут копного суду у баченні Андрія Яковліва. *Вісімнадцяті юридичні читання. Людина, закон і право у державновладній парадигмі* : матеріали міжнародної наукової конференції, 24 травня 2023 року / за заг. ред. доц. П. В. Горінова. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 60–62.

7. Головка Д. В. Впровадження західноєвропейських демократичних цінностей у державно-правову концепцію В. Старосольського. *Дев'ятнадцяті юридичні читання. Наука і освіта в Україні: актуальні проблеми розвитку*: матеріали міжнародної наукової конференції, 29–30 квітня 2025 року. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. С. 197–199.